

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΛΙΝΙΚΕΣ
ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΕΞΑΡΤΗΣΕΙΣ»

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: *«Αφηγήσεις ατόμων που βρίσκονται στη
φάση της κοινωνικής επανένταξης: εστιάζοντας στις οικογενειακές
σχέσεις»*

Όνοματεπώνυμο Φοιτήτριας: Κετικίδου Ζωή (217)

Όνοματεπώνυμο Επιβλέπουσας Καθηγήτριας: Τριλίβα Σοφία

Όνοματεπώνυμα Τριμελούς Επιτροπής: Τριλίβα Σοφία, Κούτρα Αικατερίνη,
Κασσέρη Ζαχαρούλα

Ρέθυμνο, 2021

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ABSTRACT	4
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
1.1 Κοινωνική επανένταξη και απεξάρτηση: προς μια καλύτερη κατανόησή τους	5
1.2 Οικογενειακή εμπλοκή στην απεξάρτηση και επανένταξη	9
1.3 Προσεγγίζοντας το οικογενειακό σύστημα	15
1.4 Εκδήλωση εξάρτησης και οικογένεια: ποια η σχέση τους;	18
1.5 Επιδράσεις της εξάρτησης στην οικογενειακή ζωή	20
1.6 Η παρούσα έρευνα	23
1.7 Θεωρητικό υπόβαθρο: Η Διαλογική Αφηγηματική Ανάλυση (DNA)	24
2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	27
2.1 Συμμετέχοντες και διαδικασία προσέγγισής τους	27
2.2 Παραγωγή δεδομένων-Συνέντευξη	31
2.3 Δεοντολογία της έρευνας	32
2.4 Διαδικασία ανάλυσης και παραγωγής των δεδομένων	32
3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	35
3.1 Ποιες ‘φωνές’ ακούγονται σχετικά με την απεξάρτηση στις ιστορίες των συμμετεχόντων; 35	
3.1.1 Πώς κατανοείται και ορίζεται η απεξάρτηση;	35
3.1.2 Παράγοντες που συντελούν στην απεξάρτηση και ακολούθως στην κοινωνική επανένταξη	40
3.2 Ποιες ‘φωνές’ ακούγονται σχετικά με την εξάρτηση στις ιστορίες των ατόμων;	48
3.2.1 Έναρξη χρήσης-αιτιολογία	48
3.2.2 Αναπαράσταση της εξάρτησης	54
3.3 Ποιες ‘φωνές’ ακούγονται για το οικογενειακό σύστημα στις ιστορίες;	56
3.3.1 Τι ορίζεται ως οικογένεια;.....	56
3.3.2 Ποια είναι η ‘θέση’ της οικογένειας στην ατομική ζωή;.....	59
3.3.3 Οικογενειακοί ρόλοι και σχέσεις	64
3.4 Η συλλογική ιστορία που προέκυψε για την οικογένεια και την εξάρτηση.....	69
3.5 Πώς δρουν οι ιστορίες που μοιράστηκαν οι συμμετέχοντες;	71
4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ	74
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	78
6. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	78
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	80
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	88

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη προσέγγισε το ρόλο του οικογενειακού συστήματος στην πορεία των ατόμων από τη χρήση μέχρι και σήμερα στην κοινωνική επανένταξη. Το άτομο συνδέεται αναπόσπαστα με την οικογένεια και αυτή αποτελεί ένα από τα εξέχοντα πλαίσια κοινωνικοποίησης αλλά και προώθησης της ατομικής αλλαγής. Ο ρόλος της στο φαινόμενο της εξάρτησης αλλά και απεξάρτησης καταδεικνύεται συστηματικά στη βιβλιογραφία, όπου συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της, μοτίβα σχέσεων και αλληλεπιδράσεων έχουν θεωρηθεί ως 'παράγοντες κινδύνου' για την έναρξη αλλά και διατήρηση της εξαρτητικής συμπεριφοράς ενός μέλους της, όπως είναι για παράδειγμα οι φτωχές ή συγκρουσιακές σχέσεις. Παράλληλα, η λειτουργία της εντοπίζεται και στην έναρξη της πορείας απεξάρτησης του ατόμου, παρέχοντας κίνητρο για αλλαγή, αλλά και στην επίτευξη και διατήρηση της αποχής του ατόμου από τη χρήση, αποτελώντας ένα ασφαλές και σταθερό πλαίσιο υποστήριξης και προωθώντας την ατομική ευημερία. Ωστόσο, συχνά μπορεί να παρεμποδίσει ή να δυσχεράνει τη διαδικασία διατηρώντας στιγματιστικές αντιλήψεις για το άτομο και αμφισβητώντας τη νέα του ταυτότητα μακριά από τη χρήση. Η εξάρτηση και απεξάρτηση επομένως, σύμφωνα και με τις συστημικές θεωρίες, μπορούν να κατανοηθούν υπό το πρίσμα των διαφόρων συστημάτων στα οποία το άτομο εμπλέκεται και συμμετέχει και η οικογένεια είναι ένα από τα κυρίαρχα αυτά συστήματα. Έτσι, η έρευνα αυτή είχε ως στόχο να καταδείξει πώς μιλούν τα ίδια τα άτομα για τις οικογένειές τους σε όλη αυτή την πορεία τους στην απεξάρτηση μέχρι τώρα που προσπαθούν να επανενταχθούν αναζητώντας εργασία και προσπαθώντας να επαναδιαπραγματευθούν σχέσεις και ρόλους στη ζωή τους. Οι συνεντεύξεις που εκπονήθηκαν αποτέλεσαν ιστορίες που αφηγούνται τα άτομα όταν μιλούν για δυσκολίες και μεταβάσεις στη ζωή τους και έτσι προσεγγίστηκαν και αναλύθηκαν με βάση τις αρχές της Διαλογικής Αφηγηματικής Ανάλυσης. Από την κάθε ιστορία αναδείχθηκε ένα σύνολο διαφορετικών 'φωνών' που αφορούσαν στην εξάρτηση και την απεξάρτηση και στο οικογενειακό σύστημα, οι οποίες προέρχονταν κατά βάση από τον λόγο των θεραπευτικών προγραμμάτων αλλά και από το κοινωνικό πλαίσιο. Σχεδόν όλες οι 'φωνές' που αναδείχθηκαν στις ιστορίες 'μιλούσαν' για την υπεροχή του οικογενειακού συστήματος στην διαδικασία απεξάρτησης, παρέχοντας υποστήριξη και βοήθεια στο άτομο. Αυτή ήταν η κυρίαρχη αφήγηση που προέκυψε, η οποία μιλούσε για την οικογένεια σαν ένα σταθερό σύστημα υποστήριξης στα άτομα, χωρίς να τα εγκαταλείπει ποτέ, ότι και αν συμβεί.

Λέξεις κλειδιά: Κοινωνική Επανένταξη, αφηγηματική ανάλυση, οικογένεια, απεξάρτηση

ABSTRACT

The research presented in this thesis focuses on the family role on drug addiction and social reintegration of people in the Greek Organization Against Drugs in Thessaloniki. Every person is inextricably connected with its family and family is among the most distinct systems of socialization that can also promote personal change. The role of the family system in drug addiction and recovery is regularly established in literature, where specific characteristics and relationship patterns have been understood as ‘risk factors’ in the beginning and continuation of addictive behavior, for example poor or confrontational family relationships. Moreover, family can contribute to the beginning of the rehabilitation process acting as a motivation for change, as well as to the preservation of drug abstinence functioning as a secure and stable support system and promoting personal wellbeing. However, family can often impede and hinder recovery holding stigmatizing views about the former addict and questioning his/her new recovered identity. Therefore, addiction and recovery can be understood, according to systemic theories, as ‘parts’ of the different systems in which the individual is part of, and family is one of the most important systems among them. Therefore, the aim of this research was to show how individuals speak about their families during their recovery ‘journey’ until now, when they are in the phase of social reintegration searching for employment and trying to reestablish their past relationships and roles. The interviews that were held were considered as stories that people use to share when they talk about difficulties and transitions in their lives, and they were analyzed according to the principles of Dialogical Narrative Analysis. The analysis demonstrated a number of different ‘voices’ concerning addiction and recovery, as well as the family system and they were coming from the scientific speech of the therapeutic programs and society. Almost all of the voices that emerged in the stories ‘talked’ about the dominance of the family system during the recovery process, offering help and supporting the individuals. This was the core narrative that emerged from the analysis and ‘talked’ about the family as a stable supporting system that never leaves its members no matter what.

Keywords: Social reintegration, narrative analysis, family, recovery

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Κοινωνική επανένταξη και απεξάρτηση: προς μια καλύτερη κατανόησή τους

Ο όρος ‘κοινωνική επανένταξη’ (social reintegration) συναντάται σε διαφορετικά πεδία, σε αποφυλακισμένα άτομα, άτομα με ψυχικές διαταραχές σε συνθήκες νοσηλείας, άτομα εξαρτημένα από ουσίες. Αναφορικά με το χώρο των εξαρτήσεων, αξίζει να αναφερθεί ότι η επιλογή του συγκεκριμένου όρου είναι υπό διαπραγμάτευση καθώς η μία ‘πλευρά’ των ειδικών αμφισβητεί το κατά πόσο πρόκειται για επανένταξη, δηλαδή ‘επιστροφή’ του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο, ή στην πραγματικότητα μιλάμε για ένταξη δηλαδή για την πρώτη φορά που το άτομο ενσωματώνεται κοινωνικά (Ζαφειρίδης, 2009). Όπως αναφέρεται στον ίδιο, η χρήση της συγκεκριμένης λέξης στηρίχθηκε σε περιπτώσεις σωματικά ή ψυχικά νοσούντων που απομακρύνονταν για μεγάλο χρονικό διάστημα από το κοινωνικό περιβάλλον προκειμένου να επιτευχθεί η θεραπεία τους, και έτσι σταδιακά υιοθετήθηκε και από τις θεραπευτικές κοινότητες εξαρτημένων από ουσίες. Ωστόσο, μ’ αυτό τον τρόπο υποδηλώνεται και υιοθετείται η οπτική της πλήρους ένταξης των ατόμων πριν από την εμπλοκή τους με τη χρήση, και αυτή αποκλειστικά ευθύνεται για τον αποκλεισμό τους από την κοινωνική ζωή, παραβλέποντας πιθανές προϋπάρχουσες δυσκολίες για ένταξη όπως έχουν καταδειχθεί σε έρευνες (Ζαφειρίδης, 2009).

Όταν κάνουμε λόγο για (επαν) ένταξη αναφερόμαστε στη διαδικασία εισόδου του ατόμου στην κοινότητα ως ένα παραγωγικό, συνεργάσιμο μέλος αυτής. Ο ακριβής ορισμός και οι στόχοι της εξαρτώνται από τον τρόπο που κατανοείται η φύση και αντιμετώπιση της εξάρτησης. Για παράδειγμα, στα προγράμματα μείωσης της βλάβης η πλήρης αποχή δεν αποτελεί απαραίτητα τον τελικό στόχο και συνεπώς η επανένταξη μπορεί να επιτευχθεί και πριν την οριστική διακοπή της χρήσης, ωστόσο προτείνεται να αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της θεραπευτικής διαδικασίας ανεξάρτητα από τον τρόπο κατανόησης της απεξάρτησης (EMCDDA, 2012). Ένας ορισμός που μπορεί να χρησιμοποιηθεί εκλαμβάνει την επανένταξη ως «μία παρέμβαση που έχει στόχο να ενσωματώσει έναν πρώην ή τωρινό προβληματικό χρήστη ουσιών στην κοινωνία» (UNODC, 2008 όπως αναφέρεται στο EMCDDA, 2012). Συνεπώς, σε αντίθεση με τη θεραπεία, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στη βελτίωση της σχέσης και της θέσης που έχει το άτομο μέσα στην κοινότητα, παρά στη σχέση του με τις ουσίες, την οποία υποστηρίζει με έμμεσο τρόπο συμβάλλοντας

για παράδειγμα στη μείωση της πιθανότητας υποτροπής μετά τη θεραπεία (EMCDDA, 2012). Παρά την ασυμφωνία που επικρατεί σε διεθνές επίπεδο για τον ορισμό της, αυτή επιτυγχάνεται από μια σειρά παραμέτρων που επίσης δεν είναι σταθερές μεταξύ των θεραπευτικών προγραμμάτων και περιλαμβάνουν κατά κύριο λόγο τη στέγαση, την εκπαίδευση και την επαγγελματική απασχόληση (EMCDDA, 2003b όπως αναφέρεται στο EMCDDA, 2012), με έμφαση στη διαφορετικότητα των αναγκών και των επιδιώξεων του κάθε ατόμου (da Silva Souza, e Silva, Batista, & de Almeida, 2016).

Η διαδικασία της επανένταξης απαιτεί θεραπευτική υποστήριξη από επαγγελματίες του χώρου, ώστε να ενισχυθεί η ικανότητα του ατόμου να δράσει ως ένα μέλος της οργανωμένης κοινωνίας αλλά και να επαναπροσδιορίσει τις σχέσεις του με τα διάφορα κοινωνικά δίκτυα στα οποία εμπλέκεται (de Siqueira, Backes, Moreschi, Terra, Soccol, & Souto, 2015). Τα διάφορα προγράμματα υποστηρίζουν τη διαδικασία ενισχύοντας τις επαγγελματικές και εκπαιδευτικές δεξιότητες των θεραπευόμενων, ενισχύοντας την εμπλοκή με το οικογενειακό σύστημα, μαθαίνοντας εναλλακτικούς τρόπους διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου αλλά και καλλιεργώντας ατομικά στοιχεία, όπως η αυτονομία και η υπευθυνότητα (Molina-Fernandez, 2017).

Ο Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών (Ο.ΚΑ.ΝΑ.), στο πλαίσιο του οποίου συντελέστηκε η παρούσα έρευνα, την τελευταία πενταετία έχει αναδιαμορφώσει τις παρεχόμενες υπηρεσίες του και έχει εντάξει την απεξάρτηση ως τελικό στόχο των παρεμβάσεών του, σε αντίθεση με την πρότερη αποκλειστική του εστίαση στη μείωση της βλάβης (Φωτόπουλος, 2019). Στα πλαίσια αυτά οι μονάδες κοινωνικής επανένταξης στοχεύουν στην ολοκληρωμένη υποστήριξη των μελών του προγράμματος, μέσω ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων, προώθηση της συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας και παράλληλη διατήρηση της απεξάρτησης. Η μετάβαση σε αυτή τη φάση δεν είναι υποχρεωτική για όλους, συνεπώς αποτελεί μία ‘ξεχωριστή’ διαδικασία για τα άτομα που ενδιαφέρονται να ολοκληρώσουν το πρόγραμμα. Η επανένταξη λοιπόν αποτελεί τον τελικό αλλά όχι απαραίτητο ‘προορισμό’ στην πορεία του ατόμου στις θεραπευτικές διαδικασίες (ΟΚΑΝΑ, 2012).

Συχνά στη βιβλιογραφία ο όρος ‘social reintegration’ δεν διαχωρίζεται από την επίτευξη της αποκατάστασης (recovery) αλλά θεωρείται ‘κομμάτι’ αυτής (EMCDDA, 2012). Αν και η έννοια της αποκατάστασης/ απεξάρτησης είναι ευρεία

και μπορεί να οριστεί με πολλούς τρόπους, (Kougiالي, Fasulo, Needs, & Van Laar, 2017) ένας συχνά χρησιμοποιούμενος ορισμός είναι η κατ' επιλογήν αποχή του ατόμου από ναρκωτικές ουσίες, η οποία συνεπάγεται βελτίωση της υγείας του, έχει διάρκεια σε βάθος χρόνου και του επιτρέπει να συμμετέχει στην κοινωνική ζωή (UK Drug Policy Commission, 2008). Γίνεται επομένως αντιληπτή η αλληλοεπικάλυψη στους δύο αυτούς όρους, αφού μία πτυχή της επίτευξης αποκατάστασης έχει κοινωνικό χαρακτήρα και ξεπερνά την απλή διακοπή της χρήσης ουσιών (Drugscope & Adfam, 2009).

Η κατανόηση της αποκατάστασης από τη χρήση μπορεί να γίνει από διαφορετικές σκοπιές, είτε ως μια ατομική διαδικασία (individualistic recovery) είτε ως μια διαδικασία με κοινωνικό χαρακτήρα που συντελείται κατεξοχήν στις σχέσεις και αλληλεπιδράσεις του ατόμου με το περιβάλλον του (relational recovery) (Price-Robertson, Obradovic, & Morgan, 2016). Αναφορικά με τον πρώτο όρο, η αποκατάσταση νοείται ως αποτέλεσμα προσωπικών αλλαγών στον τρόπο σκέψης, τις πεποιθήσεις, τα συναισθήματα του ατόμου, καθώς και προσωπικής ωρίμανσης. Συντελείται επομένως ενδοπροσωπικά και επιτυγχάνεται με δική του ευθύνη, με το περιβάλλον να παραμένει στο περιθώριο (Rose, 2014). Αποτελώντας μία «ατομική και ξεχωριστή διαδικασία» (Leamy, Bird, Le Boutillier, Williams, & Slade, 2011) η εστίαση επικεντρώνεται στην εσωτερική επιθυμία και την προσπάθεια, ενώ τα διάφορα περιβάλλοντα πλαίσια, η οικογένεια, το κοινωνικο-πολιτισμικό σύστημα, οι σχέσεις, παραβλέπονται και υποβαθμίζονται (Rose, 2014). Σε αντίθεση, στηριζόμενοι σε έναν οικολογικό τρόπο σκέψης η αποκατάσταση νοείται ως μια σχεσιακή διαδικασία, τα άτομα αλληλοεξαρτώνται από το περιβάλλον τους, αποζητούν εγγενώς την συσχέτιση με άλλους (Stolorow, 2013) και σε αυτή ακριβώς τη σχεσιακή αλληλεπίδραση στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό η επιτυχία (ή μη) της αποκατάστασής τους (Tew, Ramon, Slade, Bird, Melton, & Le Boutillier, 2012). Προς ενίσχυση της θέσης αυτής, σύγχρονες έρευνες έχουν προσανατολιστεί και καταδείξει τις κοινωνικές σχέσεις ως το μέσον και το 'χώρο' όπου λαμβάνει χώρα η διαδικασία της αποκατάστασης και συντελείται η μετάβαση του ατόμου σε μια νέα ταυτότητα, με το οικογενειακό πλαίσιο να διατηρεί σε αυτήν τον πιο αξιοσημείωτο ρόλο για μεγάλο αριθμό ατόμων (Schön, Denhov, & Topor, 2009 όπως αναφέρεται στους Price-Robertson et al., 2016). Σε αντιστοιχία με αυτές τις θέσεις ο Adams (2008) άσκησε κριτική στις κυρίαρχες κατανοήσεις της εξάρτησης που τοποθετούν το

άτομο στο επίκεντρο της εξαρτητικής συμπεριφοράς και την αποδίδουν αποκλειστικά σε αυτό ως ένα προσωπικό 'χαρακτηριστικό'. Σε αντίθεση μίλησε για την κοινωνική φύση της και επακόλουθα αντικατέστησε την έννοια της αποκατάστασης (recovery) με αυτή της επανένταξης (reintegration) για να καταδείξει την επίτευξή της στον κοινωνικό χώρο και τη συμβολή των κοινωνικών σχέσεων σε αυτήν (όπως αναφέρεται στους Selbekk, Sagvaag, & Fauske, 2014).

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα παραπάνω δεδομένα, η επανένταξη και απεξάρτηση του ατόμου δε μπορούν να συμβούν σε κοινωνικό κενό και οπωσδήποτε θα εμπεριέχουν πλήθος ατόμων και συστημάτων. Πέρα από την εμπλοκή των θεραπευτικών προγραμμάτων που συνήθως τις υποστηρίζουν, οι διαδικασίες αυτές χρειάζεται να ενσωματώνουν και το οικογενειακό σύστημα ως κατεξοχόν σύστημα κοινωνικοποίησης του ατόμου (de Siqueira et al., 2015). Τα μέλη της οικογένειας έχουν εκφράσει τις δικές τους απόψεις για την απεξάρτηση, λέγοντας πως ένα καλό και επιτυχημένο θεραπευτικό αποτέλεσμα προσδιορίζεται από παραμέτρους όπως η αποχή από τη χρήση, η βελτίωση των διαπροσωπικών σχέσεων, η ευημερία της οικογένειας και των φίλων του ατόμου, η αυτεπίγνωση (Thurgoood, Crosby, Raistrick, & Tober, 2014). Συγκρίνοντας τις απόψεις των ατόμων σε απεξάρτηση και των οικογενειών τους, καταδείχθηκε πως και οι δύο αντιλαμβάνονταν τη διαδικασία ως μια συνεχιζόμενη, διαρκή πορεία με την οικογένεια ωστόσο να προσδοκεί επιτυχημένη τελική έκβαση, ενώ τα ίδια τα άτομα να μιλούν για αυτήν ως μια 'ανοιχτή' διαδικασία, με ξεκάθαρο σημείο έναρξης αλλά όχι ολοκλήρωσης και τις υποτροπές ως ένα κομμάτι αυτής (Dekkers, De Ruyscher, & Vanderplasschen, 2020). Τα δεδομένα αυτά συνάδουν με την επικράτηση της άποψης ότι η αποκατάσταση νοείται πλέον ως μία συνεχιζόμενη διαδικασία, ως μια «διαδρομή και όχι ένα γεγονός» (Dennis & Scott, 2007 όπως αναφέρεται στους Edwards, Best, Irving, & Andersson, 2018), που χαρακτηρίζεται από διακυμάνσεις, από μια ασυνέχεια μεταξύ αποχής και υποτροπών (Kougioli et al., 2017). Αξίζει ωστόσο να αναφερθεί ότι η τελική επίτευξή της δεν αποτελεί καθολική παραδοχή, αφού σύμφωνα με το μοντέλο των 12 βημάτων των Αλκοολικών Ανωνύμων η απεξάρτηση είναι μια διαδρομή χωρίς ολοκλήρωση, χωρίς τερματισμό, και απαιτεί συνεχή ατομική προσπάθεια προς αποφυγή της υποτροπής (Kelly, 2016 όπως αναφέρεται στους Best, Andersson, Irving, & Edwards, 2017), γεγονός που δεν επικυρώνεται από

τις αρχές των θεραπευτικών κοινοτήτων (De Leon, 2000 όπως αναφέρεται στους Best et al., 2017).

1.2 Οικογενειακή εμπλοκή στην απεξάρτηση και επανένταξη

Η παροχή υποστήριξης από τα διάφορα κοινωνικά συστήματα μπορεί να ανακουφίσει το άτομο από αρνητικά συναισθήματα που το συνοδεύουν, για παράδειγμα το άγχος (Laudet, Morgen, & White, 2006), και να επηρεάσει την παραμονή του στην αποκατάσταση (Wiebe, Cleveland, & Dean, 2010), όπως αναφέρεται στους Bradshaw, Shumway, Wang, Harris, Smith & Austin-Robillard (2016). Παράλληλα, βιβλιογραφικές ανασκοπήσεις έχουν καταδείξει τη μεγάλη αποτελεσματικότητα των θεραπευτικών παρεμβάσεων που περιλαμβάνουν και κοινωνικές παραμέτρους (Miller & Wilbourne 2000 όπως αναφέρεται στους Copello & Orford, 2002). Η οικογένεια, αποτελώντας ένα από τα εξέχοντα κοινωνικά συστήματα στη ζωή του ατόμου και μία από τις κυρίαρχες υποστηρικτικές ομάδες στην πορεία απεξάρτησης (Bradshaw et al., 2016), μπορεί να επιφέρει θετικά αποτελέσματα στη θεραπεία του ενήλικου χρήστη, ενώ ο αποκλεισμός της από αυτήν ενδέχεται να την υπονομεύσει και να την καθυστερήσει (Fals-Stewart, Lam, & Kelley, 2009). Αποτελεί το πλαίσιο που μπορεί να παρέχει ασφάλεια και ευνοϊκές συνθήκες για να μην επιθυμεί το άτομο να επιστρέψει στη χρήση, δείχνοντας αποδοχή και επαναπροσδιορίζοντας τις μεταξύ τους σχέσεις (Pereira, 2014 όπως αναφέρεται στους da Silva Souza et al., 2016).

Η οικογενειακή εμπλοκή μπορεί να διακριθεί σε δύο είδη, ένα «επίσημο» που περιλαμβάνει τη συμμετοχή στις θεραπευτικές διαδικασίες του εξαρτημένου ατόμου, και ένα «ανεπίσημο» που αναφέρεται στην εμπλοκή με το ίδιο το άτομο ανεξάρτητα από τη θεραπεία (England Kennedy & Horton, 2011; Townsend, Biegel, Ishler, Wieder, & Rini, 2006), χωρίς απαραίτητα να συνδυάζονται. Το είδος της εμπλοκής επηρεάζεται από προγενέστερους οικογενειακούς παράγοντες και μπορεί να έχει ποικίλες συνέπειες στο άτομο, είτε θετικές είτε αρνητικές. Για παράδειγμα, η οικογένεια μπορεί να ενισχύει οικονομικά το άτομο, χωρίς να συμμετέχει στη θεραπεία του, και αντίστροφα. Ταυτόχρονα, μπορεί να διατηρεί μία εχθρική και κριτική στάση απέναντί του, επηρεάζοντας τα επίπεδα υποτροπής, κυρίως σε περίπτωση διπλής διάγνωσης (Pourmand, Kavanagh, & Vaughan, 2005 όπως

αναφέρεται στους Townsend et al., 2006). Ένας παράγοντας που «προβλέπει» την εμπλοκή των οικογενειακών μελών με το εξαρτημένο άτομο είναι τα συμπεριφορικά προβλήματα αυτού, που αποτελούν σημαντική στρεσογόνο συνθήκη και επιδεινώνουν την ευημερία των μελών. Αναφορικά με τους παράγοντες που μπορούν να λειτουργήσουν προβλεπτικά για τη συμμετοχή της οικογένειας στη θεραπευτική διαδικασία, δε βρέθηκαν σχετικές έρευνες αλλά αυτοί μπορούν να σχετιστούν με το έντονο στρες που βιώνουν τα οικογενειακά μέλη, που επηρεάζει την επιθυμία τους για εμπλοκή (Townsend et al., 2006).

Παράλληλα, σημαντικός αριθμός ερευνών εξετάζει τις συνέπειες της οικογενειακής εμπλοκής και των θεραπευτικών παρεμβάσεων στην πορεία της αποκατάστασης και οι οποίες θα αναλυθούν παρακάτω προκειμένου να διαμορφωθεί μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα για το εν λόγω ζήτημα. Στην πιλοτική έρευνα της Friedemann (1996) οι συμμετέχοντες σε θεραπευτικά προγράμματα και ένα μέλος της οικογένειάς τους αξιολόγησαν τη λειτουργικότητα και την αποτελεσματικότητα της οικογένειας, ενώ παρατηρήθηκε και ο αριθμός υποτροπών στη χρήση. Οι συγκρίσεις έγιναν κατά την έναρξη της θεραπείας, στην ολοκλήρωση αυτής και ένα μήνα μετά, και περιλάμβαναν δύο ομάδες. Η πειραματική ήταν οι συμμετέχοντες των οποίων οι γονείς δέχονταν υποστήριξη από την ομάδα των ανώνυμων αλκοολικών, ενώ στην ομάδα ελέγχου οι γονείς δε λάμβαναν καμία βοήθεια. Τα αποτελέσματα κατέδειξαν διαφορές στις αντιλήψεις των συμμετεχόντων για την οικογένειά τους, με την πειραματική ομάδα να είναι περισσότερο ικανοποιημένη και να εκφράζει πιο θετική εικόνα για τη σταθερότητα και την αποτελεσματικότητα αυτής μετά την ολοκλήρωση της θεραπείας. Αναφορικά με τα επίπεδα υποτροπών, αυτά ήταν επίσης μικρότερα για τους συμμετέχοντες των οποίων οι γονείς παρακολουθούσαν πρόγραμμα υποστήριξης, ακόμη και 3 μήνες μετά τη θεραπεία.

Οι England Kennedy & Horton (2011) μελέτησαν την επίδραση που έχει η παροχή υποστήριξης και η μείωση των ενισχυτικών συμπεριφορών που επηρεάζουν την «προβληματική», στη θεραπευτική πορεία οικογενειακού μέλους με συννοσηρότητα (εξάρτηση και ψυχιατρική διαταραχή). Μικρός αριθμός οικογενειακών μελών λάμβανε μέρος στις θεραπευτικές διαδικασίες, βιώνοντας όπως ανέφεραν ιδιαίτερη ικανοποίηση από την παροχή βοήθειας που δέχονταν, ενώ άλλοι εξέφρασαν την επιθυμία για περαιτέρω εμπλοκή. Ο υποστηρικτικός ρόλος της οικογένειας στην παρούσα μελέτη επεξηγούνταν ως παροχή οικονομικής και

πρακτικής βοήθειας, καθώς επίσης και υλικών αγαθών, ενώ ορίστηκε και ερευνήθηκε και μία μη υλική μορφή υποστήριξης σε συναισθηματικό, ηθικό και πνευματικό επίπεδο. Για παράδειγμα εκδήλωση ενδιαφέροντος για τις ανάγκες και τα προβλήματα του ατόμου, φροντίδα των ανήλικων παιδιών, οριοθέτηση, ασφάλεια ή απλά «να είναι εκεί» για αυτούς. Οι συμμετέχοντες μίλησαν για την αναπάντεχη για τους ίδιους ενισχυτική στάση των σημαντικών άλλων που περιλάμβανε πολλές από τις προαναφερθείσες παραμέτρους, για το ότι αποτελούσαν για αυτούς ένα «ζωντανό κίνητρο» που λειτουργούσε θετικά στη θεραπεία τους, για την αίσθηση ενσωμάτωσης και συμπερίληψής τους από τις οικογένειες. Ωστόσο, το οικογενειακό σύστημα αποδείχθηκε ικανό και να δυσχεράνει ή να παρεμποδίζει την πορεία του ατόμου, κυρίως όταν η έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ τους δεν επανορθώνονταν, γεγονός που αναφέρθηκε ως καθοριστικό για την αποκατάσταση.

Ανάλογα ευρήματα προέκυψαν και στην έρευνα των Ayón & Carlson (2014), όπου οι συμμετέχουσες μίλησαν για την υποστήριξη που δέχθηκαν από τις οικογένειές τους κατά τη διάρκεια της απεξάρτησής τους. Ο ρόλος τους αναφέρθηκε ως καίριος και χαρακτηρίζονταν για την πλειοψηφία των συμμετεχουσών από ενδιαφέρον για την πορεία και τη θεραπεία αυτών. Η παροχή υλικής υποστήριξης αναδείχθηκε και σε αυτές τις αφηγήσεις, με την οικογένεια να εμπλέκεται σε δραστηριότητες όπως φροντίδα των παιδιών των συμμετεχουσών και οικονομική βοήθεια, ενώ στις λίγες αντίθετες περιπτώσεις οι συμμετέχουσες εξέφραζαν επιθυμία απομάκρυνσής τους από την οικογένεια. Παρόμοιο στόχο είχε η έρευνα των Tracy, Munson, Peterson & Floersch (2009) που πραγματοποιήθηκε με γυναίκες σε θεραπεία απεξάρτησης. Μελετώντας τις επιδράσεις που έχει η παροχή υποστήριξης από διάφορα κοινωνικά δίκτυα των συμμετεχουσών, μεταξύ αυτών και η οικογένεια, προέκυψαν ανάμεικτα δεδομένα. Οι γυναίκες στις συνεντεύξεις τους αναφέρθηκαν στη λήψη συναισθηματικής υποστήριξης, που περιλάμβανε μεταξύ άλλων την διατήρηση επικοινωνίας, την αναγνώριση και επιβράβευση της προσπάθειάς τους, την ενθάρρυνση. Η βοήθεια σε υλικό και πρακτικό επίπεδο εκφράζονταν μέσω της παροχής φροντίδας στα παιδιά των συμμετεχουσών, ο εφοδιασμός με χρήσιμα υλικά αντικείμενα, η συνοδεία σε διάφορες υπηρεσίες. Παράλληλα, προέκυψε στα λεγόμενά τους και η παροχή πληροφοριών ως μορφή υποστήριξης, και περιλάμβανε την παροχή συμβουλών, την εκμάθηση δεξιοτήτων, την ενίσχυση της αποχής. Ωστόσο, στην έρευνα αυτή αναδείχθηκαν και παράμετροι που εκλαμβάνονταν ως

επιβλαβείς για την απεξάρτηση των γυναικών. Για παράδειγμα, ο τρόπος αντιμετώπισής τους από τους σημαντικούς άλλους, οι οποίοι συντηρούσαν στιγματιστικές αντιλήψεις, ή οι μη υποστηρικτικές σχέσεις που χαρακτηρίζονταν από έλλειψη κατανόησης. Ανάλογα ευρήματα προέκυψαν και από τις συνεντεύξεις χρηστών σε πρόγραμμα θεραπείας, οι οποίοι αποκάλυψαν την μεγάλη ανταπόκριση της οικογένειας στις ανάγκες τους κατά τη διάρκεια της επανένταξής τους. Η υποστήριξή τους εκφράζονταν μέσω παροχής υλικής και ηθικής βοήθειας, που επιτέλεσε καταλυτικό ρόλο στην αποτελεσματική θεραπεία τους. Ιδιαίτερη αναφορά έγινε στις μητέρες τους που αποτέλεσαν για αυτούς το κύριο στήριγμα (Adejoh, Temilola, & Adejuwon, 2018).

Η λειτουργία της οικογένειας εντοπίζεται και στο κομμάτι της κινητοποίησης για τη διακοπή της χρήσης και τη συμμετοχή στη θεραπεία. Στην Ελλάδα, η Fotoroulou (2013) πραγματοποίησε έρευνα με ενήλικους με προβληματική χρήση ουσιών που βρίσκονταν σε πρόγραμμα υποκατάστασης. Η ανάμνηση του εαυτού προ χρήσης ήταν μία από τις τρεις καθοριστικές παραμέτρους για απεξάρτηση των συμμετεχόντων και υποκινούνταν από το αίσθημα του «φιλότιμου», μια ιδιαίτερη έννοια που συναντάται στην Ελλάδα. Το φιλότιμο ορίζεται κυρίως ως προς τη συμπεριφορά που έχει κανείς απέναντι στην οικογένειά του και υπαγορεύει την παύση συμπεριφορών που προκαλούν αισθήματα ντροπής σε αυτήν. Στις αφηγήσεις των συμμετεχόντων κατείχε κεντρικό ρόλο η αίσθηση ότι απογοητεύουν ή ντροπιάζουν την οικογένειά τους, ότι η χρήση τους έχει προκαλέσει αρνητικές συνέπειες στους σημαντικούς άλλους της ζωής τους, αλλά και ότι αδυνατούν να ανταποκριθούν στους προσδοκώμενους οικογενειακούς ρόλους. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι η οικογένεια μπορεί να ασκήσει επίδραση στην επιθυμία για απεξάρτηση προσφέροντας κίνητρο ακόμη και με έμμεσο τρόπο, μέσω των αναπαραστάσεων που έχει για αυτήν το άτομο. Ο ρόλος της ως πηγή κινητοποίησης αναφέρθηκε και σε έρευνα με ενήλικους χρήστες στον Καναδά, όπου πολλοί από αυτούς ανέφεραν την επίδραση της οικογένειας και την επιθυμία τους να βελτιώσουν τις σχέσεις τους με αυτήν ως παράγοντες που συνέβαλλαν στην προσωπική αλλαγή (Brunelle, Bertrand, Landry, Flores-Aranda, Patenaude, & Brochu, 2015).

Παρόλα αυτά, οι οικογένειες αποτελούν περίπλοκα συστήματα που παράλληλα με τις ευεργετικές λειτουργίες τους στην απεξάρτηση, μπορούν να καθυστερήσουν αυτή τη διαδικασία. Ένα αρνητικό γνώρισμα που ήδη αναφέρθηκε

αποτελεί η διατήρηση στερεοτύπων, με τα μέλη της οικογένειας να αντιλαμβάνονται το άτομο με βάση το παρελθόν του και να μη δείχνουν εμπιστοσύνη στο πρόσωπό του. Οι συνεντεύξεις με μητέρες σε πρόγραμμα απεξάρτησης στην έρευνα των Gunn & Samuels (2018) έφεραν στην επιφάνεια το ζήτημα της διαχείρισης των οικογενειακών σχέσεων ώστε να μην επηρεαστεί η νέα τους ταυτότητα στην αποκατάσταση. Οι συμμετέχουσες μίλησαν για την επίδραση που ασκούσε στις οικογένειές τους το «κοινό» παρελθόν και οι εμπειρίες που τους συνέδεαν και περιστρέφονταν γύρω από τη χρήση και τις συνέπειές της. Έτσι, συχνά οι οικογένειες εκδήλωναν μία στάση που χαρακτηρίζονταν από στιγματισμό και δυσπιστία αναφορικά και με το μητρικό ρόλο, χωρίς να «επιβεβαιώνουν» τις νέες ταυτότητες των γυναικών μακριά από τη χρήση. Ως αποτέλεσμα, οι οικογενειακές σχέσεις μπορεί να διακόπτονταν ή να διατηρούνταν με πιο τυπικούς όρους σε μια προσπάθεια των γυναικών να διατηρήσουν τη νέα τους ταυτότητα. Η έλλειψη εμπιστοσύνης ως απόρροια του παρελθόντος των ατόμων καταδείχθηκε και σε έρευνα με αποφυλακισμένους χρήστες που είχαν δεχθεί θεραπεία στη φυλακή, επηρεάζοντας αρνητικά την επανένταξή τους όπως δήλωσαν. Για τους ίδιους η επανένωση με την οικογένεια συνοδεύονταν από εμπόδια λόγω των πεποιθήσεων που διατηρούσαν για αυτούς οι σημαντικοί άλλοι, γεγονός που δυσκόλευε τη διατήρηση της αποχής τους και τη διαδικασία της επανένταξης. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα συνεπάγονταν την απομάκρυνση του ατόμου από το οικογενειακό σύστημα ώστε να αποφευχθούν οι «άρρωστες σχέσεις» (Gideon, 2007).

Παρά το πλήθος των επιδράσεων που εντοπίζονται στο οικογενειακό σύστημα ως σύνολο και στα μέλη του εξατομικευμένα από την εξαρτητική συμπεριφορά, οι επιδράσεις της θεραπείας στην οικογένεια παραμένουν σχετικά άγνωστες. Μικρός αριθμός ερευνών έχει εστιάσει στο πώς επηρεάζεται η ατομική ευημερία ως αποτέλεσμα της αποκατάστασης του ατόμου, καθιστώντας το ζήτημα προς το παρόν ασαφές (Drugscope & Adfam, 2009; Gruber & Taylor, 2006). Μάλιστα, η επίτευξη αυτής της αλλαγής υποστηρίζεται ότι θα επηρεάσει τα δυναμικά της οικογένειας, η οποία είχε οργανώσει πλέον τη λειτουργία της γύρω από την εξάρτηση και είχε ενσωματώσει τη χρήση στην οικογενειακή «ρουτίνα». Συνεπώς, η διαδικασία της αποκατάστασης δεν είναι βέβαιο ότι θα αποφέρει τις αναμενόμενες βελτιώσεις στο οικογενειακό σύστημα, αλλά ενδεχομένως θα αποτελέσει και μια πρόκληση για αυτό (Edwards et al., 2018; Steinglass, Bennett, Wolin, & Reiss, 1987 όπως αναφέρεται

στους Gruber & Taylor, 2006). Παρακάτω παρουσιάζονται ορισμένα ερευνητικά δεδομένα που βρέθηκαν και καταδεικνύουν τις θετικές αξιολογήσεις των ατόμων για τη διακοπή της χρήσης.

Ειδικότερα, σε διαδικτυακή έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Αγγλία και την Ισπανία με στόχο την διερεύνηση των συνεπειών της χρήσης και της αποκατάστασης στη ζωή των ατόμων (Laudet, 2012), προέκυψαν μια σειρά από οφέλη ως αποτέλεσμα της αποκατάστασης σε ατομικό, οικογενειακό και κοινωνικό επίπεδο. Οι συμμετέχοντες ξεκίνησαν την πορεία τους στην απεξάρτηση περίπου στην ηλικία των 36 ετών, με τους περισσότερους από αυτούς να παραμένουν για πάνω από 10 χρόνια σε αυτή. Οι τομείς που αξιολογήθηκαν περιλάμβαναν μία σειρά από ατομικές όσο και οικογενειακές και κοινωνικές παραμέτρους, και σε όλες παρουσιάστηκε στατιστικά σημαντική βελτίωση στη διάρκεια της θεραπείας, σε σχέση με τη ζωή στη χρήση. Για παράδειγμα, οι συμμετέχοντες ανέφεραν θετική εξέλιξη αναφορικά με τα οικονομικά τους, τη σωματική και ψυχική τους υγεία, την εργασία τους. Σε σχέση με την οικογένεια, τα άτομα στην απεξάρτηση βίωναν επιθυμητές εξελίξεις, όπως την επανένωση με τα παιδιά τους, ενώ παράλληλα βρέθηκε και σημαντική αύξηση στη συμμετοχή τους σε οικογενειακές δραστηριότητες και μείωση της ενδοοικογενειακής βίας. Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον εύρημα αποτελεί η απόδειξη ότι η απεξάρτηση είναι ένα γεγονός με διάρκεια και εξέλιξη στο χρόνο. Οι συμμετέχοντες με μεγαλύτερο χρόνο αποχής (>10 χρόνια) βρέθηκε ότι βίωναν περισσότερες θετικές και λιγότερες αρνητικές καταστάσεις από όσους ήταν στην απεξάρτηση για μικρό χρονικό διάστημα (<3 χρόνια), συνεπώς η ζωή τους βελτιώνονταν με το πέρασμα του χρόνου. Παρόμοια στοιχεία προέκυψαν και στην έρευνα των Edwards et al. (2018), με τους χρήστες σε θεραπεία να παρουσιάζουν βελτιώσεις σε επίπεδα όπως η σωματική υγεία, τα οικονομικά, η εμπλοκή με τον νόμο. Παράλληλα, η οικογένεια των ατόμων επίσης βλάπτονταν αναφορικά με τις προαναφερθείσες παραμέτρους, αλλά η είσοδος του ατόμου στη θεραπεία προκαλούσε και σε αυτήν ευνοϊκές αλλαγές, οι οποίες επηρεάζονταν θετικά και από το διάστημα παραμονής του ατόμου σε θεραπεία. Ωστόσο, η διακοπή της χρήσης δε σημαίνει αυτομάτως και εξάλειψη όλων των συνεπειών στην οικογένεια, και άρα δε μιλάμε για μια γραμμική αιτιακή σχέση.

1.3 Προσεγγίζοντας το οικογενειακό σύστημα

Το οικογενειακό σύστημα σύμφωνα με τα όσα προαναφέρθηκαν αποτελεί ένα από τα πλαίσια μέσα στα οποία θα συντελεστεί η απεξάρτηση, διευκολύνοντας ή δυσχεραίνοντάς την, αλλά παράλληλα πραγματοποιώντας και η ίδια τη δική της ‘διαδρομή’ σε αυτήν (Drugscope & Adfam, 2009). Προκειμένου να κατανοηθεί καλύτερα ο ρόλος και η λειτουργία του στην ατομική ζωή, θα παρουσιαστούν ορισμένα καίρια χαρακτηριστικά του όπως συναντώνται στις συστημικές προσεγγίσεις. Πριν από αυτό, αξίζει να αναφερθεί πως το οικογενειακό σύστημα στην Ελλάδα κατέχει εξέχουσα θέση και ρόλο στον κοινωνικό χώρο και η ευημερία και επιτυχία του ξεπερνάει την ατομική. Τα άτομα που απαρτίζουν την οικογένεια αποδέχονται και σέβονται τα πρόσωπα εξουσίας σε αυτήν και οι αξίες που χαρακτηρίζουν το εσωτερικό σύστημά της είναι κυρίαρχες (Georgas, 1989). Όπως αναφέρεται στην Kaldi-Koulikidou (2007) έρευνες έχουν καταδείξει πως η οικογένεια αποτελεί για τους νέους στην Ελλάδα την ανώτερη αξία (Vaggelis, 2005), που σύμφωνα με την ίδια μπορεί να αιτιολογηθεί με βάση τη σταθερή ψυχολογική υποστήριξη που παρέχει η οικογένεια στο άτομο σε όλη τη διάρκεια της ζωής του. Η έννοια του φιλότιμου που ήδη αναφέρθηκε, καθορίζει την ατομική στάση μέσα στο σύστημα, η οποία διακρίνεται από συμμόρφωση στις νόρμες και τους κανόνες αυτού και ανταποκρίνεται στις προσδοκίες του συστήματος αναφορικά με το ατομικό ‘χρέος’ απέναντι στα άλλα μέλη και στο ίδιο το σύστημα (Vassiliou & Vassiliou, 1973). Παρά τις αλλαγές στο αξιακό σύστημα της ελληνικής οικογένειας και τις επιδράσεις του σύγχρονου τρόπου ζωής, πολλά από αυτά τα χαρακτηριστικά της έχουν παραμείνει αναλλοίωτα στη βάση τους (Georgas, Gari, & Milonas, 2004 όπως αναφέρεται στην Fotoroulou, 2013).

Η οικογένεια αποτελεί ένα από τα κυρίαρχα συστήματα μέσα στα οποία αναπτύσσονται και δραστηριοποιούνται τα άτομα (Wampler & Patterson, 2020). Σύμφωνα με τη θεωρία των οικογενειακών συστημάτων (Family Systems Theory-FST), είναι ο πυρήνας όπου διαμορφώνονται τα ατομικά χαρακτηριστικά και εγκαθιδρύονται τα διάφορα συμπεριφορικά μοτίβα των ατόμων (Johnson & Ray, 2016). Αν θέλαμε να δώσουμε έναν ορισμό για την οικογένεια θα λέγαμε ότι αποτελεί κάτι περισσότερο από ένα σύνολο των μελών που την απαρτίζουν (Von Bertalanffy, 1972 όπως αναφέρεται στους Bradshaw et al., 2016), παρά πρόκειται για πολλά, μικρά συστήματα μεταξύ των οποίων αναπτύσσονται σχέσεις αλληλεξάρτησης

(Gruber & Taylor, 2006), καθιστώντας την μία «συνεκτική ενότητα» (Nichols, 1984 όπως αναφέρεται στους Searight & Merkel, 1991). Έτσι, το κάθε μέλος συνδέεται αναπόσπαστα με τα υπόλοιπα, και αυτή η σύνδεση στηρίζεται και καθοδηγείται από το συναίσθημα, ατομικό και οικογενειακό (Kerr & Bowen, 1987 όπως αναφέρεται στους Prest & Protinsky, 1993). Παρά τους ισχυρούς δεσμούς μεταξύ τους, για το καθένα από τα μέλη χρειάζεται να επιτευχθεί η «διαφοροποίηση του εαυτού», έτσι ώστε η «ατομικότητα» και η «ομαδικότητα» μέσα στην οικογένεια να διατηρούνται σε μια ισορροπία και τόσο οι προσωπικές όσο και οι ανάγκες του συνόλου να μην υπονομεύονται (Bowen & Kerr, 1988 όπως αναφέρεται στους Bradshaw et al., 2016). Ο όρος «διαφοροποίηση του εαυτού», ή αλλιώς «εξατομίκευση», αναφέρεται στην ικανότητα του να βλέπει κανείς τον εαυτό του ως διαχωρισμένο και ανεξάρτητο από τους γύρω του και να μπορεί να λειτουργεί αυτόνομα. Η αντίθετη κατάσταση είναι γνωστή ως «συγχώνευση» (Prest & Protinsky, 1993). Η επίτευξη εξατομίκευσης σε διαπροσωπικό αλλά και ενδοπροσωπικό επίπεδο καθιστά το οικογενειακό σύστημα ικανό να προσαρμόζεται και να αντιμετωπίζει στρεσογόνες καταστάσεις ενωμένο (Brown & Lewis, 1995 όπως αναφέρεται στους Bradshaw et al., 2016).

Βασική επιδίωξη κάθε συστήματος αποτελεί η διατήρηση ισορροπίας και σταθερότητας (Prest & Protinsky, 1993). Συνολικά, η επίτευξη ισορροπίας ανάμεσα σε τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά είναι αυτή που θα επιφέρει την οικογενειακή υγεία και ευημερία. Το πρώτο αφορά στην διατήρηση της σταθερότητας και του αξιακού συστήματος της οικογένειας, τις παραδόσεις και τα τελετουργικά της, ενώ το δεύτερο περιλαμβάνει την ικανότητά της για αλλαγή, τις διαδικασίες που ευνοούν την προσαρμογή της σε νέες συνθήκες. Το τρίτο στοιχείο αναφέρεται στην ικανότητα των μελών να συνδέονται με ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς μεταξύ τους και να διακατέχονται από ένα αίσθημα δέσμευσης, και το τέταρτο αφορά στην εξατομίκευση των ατόμων και στην προσωπική τους εξέλιξη (Friedemann, 1996).

Σύμφωνα με κάποιες από τις βασικές παραδοχές της οικογενειακής θεραπείας, κάθε οικογένεια διακρίνεται από τις δικές της προσδοκίες και τους κανόνες λειτουργίας, ενώ φέρει τη δική της ξεχωριστή ιστορία, τους «μύθους» και τα μυστικά της (Imber-Black, 1998 όπως αναφέρεται στην Kaslow, 2010). Παράλληλα, γίνεται αντιληπτή σε ένα συνεχές λειτουργικότητας, με τις πιο δυσλειτουργικές να περιλαμβάνουν συχνά έντονες συγκρούσεις, ακαμψία και διάσπαση των μελών (Kaslow, 2010). Αναφορικά με τις «υγιείς» οικογένειες, αυτές παρουσιάζονται πιο

ικανές στην επίλυση προβλημάτων, τη λήψη αποφάσεων, τα επικοινωνιακά μοτίβα (Lewis, Beavers, Gossett, & Phillips, 1976 όπως αναφέρεται στην Kaslow, 2010). Η ύπαρξη ενός αλληλοϋποστηρικτικού και σταθερού περιβάλλοντος, που προωθεί την ατομική εξέλιξη και χαρακτηρίζεται από κοινό σύστημα αξιών και πεποιθήσεων, είναι απόδειξη ενός λειτουργικού οικογενειακού συστήματος (Moss, Lynch, Hardie, & Baron, 2002 όπως αναφέρεται στους Gruber & Taylor, 2006). Οι σχέσεις αλληλεξάρτησης που, όπως αναφέρθηκε, αναπτύσσονται μεταξύ των μελών, συνεπάγονται την αμοιβαία επίδραση ανάμεσα στις ατομικές συμπεριφορές (Nichols, 1984 όπως αναφέρεται στους Searight & Merkel, 1991). Ως αποτέλεσμα, οποιαδήποτε μεταβολή ή «βλάβη» σε ένα μέρος του συστήματος θα πυροδοτήσει την ανάλογη αλλαγή στα υπόλοιπα μέρη αυτού (Satir, 1967 όπως αναφέρεται στην Kaslow, 2010). Κατά αντίστοιχο τρόπο, σύμφωνα με την Family Systems Theory (FST), μία «προβληματική» συμπεριφορά που μπορεί να εκδηλωθεί από κάποιο μέλος δεν εκλαμβάνεται ως αποτέλεσμα ατομικής δυσλειτουργίας, αλλά βρίσκεται σε άμεση σχέση με τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα αλληλεπίδρασης που παρατηρούνται στην οικογένεια. Το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από την μέχρι πρότινος γραμμική αιτιότητα που εξηγεί την μη επιθυμητή συμπεριφορά (π.χ. εξάρτηση) σε μία κυκλική, αναγνωρίζοντας ότι η ατομική συμπεριφορά επηρεάζει και επηρεάζεται από όσες την «περιβάλλουν» στο οικογενειακό σύστημα (Johnson & Ray, 2016) και αποτελεί στην πραγματικότητα ένα «σύμπτωμα», μία δυσλειτουργία που απορρέει από αυτό (Searight & Openlander, 1986 όπως αναφέρεται στους Searight & Merkel, 1991).

Η αρχική ενασχόληση και μελέτη του φαινομένου της εξάρτησης από αλκοόλ και ψυχοδραστικές ουσίες περιστρέφονταν γύρω από τον ταυτοποιημένο χρήστη, αυτόν που έφερε το «πρόβλημα» (Gruber & Taylor, 2006), γεγονός καθοριστικό για την κατανόηση των αιτιών της αλλά και για το σχεδιασμό κατάλληλων θεραπευτικών παρεμβάσεων (Fals-Stewart et al., 2009). Τις τελευταίες δεκαετίες αυτή η ατομοκεντρική οπτική άρχισε να δίνει το χώρο της σε προσεγγίσεις που εμπλέκουν την οικογένεια σαν σύνολο στην έναρξη και διατήρηση της εξάρτησης. Η ανάπτυξη των συστημικών προσεγγίσεων μετατόπισε το ενδιαφέρον από το άτομο στα διάφορα πλαίσια στα οποία αυτό δρα (Carroll & Onken, 2005), στον «διαπροσωπικό κόσμο του» (Levy & Joffe, 1973 όπως αναφέρεται στον Dell Orto, 1974). Δίνοντας έμφαση στις δυσλειτουργικές αλληλεπιδράσεις και τις συγκρούσεις μεταξύ των ατόμων, ο χρήστης δε νοείται απομονωμένος αλλά ως μέλος των κοινωνικών συστημάτων.

Στόχος είναι να κατανοηθεί πώς η συμπεριφορά του εξυπηρετεί συγκεκριμένες διαπροσωπικές λειτουργίες και «οφέλη», αλλά και ποιοι μηχανισμοί συντηρούν την ύπαρξή της στα κοινωνικά συστήματα, ανάμεσά τους και η οικογένεια (Levy & Joffe, 1973 όπως αναφέρεται στον Dell Orto, 1974). Το μοντέλο των οικογενειακών συστημάτων προσεγγίζει το χρήστη ως «φορέα» οικογενειακής δυσλειτουργίας και ερμηνεύει τις συναισθηματικές και συμπεριφορικές δυσκολίες του στη βάση των σχέσεων και των δυναμικών που αναπτύσσονται μέσα σε αυτήν. Ολόκληρο το οικογενειακό σύστημα «ασθενεί», με την εξαρτητική συμπεριφορά ενός μέλους να αποτελεί συμπτωματική έκφραση αυτής της δυσλειτουργίας (Stanton, 1985 όπως αναφέρεται στις Menicucci & Wermuth, 1989). Κατά συνέπεια, μια αλλαγή στα καθιερωμένα μοτίβα αλληλεπίδρασης και συσχέτισης μεταξύ των μελών αναμένεται να προκαλέσει «παύση» του συμπτώματος, αφού πλέον αυτό δε θα χρειάζεται στην οικογένεια, δίνοντας χώρο για την υιοθέτηση νέων συμπεριφορών (Jackson, 2005 όπως αναφέρεται στους Johnson & Ray, 2016). Η υιοθέτηση μιας οικογενειακής οπτικής στο ζήτημα της εξάρτησης μπορεί να υποστηριχθεί από μία σειρά παραμέτρων (Gruber & Taylor, 2006) που αποδεικνύουν ότι αποτελεί «οικογενειακή ασθένεια» (Roth, 2010). Η οικογένεια αποτελεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκδηλώνεται το φαινόμενο συμβάλλοντας στην έναρξή του, ενώ διαδραματίζει καίριο ρόλο στον τρόπο που αυτό θα εξελιχθεί, με όλα τα μέλη να εμπλέκονται τόσο στη διατήρηση όσο και στην εξάλειψή του. Παράλληλα, είναι αυτή που δέχεται άμεσες συνέπειες σε ατομικό αλλά και συνολικό επίπεδο, με τις σχέσεις και τις συμπεριφορές των μελών να επηρεάζονται σημαντικά (Gruber & Taylor, 2006).

1.4 Εκδήλωση εξάρτησης και οικογένεια: ποια η σχέση τους;

Η εξάρτηση, αποτελώντας ένα πολυ-παραγοντικό φαινόμενο, δεν επιτρέπει να κατονομασθούν οι ακριβείς αιτίες που την προκαλούν, εμπεριέχοντας ένα φάσμα από ατομικούς (βιολογικούς, ψυχολογικούς) μέχρι κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες (οικογένεια, φίλοι, κοινότητα) οι οποίοι αλληλεπιδρούν μεταξύ τους (Rowe, 2012). Η πιο σύγχρονη και ολιστική αυτή προσέγγιση της εξάρτησης στηρίζεται στις αρχές του βιοψυχοκοινωνικού μοντέλου (Wanigaratne, 2006 όπως αναφέρεται στους Mitcheson, Maslin, Meynen, Morrison, Hill, & Wanigaratne, 2012). Το οικογενειακό σύστημα, αποτελώντας μία περιβαλλοντική παράμετρο, έχει σχετιστεί με την εκδήλωσή της και συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του έχουν

αποτυπωθεί εκτενώς στη βιβλιογραφία ως «παράγοντες κινδύνου» (Gruber & Taylor, 2006; Αγόν & Carlson, 2014; Schweitzer & Lawton, 1989). Για παράδειγμα, ένα συγκρουσιακό και στρεσογόνο οικογενειακό περιβάλλον (Prins, 1985 όπως αναφέρεται στους Schweitzer & Lawton, 1989) με δυσλειτουργικές σχέσεις που δεν ικανοποιούν τις συναισθηματικές ανάγκες του ατόμου, μπορεί να του προκαλέσει συσσωρευμένο ψυχικό πόνο, τον οποίο προσπαθεί να ανακουφίσει μέσω της χρήσης ουσιών (Khatzian, 1980 όπως αναφέρεται στον Ζαφειρίδη, 2009). Η σημασία των οικογενειακών σχέσεων για τη μετέπειτα κατάχρηση ουσιών αναφέρεται και από την Densen-Gerber (1973), υποστηρίζοντας ότι αυτές μπορούν να επηρεάσουν αρνητικά τη συναισθηματική κατάσταση του ατόμου, το οποίο θα «απαντήσει» κάνοντας χρήση (Schweitzer & Lawton, 1989).

Τα ερευνητικά δεδομένα καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα μεταβλητών που έχει βρεθεί ότι συνδέονται ή αναφέρονται από τα ίδια τα άτομα ως καθοριστικές για την έναρξη της εξαρτητικής συμπεριφοράς τους. Ειδικότερα, στην έρευνα των Αγόν & Carlson (2014) οι Λατίνες συμμετέχουσες στις αφηγήσεις τους συνέδεσαν την ποιότητα των σχέσεων με τους γονείς και την ύπαρξη ναρκωτικών ουσιών στο σπίτι με το ξεκίνημα της δικής τους χρήσης. Η μη διαθεσιμότητα της οικογένειας, οι φτωχές οικογενειακές σχέσεις αλλά και καταστάσεις οικογενειακής βίας αναφέρθηκαν μεταξύ άλλων ως αιτιολογικοί παράγοντες από τις συμμετέχουσες. Παράλληλα, η ψυχοπαθολογία και τυχόν ελλείμματα των γονέων, οι οικογενειακές συγκρούσεις, η συναισθηματική απόσταση μεταξύ των μελών αναφέρθηκαν από τους Tobler & Komro (2010) ως μεταβλητές που μπορούν να συμβάλλουν στην έναρξη της κατάχρησης ουσιών (όπως αναφέρεται στην Rowe, 2012). Στην έρευνα των Jarvinen & Ravn (2015) ορισμένοι από τους έφηβους χρήστες συνέδεσαν τραυματικές παιδικές εμπειρίες στο οικογενειακό πλαίσιο, όπως τη γονεϊκή εξάρτηση από αλκοόλ ή ναρκωτικά ή τη βία στην οικογένεια, με τη δική τους χρήση, θεωρώντας την μάλιστα ως «απαραίτητη» και λογική επιλογή αναφορικά με τις εμπειρίες που βίωσαν. Οι πεποιθήσεις της οικογένειας αναφορικά με τη χρήση επίσης διαδραματίζουν κάποιο ρόλο στην εκδήλωση του φαινομένου, αφού σε οικογένειες που χαρακτηρίζονταν από μια θετική στάση τα επίπεδα κατάχρησης στα παιδιά ήταν υψηλότερα σε σύγκριση με τις οικογένειες που χαρακτηρίζονταν από πιο αυστηρές πεποιθήσεις (Brook, Brook, Whiteman, Gordon, & Cohen, 1990 όπως αναφέρεται στους Gruber & Taylor, 2006).

Αναφορικά με τους γονείς των εξαρτημένων ατόμων, παρατηρείται ότι εμφανίζουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά που θεωρούνται ότι αυξάνουν τον κίνδυνο για ψυχικές διαταραχές, μεταξύ αυτών και η εξάρτηση (Parker, 1983 όπως αναφέρεται στους Schweitzer & Lawton, 1989). Ειδικότερα, στην έρευνα των Schweitzer & Lawton (1989) οι συμμετέχοντες, άνδρες και γυναίκες, χρήστες ουσιών περιέγραψαν τους γονείς τους ως υπερεμπλεγμένους στις ζωές τους με συμπεριφορές που υπονόμειαν την ανεξαρτησία τους, ενώ ταυτόχρονα χαρακτηρίζονταν από συναισθηματική απόσταση και αδιαφορία, στοιχεία που διέφεραν από αυτά που ανέφερε η ομάδα ελέγχου. Μάλιστα, συχνά παρατηρούνται ορισμένα από τα παραπάνω χαρακτηριστικά στη μητέρα και άλλα στον πατέρα του εξαρτημένου, με την πρώτη να εμφανίζεται ως υπερ-προστατευτική και πολύ δοτική προς το παιδί, σε αντίθεση με τον πατέρα που χαρακτηρίζεται από συναισθηματική απουσία (Rose, Battjes, & Leukefeld, 1984 όπως αναφέρεται στον Ζαφειρίδη, 2009). Αντίστοιχα, στην έρευνα των Adejoh et al. (2018) οι συμμετέχοντες θεώρησαν υπαίτιους για τη δική τους χρήση τους γονείς τους, κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στο ρόλο της πατρικής στέρησης και απόρριψης.

1.5 Επιδράσεις της εξάρτησης στην οικογενειακή ζωή

Η εξάρτηση αρχικά συνοδεύονταν από το στερεότυπο της ατομικής δυσλειτουργίας και ο χρήστης έφερε την «ταμπέλα» του μοναχικού, απομονωμένου ατόμου (Gruber & Taylor, 2006). Ωστόσο, έχει βρεθεί ότι η πλειοψηφία αυτών διατηρεί στενή επαφή με την οικογένεια προέλευσης, καθώς είτε ζει σε οικογενειακά πλαίσια είτε έχει συχνή επικοινωνία τουλάχιστον με έναν από τους δύο γονείς (Stanton et al., 1978). Παράλληλα, η παρορμητική και εξαρτητική συμπεριφορά του ατόμου σε χρήση φαίνεται ότι επηρεάζει από τρεις μέχρι πέντε ανθρώπους που βρίσκονται στον άμεσο περίγυρό του (Whitfield, 1984 όπως αναφέρεται στους Prest & Protinsky, 1993). Συνεπώς γίνεται αντιληπτό πως οι συνέπειες της εξάρτησης ξεπερνούν τα ατομικά όρια και επεκτείνονται και στην οικογένεια που αποτελεί ένα από τα κυρίαρχα κοινωνικά συστήματα για τα άτομα.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τις βασικές αρχές των συστημικών προσεγγίσεων, που διατείνονται την αμοιβαία επίδραση και επακόλουθη αλλαγή μεταξύ των μελών του συστήματος, γίνεται αντιληπτό πως η υιοθέτηση ενός νέου «ρόλου» από ένα μέλος,

αυτόν του εξαρτημένου ατόμου, θα πυροδοτήσει αξιοσημείωτες μεταβολές στην οικογένεια και τον τρόπο λειτουργίας της (Straussner, 1994). Η εξάρτηση αποτελώντας μία περίοδο κρίσης στην οικογενειακή ζωή, τη φέρνει αντιμέτωπη με τα όρια και τους περιορισμούς της και απαιτεί αλλαγές που θα αποτρέψουν τον αφανισμό της. Η οικογένεια χρειάζεται να επαναδιαπραγματευθεί παγιωμένους ρόλους και συμπεριφορές, και συχνά να εγκαθιδρύσει νέους τρόπους επικοινωνίας, που θα τη βοηθήσουν να λειτουργεί ως ένα σύνολο με κοινούς στόχους (Dell Orto, 1974). Ωστόσο, συχνά μπορεί να παγιωθούν σε δυσλειτουργικές σχέσεις στην προσπάθειά της να αναδομηθεί ώστε να φροντίσει το εξαρτημένο άτομο, επιλέγοντας για παράδειγμα την άρνηση ή την «συγκάλυψη» του προβλήματος για να μην το αντιμετωπίσει (Stevens-Smith, 1998 όπως αναφέρεται στους Gruber & Taylor, 2006). Έτσι, το σύστημα της οικογένειας μπορεί να λειτουργήσει «σταθεροποιητικά» εγκλωβίζοντας τα μέλη του στην εξάρτηση μέσω μη υγιών ρόλων ή δυναμικών που εγκαθιδρύονται μεταξύ τους (Brown & Lewis, 1995 όπως αναφέρεται στους Bradshaw et al. 2016).

Η λειτουργικότητα της οικογένειας, οι σχέσεις και οι ρόλοι των μελών της αποτελούν μερικές από τις πτυχές που διαταράσσονται λόγω της εξάρτησης (Wegscheider-Cruse & Cruse, 2012 όπως αναφέρεται στους Bradshaw et al. 2016). Η βιβλιογραφική επισκόπηση των Copello, Velleman, & Templeton (2005) κατέδειξε μια πληθώρα συνεπειών της κατάχρησης ουσιών μεταξύ άλλων στις ισορροπίες, τις συνήθειες και τα τελετουργικά της οικογένειας, και στο οικονομικό της επίπεδο. Παράλληλα, προκύπτουν επιβαρυντικές καταστάσεις και συνθήκες που επηρεάζουν την ψυχική υγεία και την ευημερία των οικογενειακών μελών και μπορεί να οδηγήσουν στην εκδήλωση προβλημάτων σε αυτά. Το στρεσογόνο οικογενειακό περιβάλλον που δημιουργείται λόγω ενδεχόμενης βίας, κακοποίησης, εξαφανισμού του ατόμου που κάνει χρήση για μέρες, μπορεί να προκαλέσει ψυχοσωματικές δυσκολίες στα άτομα που καλούνται να ζήσουν σε αυτό και να το διαχειριστούν (Velleman, Bennett, Miller, Orford, Rigby, Tod, 1993). Για παράδειγμα, κάποιο μέλος μπορεί να εμφανίσει κατάθλιψη ή να καταφύγει και το ίδιο στην κατάχρηση ουσιών, επιδρώντας έτσι με αρνητικό τρόπο και στην προσπάθεια απεξάρτησης του χρήστη (Ray, Mertens, & Weisner, 2007 όπως αναφέρεται στους Bradshaw et al. 2016).

Στην έρευνα των Velleman et al. (1993) άτομα του στενού περιβάλλοντος ατόμων με προβληματική χρήση ουσιών μίλησαν για τις εμπειρίες που βίωσαν και τις

συνέπειες αυτών, λόγω της κατάχρησης. Στην έρευνα συμμετείχαν τόσο γονείς όσο και σύντροφοι των ατόμων, παρουσιάζοντας διαφορές στα μεταξύ τους αποτελέσματα. Αναφορικά με τους γονείς, αυτοί αναφέρθηκαν σε περιστατικά βίας εις βάρος τους, κλοπές, ντροπιαστικές συμπεριφορές του ατόμου μπροστά σε άλλους, ενώ περιγράφοντας τα εξαρτημένα άτομα έκαναν λόγο για συμπεριφορές όπως ψέματα, χειριστική στάση, παραμέληση του εαυτού τους. Η συνειδητοποίησή τους για τη χρήση των παιδιών τους περιγράφηκε από πολλούς σαν μία έντονη κρίση που συνοδεύονταν από αισθήματα ενοχής, θυμού και φόβου για το θάνατο του παιδιού. Παράλληλα, τα συναισθήματά τους επηρεάστηκαν αρνητικά ως αποτέλεσμα της εξάρτησης, με τους γονείς να εκφράζουν μείωση των αισθημάτων αγάπης και τρυφερότητας προς το πρόσωπο του χρήστη. Μία ακόμη συνέπεια που αναφέρθηκε αφορούσε στις σχέσεις και τις αλληλεπιδράσεις τους με το εξαρτημένο άτομο, οι οποίες επιδεινώθηκαν λόγω συγκρούσεων και έλλειψης εμπιστοσύνης. Αλλαγές στο οικογενειακό σύστημα ως σύνολο περιλάμβαναν οικονομικές δυσκολίες, αλλαγή των ρόλων, περιορισμό στην κοινωνική ζωή. Οι καταστάσεις που βιώνονταν λόγω της εξάρτησης πυροδότησαν επίσης αρνητικά συναισθήματα στους γονείς, όπως μοναξιά, άγχος, ένταση, αυτοκτονικές τάσεις, ενώ επηρέασαν και την αύξηση δικών τους καταχρηστικών συμπεριφορών (π.χ. αλκοόλ). Ένα απροσδόκητο για τους ερευνητές αποτέλεσμα περιλάμβανε τις παράλληλες θετικές αξιολογήσεις των γονέων για τα άτομα στη χρήση αλλά και τις θετικές συνέπειες που αυτή επέφερε στην οικογένεια ως σύνολο. Οι εμπειρίες που βίωσαν ενίσχυσαν το δέσιμο και την εγγύτητα των μελών και τους ενδυνάμωσαν, χαρακτηριστικά που ήταν παρόντα κυρίως κατά τις περιόδους με μειωμένα προβλήματα από τη χρήση. Γενικά, προέκυψε ότι οι γονείς δε διατηρούσαν μια σταθερή στάση αλλά κινούνταν σε ένα φάσμα που περιλάμβανε από τη μία πιο υποστηρικτικές συμπεριφορές και από την άλλη εκδηλώσεις θυμού και συγκρούσεων, προσπαθώντας να βρουν την κατάλληλη για το άτομο αντιμετώπιση.

Αντίστοιχη έρευνα εξέτασε την πορεία της αποκατάστασης από την οπτική της οικογένειας πρώην χρηστών, οι περισσότεροι από τους οποίους βρίσκονταν σε πρόγραμμα θεραπείας, ενώ αρκετοί είχαν υποτροπιάσει (Edwards et al., 2018). Οι γονείς μίλησαν για τις συνέπειες της εξάρτησης τόσο στον ίδιο τον χρήστη όσο και σε αυτούς, περιγράφοντας καταστάσεις βίας, οικονομικές δυσκολίες, αντιμετώπιση προβλημάτων με τη δικαιοσύνη. Δυσκολίες εντοπίστηκαν επίσης στον εργασιακό τομέα, την ψυχική και σωματική τους υγεία καθώς και στα επίπεδα λειτουργικότητας.

Συγκρίνοντας με τον γενικό πληθυσμό, η ποιότητα ζωής των γονέων επηρεάστηκε κυρίως στο κοινωνικό και το ψυχολογικό κομμάτι, ενώ το γεγονός της υποτροπής επίσης προκάλεσε αρνητικές επιδράσεις στην ευημερία τους.

Το φαινόμενο της εξάρτησης και οι επακόλουθες συνέπειές του αποτελεί ένα ιδιαίτερα στρεσογόνο γεγονός με διάρκεια σε βάθος χρόνου, επηρεάζοντας τις διαπροσωπικές σχέσεις και δυσχεραίνοντας τη συμβίωση με το εξαρτημένο άτομο (Orford, Velleman, Copello, Templeton, & Ibang, 2010). Οι συμπεριφορικές αλλαγές του ατόμου και η έντονη δυσφορία που βιώνεται είναι ανάμεσα στις πιο δύσκολα διαχειρίσιμες καταστάσεις για τα οικογενειακά μέλη, οδηγώντας τελικά στην καταπόνηση και επιβάρυνση της υγείας τους, όπως μελέτησαν οι Orford, Copello, Velleman, & Templeton (2010). Η έρευνά τους κατέδειξε ένα εύρος συνεπειών, από οικονομικές μέχρι σχεσιακές. Ειδικότερα, οι συμμετέχοντες (οικογένεια) αναφέρθηκαν στα αισθήματα ανασφάλειας και αβεβαιότητας που συνόδευαν την περίοδο στη χρήση, το φόβο και την ανησυχία τους για την υγεία και επιβίωση του ατόμου, τις οικονομικές δυσκολίες που συχνά έθεταν σε κίνδυνο τη διαβίωση της οικογένειας. Στην προσπάθειά τους να διαχειριστούν τέτοιες συνθήκες και να συμφωνήσουν σε μία κοινή στάση διαχείρισης των προβλημάτων, τα μέλη έρχονταν σε διαπληκτισμούς και διαφωνίες μεταξύ τους. Όσον αφορά στις σχέσεις τους με τον ταυτοποιημένο χρήστη, αυτές περιγράφηκαν ως λιγότερο επιθυμητές και περισσότερο δυσφορικές, με εντάσεις και συγκρούσεις, ακόμη και σωματική ή λεκτική βία. Επίσης, το άτομο περιγράφηκε ως απόμακρο και απομονωμένο από την οικογενειακή ζωή, ενώ επηρεάστηκε και η συμμετοχή της οικογένειας σε κοινωνικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Η επιδείνωση της σωματικής και ψυχικής υγείας τους έγινε επίσης εμφανής, με πολλούς από τους συμμετέχοντες να εμφανίζουν καταθλιπτικά συμπτώματα, κρίσεις πανικού, ενώ σε κάποιους κυριαρχούσαν συναισθήματα αυτο-κατηγορίας και ενοχής για την χρήση του ατόμου.

1.6 Η παρούσα έρευνα

Λαμβάνοντας υπ' όψιν την σχετική βιβλιογραφία, ενώ πλέον έχει φανεί ο σημαίνων ρόλος της οικογένειας στη χρήση και την απεξάρτηση, δεν φαίνεται να υπάρχουν αρκετές έρευνες που να προσεγγίζουν το ζήτημα μέσα από τις ιστορίες του ατόμων που βρίσκονται στην απεξάρτηση. Κάποιες παρεμφερείς μελέτες αξιοποιούν

αυτή τη μορφή λόγου, ωστόσο εστιάζουν σε ένα σύνολο περιβαλλοντικών παραγόντων, μεταξύ τους και η οικογένεια, που εμπλέκεται στην εκδήλωση και θεραπεία της εξάρτησης (π.χ. Ayón & Carlson, 2014). Ορισμένες προσεγγίζουν το ζήτημα εστιάζοντας σε συγκεκριμένη ομάδα αυτού του πληθυσμού, όπως είναι οι μητέρες σε θεραπεία (π.χ. Munson, Peterson & Floersch, 2010), ενώ άλλες χρησιμοποιούν διαφορετική μεθοδολογική προσέγγιση (ποσοτική) στην προσπάθειά τους να καταδείξουν την ύπαρξη αιτιακών σχέσεων ανάμεσα στην οικογένεια και την πορεία απεξάρτησης (π.χ. Friedemann, 1996). Στην Ελλάδα βρέθηκε μόνο μία μελέτη που περιλάμβανε τον παράγοντα της οικογένειας, αλλά με μια πολύ εξειδικευμένη χροιά, προσεγγίζοντάς την υπό το πρίσμα του φιλότιμου (Fotopoulou, 2013).

Η παρούσα έρευνα διαφοροποιείται από τις ήδη υπάρχουσες αρχικά λόγω της εστίασής της κατεξοχήν στο οικογενειακό σύστημα, όπως αυτό περιγράφεται από τα άτομα που αποτελούν μέλη του και προσπαθούν να επανενταχθούν, πώς μιλούν για το ρόλο του στη ζωή τους, τις σχέσεις μεταξύ τους, ποια ήταν η στάση του στην πορεία τους. Προκειμένου να φωτιστούν αυτές οι πλευρές και να κατανοηθεί καλύτερα η οικογενειακή παρουσία και εμπλοκή στην εξάρτηση και απεξάρτηση, τέθηκαν τα εξής ερευνητικά ερωτήματα: ποιες ιστορίες αφηγούνται τα άτομα για να περιγράψουν την οικογένειά τους από την έναρξη της χρήσης τους μέχρι και σήμερα στην επανένταξη; ποιες ιστορίες λένε για τη χρήση και την απεξάρτησή τους. Απώτερος στόχος είναι να καταδειχθεί ο κοινωνικός χαρακτήρας των ιστοριών αυτών, πώς δηλαδή τα άτομα επιλέγουν να δομήσουν την ιστορία τους σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο και με ποιο τρόπο αυτό επιδρά και εκφράζεται μέσα από αυτές. Αυτό το στοιχείο είναι που κάνει την παρούσα έρευνα διαφορετική και καινοτόμα, δεν εστιάζει στο υποκειμενικό βίωμα αλλά στο πώς οι άνθρωποι δημιουργούν ιστορίες στον κοινωνικό χώρο και πώς μιλούν μέσα απ' αυτές για τον εαυτό τους. Έτσι, επιλέχθηκε η Διαλογική Αφηγηματική Ανάλυση (DNA) για την εκπόνηση της παρούσας μελέτης.

1.7 Θεωρητικό υπόβαθρο: Η Διαλογική Αφηγηματική Ανάλυση (DNA)

Η Αφηγηματική Ανάλυση ανήκει στην «ομπρέλα» των μεταμοντέρνων θεωριών οι οποίες προσεγγίζουν το άτομο «σε σχέση», σαν ένα 'δημιούργημα'

διαλογικά –μέσω της γλώσσας- και σχεσιακά. Το θεωρητικό της υπόβαθρο αντλείται από τις φιλοσοφικές αρχές του σχετικισμού και του κονστρουξιονισμού, σύμφωνα με τις οποίες τα ψυχοκοινωνικά φαινόμενα δεν προϋπάρχουν στον κόσμο ανεξάρτητα αλλά αποκτούν νόημα από τις ερμηνείες και τις αναπαραστάσεις των ανθρώπων για αυτά. Παράλληλα, όσον αφορά στη γνώση αυτή είναι προϊόν ανθρώπινης κατασκευής και συνεπώς όχι απόλυτα ορθή (Smith, 2013 όπως αναφέρεται στους Smith & Monforte, 2020). Η γνώση, το νόημα που αποδίδουν τα άτομα στα γεγονότα, η διαμόρφωση της ταυτότητας, αποτελούν υπό το πρίσμα των μεταμοντέρνων θεωριών σχεσιακές διαδικασίες που διαμεσολαβούνται από τη γλώσσα και δεν προϋπάρχουν ανεξάρτητα (Anderson & Gehart, 2007), σε αντιστοιχία με τις συστημικές θεωρίες, που επίσης δίνουν έμφαση στη σχεσιακή αλληλεπίδραση και δεν προσεγγίζουν το άτομο ως μονάδα και ανεξάρτητο.

Η Αφηγηματική εστιάζει το ενδιαφέρον της σε ένα πολύ συγκεκριμένο είδος λόγου, τις ιστορίες, και αυτό είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα που τη διακρίνει από άλλες προσεγγίσεις (Riessman, 2008 όπως αναφέρεται στους Smith & Monforte, 2020). Προκειμένου να εφαρμόσει την αφηγηματική ανάλυση, ο ερευνητής μπορεί να στηριχθεί σε ποικίλες προσεγγίσεις, μεταξύ αυτών και ο αφηγηματικός κονστρουξιονισμός (narrative constructionism) ο οποίος δίνει έμφαση στην επίδραση του κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου στη διαμόρφωση των ιστοριών που αφηγούνται τα άτομα για να επικοινωνήσουν τις εμπειρίες τους (Sparkes & Smith, 2008 όπως αναφέρεται στον Smith, 2016). Η προσέγγιση αυτή αξιοποιήθηκε και στην παρούσα έρευνα, όπου οι ιστορίες κατανοήθηκαν και αναλύθηκαν ως προϊόντα κατασκευασμένα σε ένα ορισμένο πλαίσιο, που αποτέλεσε τη βάση για την οργάνωσή τους.

Οι άνθρωποι όταν περιγράφουν γεγονότα που προκάλεσαν δυσκολίες και αποδιοργάνωση στις ζωές τους, όπως είναι μία ασθένεια, επιλέγουν να αφηγηθούν ιστορίες (Stephens, 2011), στις οποίες παρουσιάζουν και αιτιολογούν τον τρόπο εξέλιξης των καταστάσεων αλλά και την ατομική τους στάση, ποιοι ήταν και ποιοι έγιναν (Labov, 1971 όπως αναφέρεται στις Breheny & Stephens, 2015). Το φαινόμενο της εξάρτησης αλλά και το πέρασμα στην ανεξάρτηση μπορούν να γίνουν αντιληπτά ως τέτοια γεγονότα, συνεπώς οι συμμετέχοντες στην παρούσα έρευνα αναμένεται να αξιοποιήσουν τις ιστορίες για να μοιραστούν την πορεία τους. Παράλληλα, η εστίαση στις αφηγήσεις επιτρέπει να αποκτήσει ο ερευνητής μια εις

βάθος κατανόηση των παρελθοντικών αλλά και των τωρινών συμπεριφορών του ατόμου, καθώς και των μελλοντικών του επιδιώξεων, καταδεικνύοντας έτσι την εξελικτική πορεία της ζωής στο πέρασμα του χρόνου (Phoenix et al., 2007 όπως αναφέρεται στον Smith, 2016). Η παρούσα έρευνα ενδιαφέρεται να εστιάσει σε αυτήν ακριβώς την εξέλιξη στις πτυχές της οικογενειακής ζωής μέσα από τα μάτια του ατόμου, το παρελθόν στη χρήση, το παρόν στην επανένταξη ακόμη και τους στόχους για το μέλλον. Συνεπώς, η αφηγηματική ανάλυση επιλέχθηκε ως η πιο κατάλληλη μέθοδος για να επιτευχθούν οι ερευνητικοί στόχοι.

Η DNA συγκαταλέγεται μεταξύ των πιο σύγχρονων αφηγηματικών τρόπων ανάλυσης και πρόκειται κυρίως για ένα θεωρητικό πλαίσιο κατανόησης και ερμηνείας των ιστοριών, παρά για μια μέθοδο καθεαυτή (Breheny & Stephens, 2015). Βασική της επιδίωξη είναι να αναγνωρίσει και να κατανοήσει τον εσωτερικό διάλογο που επιτελείται μεταξύ διαφορετικών φωνών και εκφράζεται τελικά σε μία, την ατομική (Frank, 2012). Έτσι, οι ιστορίες δεν είναι αποκλειστικά κατασκευασμένες από τα ίδια τα άτομα (Smith & Monforte, 2020) και ποτέ καμία ιστορία δεν είναι αυθεντική και ανήκει ολοκληρωτικά στο άτομο που την μοιράζεται (Frank, 2012), αφού περιλαμβάνει μέσα της διαφορετικές φωνές: τις φωνές της οικογένειας, των ειδικών, των ομοτίμων (Frank, 2004 όπως αναφέρεται στον Frank, 2012). Η DNA λοιπόν εστιάζει στην πολυφωνία των ιστοριών, πώς η φωνή ενός ατόμου «θυμίζει» τις φωνές σημαντικών άλλων, αλλά και στους διαφορετικούς γλωσσικούς κώδικες, όπως η γλώσσα των επαγγελματιών, που την απαρτίζουν (ετερογλωσσία) (Frank, 2012). Παράλληλα, για την DNA πολύ σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το πώς δρουν οι ιστορίες στη ζωή των ατόμων (stories as actors). Αντί να εστιάζει αποκλειστικά στο περιεχόμενο, επιχειρεί να αναδείξει τι κάνουν οι ιστορίες 'για' και 'στα' άτομα, πόσο καλά τα εξυπηρετούν ή τα δυσκολεύουν, και στο πώς αυτές οργανώνονται με βάση τις διαθέσιμες πηγές (Frank, 2010 όπως αναφέρεται στους Caddick, Phoenix, & Smith, 2015). Οι παραπάνω αρχές αποτελούν μόνο μερικές από αυτές που διακατέχουν την συγκεκριμένη προσέγγιση και ήταν αυτές που καθοδήγησαν την παρούσα έρευνα.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

2.1 Συμμετέχοντες και διαδικασία προσέγγισής τους

Η παρούσα έρευνα διενεργήθηκε στη «Μονάδα Εντατικής Ψυχοκοινωνικής Υποστήριξης και Κοινωνικής Επανάταξης- ΜΕΨΥ & ΜΚΕ» του ΟΚΑΝΑ στη Θεσσαλονίκη. Ξεκίνησε τον Δεκέμβριο του 2019 και ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο του 2021. Οι συμμετέχοντες/-ουσες που έλαβαν μέρος αποτελούσαν μέλη του Προγράμματος και όλοι τους εντάσσονταν στη φάση της προ-επανάταξης. Η προ-επανάταξη αποτελεί μια περίοδο προετοιμασίας των ατόμων για να προχωρήσουν στην Επανάταξη, διακόπτοντας πλήρως τη χρήση του υποκατάστατου. Οι συμμετέχουσες/-οντες παρακολουθούσαν τις ομαδικές θεραπευτικές συναντήσεις δύο φορές το μήνα και κατ' επιλογήν ατομικές, ενώ ορισμένοι ήταν μέλη της καλλιτεχνικής ομάδας που λάμβανε χώρα στη μονάδα. Στόχος της θεραπευτικής ομάδας και των συμπληρωματικών δράσεων ήταν να υποστηρίξει τα μέλη στην προσπάθεια ολοκληρωτικής διακοπής του υποκατάστατου και στην «επιστροφή» τους στην κοινωνική ζωή, μέσω της ενίσχυσης ατομικών δεξιοτήτων αλλά και της πρόληψης και διαχείρισης ενδεχόμενων υποτροπών.

Η προσέγγιση των συμμετεχόντων έγινε στο πλαίσιο της θεραπευτικής ομάδας, στην οποία συμμετείχε ως συν-συντονίστρια και η ερευνήτρια. Πρόκειται συνεπώς για δειγματοληψία ευκολίας (Τσιώλης, 2014), αφού αξιοποιήθηκε η πρόσβαση της ερευνήτριας στην ομάδα, χωρίς να υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο κριτήριο συμμετοχής για όσους αποτελούσαν μέλη της και επιθυμούσαν να μιλήσουν για την οικογένειά τους. Αρχικά, έγινε ένα πρώτο προφορικό κάλεσμα στους θεραπευόμενους μέσα στην ομάδα, όπου τους γνωστοποιήθηκε η εκπόνηση της συγκεκριμένης έρευνας και το θέμα αυτής από την ερευνήτρια. Όσοι από αυτούς εκδήλωσαν ενδιαφέρον, έλαβαν μετέπειτα περισσότερες πληροφορίες εξατομικευμένα, ώστε να αποφασίσουν για τη συμμετοχή τους. Ακολούθησε και δεύτερο κάλεσμα στην ομάδα, μετά την πραγματοποίηση ορισμένων συνεντεύξεων, καθώς ο αρχικός αριθμός ενδιαφερόμενων ήταν πολύ μικρός. Συνεπώς, όλοι οι συμμετέχοντες γνώριζαν ήδη την ερευνήτρια και με την πλειοψηφία αυτών είχε edραιωθεί μία σχέση στο πλαίσιο της ομάδας, γεγονός που ενδεχομένως διευκόλυνε την επιθυμία τους να λάβουν μέρος στην έρευνα, ενώ όλοι τους επέδειξαν ιδιαίτερη εμπιστοσύνη στη διεξαγωγή της διαδικασίας και στο πρόσωπο της ερευνήτριας.

Συνολικά έλαβαν μέρος οκτώ άτομα από ένα σύνολο 15 ενεργών μελών στην μονάδα, γεγονός που καθιστά τον τελικό αριθμό ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικό. Αναφορικά με τους συμμετέχοντες, οι δύο εξ' αυτών ήταν γυναίκες. Η ηλικία τους κυμαίνονταν μεταξύ 35-55 ετών, ενώ η διάρκεια παραμονής τους στο πρόγραμμα διέφερε, με ορισμένους να αποτελούν μέλη του για περισσότερο από πέντε χρόνια. Οι συμμετέχοντες διέμεναν στην πλειονότητά τους σε αστικά κέντρα της Βόρειας Ελλάδας και σχεδόν όλοι ζούσαν με την οικογένεια προέλευσής τους. Μερικοί είχαν εργασία, αλλά για τους περισσότερους αυτό αποτελούσε ένα κρίσιμο ζήτημα που προσπαθούσαν να διαχειριστούν. Αναφορικά με τα επίπεδα του υποκατάστατου υπήρχαν διαφορές, με κάποιους να βρίσκονται σε αρκετά χαμηλή δοσολογία, μεταξύ 2-6mg ημερησίως, και άλλους να χορηγούνται μεγαλύτερη ποσότητα, ενώ όσον αφορά στις παράνομες ουσίες περίπου οι μισοί έκαναν ακόμη χρήση κάνναβης. Συνεπώς, οι συμμετέχοντες βρίσκονταν σε διαφορετικές φάσεις ζωής, με διαφορετικούς στόχους και προσδοκίες από το πρόγραμμα. Τα ονόματα των συμμετεχόντων που παρουσιάζονται παρακάτω, καθώς και σε οποιοδήποτε άλλο σημείο της έρευνας, έχουν αλλαχθεί στα πλαίσια της ανωνυμοποίησης.

«Πάνος»

Ο Πάνος ζει με τους δύο γονείς του και έχει έναν αδελφό που ζει με τη δική του οικογένεια. Έχει σταθερή εργασία τα τελευταία 20 χρόνια. Ξεκίνησε να παρακολουθεί το πρόγραμμα το 2012-2013, και τον τελευταίο ενάμιση χρόνο βρίσκεται στην προ-επανάταξη όπου χορηγείται υποκατάστατο σε πιο χαμηλή δοσολογία. Παρακολουθεί την θεραπευτική ομάδα παράλληλα με κάποια ατομικά ραντεβού στη μονάδα, ενώ συμμετέχει και σε δημιουργικά εργαστήρια και δράσεις που πραγματοποιούνται από το πλαίσιο. Αξιοποιεί τον ελεύθερο χρόνο του στο σπίτι, κυρίως στο διαδίκτυο και το διάβασμα, ενώ μοιράζεται αισθήματα μοναξιάς. Στόχος του είναι να διακόψει από όλες τις ουσίες, το χάπι και τη χρήση χασίς που κάνει, και να ζει όπως «οι κανονικοί άνθρωποι».

«Δημήτρης»

Ο Δημήτρης ήρθε με την οικογένειά του στην Ελλάδα όταν ήταν έφηβος και έκτοτε νιώθει «μόνος» του μέσα στην οικογένεια, έχει διαχωρίσει τον εαυτό του από αυτήν.

Βρίσκεται στο πρόγραμμα από το 2009 και τον τελευταίο χρόνο παρακολουθεί την ομάδα της προ-επανάταξης μαζί με κάποια ατομικά ραντεβού. Έχει παρακολουθήσει και τη θεραπευτική κοινότητα του ΚΕ.Θ.Ε.Α. χωρίς να ολοκληρώσει. Στο παρόν ζει κάποιο διάστημα μόνος του και κάποιο μαζί με τη μητέρα του. Έχει έναν αδερφό ο οποίος δε ζει κοντά τους. Εδώ και πάνω από 20 χρόνια εργάζεται μόνο περιστασιακά. Δεν εκφράζει συγκεκριμένους στόχους για την πορεία του στο πρόγραμμα, η εμπλοκή του σε αυτό έγινε κυρίως για την οικογένειά του.

«Μάρκος»

Ο Μάρκος ξεκίνησε στον ΟΚΑΝΑ το 2010 και αυτή ήταν η πρώτη του προσπάθεια ανεξάρτησης σε επίσημο φορέα. Παρακολουθεί την ομάδα της προ-επανάταξης και βασικός του στόχος είναι η εύρεση εργασίας. Το ζήτημα αυτό είναι το πιο κεντρικό στη ζωή του τώρα και επιθυμεί να βάλει ένα πρόγραμμα στην καθημερινότητά του ώστε να είναι «έτοιμος» να εργαστεί. Δυσκολεύεται να διακόψει εντελώς το υποκατάστατο χωρίς να υπάρχουν ασχολίες και δραστηριότητες στη ζωή του και θα ήθελε το πρόγραμμα να παρέχει υποστήριξη σε αυτό το κομμάτι. Τα τελευταία χρόνια έχει επιστρέψει στο πατρικό του όπου ζει με τους γονείς και τον αδερφό του και έχει αναλάβει τη φροντίδα τους.

«Τάσος»

Ο Τάσος ξεκίνησε στο πρόγραμμα γύρω στο 2013-2014 και βασικός λόγος για τη συμμετοχή του ήταν να καθησυχάσει την οικογένειά του και να αποκαταστήσει την εμπιστοσύνη τους. Έχει δύο μεγαλύτερους αδερφούς οι οποίοι αναφέρονται αρκετά στην ιστορία του, αλλά στο παρόν δεν έχουν ιδιαίτερες σχέσεις. Ζει μόνος του και έχει σταματήσει να εργάζεται προκειμένου να μπορέσει να διακόψει οριστικά το υποκατάστατο. Η σχέση με τη μητέρα του είναι όπως «θα είχε ένας φυσιολογικός άνθρωπος τη σημερινή εποχή», ενώ ο πατέρας του δε ζει.

«Μαρκέλλα»

Η Μαρκέλλα ξεκίνησε στο πρόγραμμα το 2010 μαζί με τον σύζυγό της, με τον οποίο είναι μαζί πάνω από 20 χρόνια. Στο παρόν βρίσκεται στη φάση της προ-επανάταξης παρακολουθώντας την ομάδα και ατομικές συναντήσεις. Βρίσκεται σε πολύ χαμηλή δοσολογία και ο στόχος της είναι να διακόψει πλήρως. Στο παρόν δεν εργάζεται και τους τελευταίους μήνες ζει μόνη της μετά τη φυλάκιση του συζύγου της. Περνάει την

καθημερινότητά της στο σπίτι, της αρέσει πολύ το διάβασμα, και δεν έχει υποστηρικτικό δίκτυο, ούτε φίλους, ούτε συγγενείς. Οι γονείς της έχουν πεθάνει και με τις δύο αδερφές της διατηρεί μια τυπική έως καθόλου επαφή. Με τον σύζυγό της έχει πολύ στενή σχέση και στο μέλλον θέλει να φύγουν μαζί και να ζήσουν σε ένα νέο μέρος, μακριά από «τοξικούς ανθρώπους».

«Ουρανία»

Η Ουρανία έχει δύο κόρες οι οποίες αποτέλεσαν το λόγο που αποφάσισε να διακόψει τη χρήση. Βρίσκεται στο πρόγραμμα στη φάση της προ-επανάταξης κάνοντας ατομικές συναντήσεις και το τελευταίο διάστημα ξεκίνησε και στη θεραπευτική ομάδα. Ο στόχος της είναι να περάσει στην επανάταξη και να ολοκληρώσει το πρόγραμμα ώστε να πάρει πίσω την επιμέλεια του παιδιού της. Το τελευταίο διάστημα δεν εργάζεται, γράφτηκε ξανά στο σχολείο και θέλει να συνεχίσει την εκπαίδευσή της με πανεπιστημιακές σπουδές. Ζει προσωρινά με τους γονείς της και τη μία κόρη της, αλλά σύντομα θα μετακομίσει μόνη της με το παιδί. Χορηγείται σε πολύ χαμηλή δοσολογία αλλά δυσκολεύεται να διακόψει οριστικά γιατί έχει έντονο τον φόβο της υποτροπής.

«Άγγελος»

Ο Άγγελος ζει μόνος του σε διπλανό σπίτι με τους γονείς του και έχει άλλη μια αδερφή. Βρίσκεται στο πρόγραμμα από το 2010 και τον τελευταίο χρόνο παρακολουθεί την ομάδα της προ-επανάταξης. Χορηγείται σε χαμηλή δοσολογία και επιθυμεί να διακόψει οριστικά και να ξεκινήσει την «κανονική ζωή», χωρίς να χρειάζεται υποστήριξη από τις ουσίες. Αντιμετωπίζει ένα σημαντικό θέμα υγείας το οποίο δεν του επιτρέπει να εργάζεται το τελευταίο διάστημα, παρότι ήταν οικονομικά ανεξάρτητος από πολύ μικρή ηλικία.

«Σπύρος»

Ο Σπύρος μεγάλωσε στο εξωτερικό και ήρθε στην Ελλάδα μετά την ενηλικίωσή του. Ξεκίνησε τις προσπάθειες απεξάρτησης σε μικρή ηλικία και έχει παρακολουθήσει και ολοκληρώσει πολλά θεραπευτικά προγράμματα (Detox, «Ιθάκη» κ.ά.). Στο παρόν βρίσκεται στη φάση της προ-επανάταξης και δεν εργάζεται. Ζει με τη μητέρα του και έχει άλλες δύο αδερφές, με τις οποίες έχει έρθει πλέον πολύ κοντά μετά την απομάκρυνσή του από τη χρήση. Οι γονείς του είναι σε διάσταση και με τον πατέρα

δεν έχει πολύ καλή σχέση. Δεν έχει φίλους εκτός χρήσης και αυτό είναι κάτι που τον δυσκολεύει πολύ, διότι δεν διαθέτει άλλο υποστηρικτικό δίκτυο πέρα από την οικογένειά του.

2.2 Παραγωγή δεδομένων-Συνέντευξη

Η παρούσα έρευνα εστιάζει στις αφηγήσεις ατόμων στη φάση της Κοινωνικής Επανάστασης, σχετικά με τις οικογένειές τους, το ρόλο τους στην απεξάρτηση, τις μεταξύ τους σχέσεις, τη στάση τους απέναντι στο θέμα της εξάρτησης. Στόχος ήταν να αναδειχθούν οι ιστορίες των συμμετεχόντων, ώστε να κατανοηθεί η εμπειρία τους από την οικογενειακή ζωή στη χρήση και την απεξάρτηση. Η πιο κατάλληλη μέθοδος παραγωγής δεδομένων για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος είναι η ποιοτική μεθοδολογία. Εφαρμόζοντάς την ο ερευνητής δεν αποσκοπεί στην επικύρωση ή αμφισβήτηση υποθέσεων που έχει διατυπώσει, παρά θέλει να καταδείξει τις διαφορετικές αναπαραστάσεις του θέματος που εξετάζει, επιχειρεί να αποδώσει νόημα και όχι τόσο να αποκαλύψει αιτιακές σχέσεις (Τσιώλης, 2014). Για το λόγο αυτό επιλέχθηκε η ποιοτική μεθοδολογία στην παρούσα έρευνα, και εκπονήθηκαν συνεντεύξεις εξατομικευμένα με κάθε συμμετέχοντα.

Η συνέντευξη μπορεί να έχει διαφορετικές μορφές και οργάνωση, ανάλογα με το βαθμό εμπλοκής του ερευνητή και τους στόχους της. Η συγκεκριμένη έρευνα αξιοποίησε τη διαδικασία των ημι-δομημένων συνεντεύξεων που χαρακτηρίζεται από ευελιξία ως προς τη διεξαγωγή των ερωτήσεων (σειρά διατύπωσης, θεματολογία) που προηγουμένως έχουν καθοριστεί από τον ερευνητή (Robson, 2002 όπως αναφέρεται στον Ιωσηφίδη, 2008). Μία συνέντευξη με πιο αυστηρή και καθορισμένη δομή δε θα επέτρεπε να αναδειχθούν «μοναδικά» θέματα που οι ίδιοι οι συμμετέχοντες/-ουσες θεωρούν ως άξια αναφοράς σχετικά με την εμπειρία τους και θα περιόριζε την πολυφωνία των αποτελεσμάτων. Συνεπώς, οργανώθηκε από την ερευνήτρια ένας οδηγός συνέντευξης με ανοιχτές ερωτήσεις, ο οποίος ακολουθήθηκε με διαφοροποιήσεις σε κάθε συμμετέχοντα/-ουσα, επιτρέποντας έτσι την συν-κατασκευή της διαδικασίας μεταξύ των δύο πλευρών.

Η πραγματοποίηση των συνεντεύξεων έγινε στο διάστημα μεταξύ Δεκεμβρίου του 2019 έως και τον Ιούλιο του 2020 στο χώρο της μονάδας του OKANA. Η ημέρα και ώρα πραγματοποίησης προτεινόταν από τους ίδιους τους συμμετέχοντες και ο μέσος όρος διάρκειας των συνεντεύξεων ήταν μία ώρα. Η διαδικασία ηχογραφούνταν

με τη χρήση μαγνητοφώνου και στη συνέχεια ακολούθησε απομαγνητοφώνηση και ανάλυση του υλικού από την ερευνήτρια, σύμφωνα με τις αρχές της Διαλογικής Αφηγηματικής Ανάλυσης (DNA) που επιλέχθηκε για την παρούσα έρευνα και η οποία θα αναλυθεί παρακάτω.

2.3 Δεοντολογία της έρευνας

Τόσο πριν όσο και κατά τη διεξαγωγή τους ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον κώδικα δεοντολογίας και όλες οι διαδικασίες έγιναν σύμφωνα με όσα ορίζονται από αυτόν. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα εγκρίθηκε από τον Οργανισμό Κατά των Ναρκωτικών (OKANA) ως τμήμα μιας μεγαλύτερης μελέτης με τίτλο «Παράγοντες που εμπλέκονται στην χρήση και κατάχρηση ψυχοτρόπων ουσιών, οικογένειες και θεραπεία: Αναζητώντας τις βέλτιστες συστημικές θεραπευτικές πρακτικές» (Αριθ. Πρωτ. 16431 - 22/04/2019). Παράλληλα, έλαβε την απαραίτητη έγκριση και από την Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Πανεπιστημίου Κρήτης (Αριθ. Πρωτ. 113/12.06.2019).

Πριν από την κάθε συνέντευξη, τα άτομα ενημερώνονταν μέσω ενός έντυπου και από την ίδια την ερευνήτρια σχετικά με τους στόχους και τη διαδικασία της συνέντευξης. Παράλληλα, σημαντικό κομμάτι αποτέλεσε η ενημέρωσή τους για τα δεοντολογικά ζητήματα από την ερευνήτρια ώστε να δώσουν τη συγκατάθεση συμμετοχής τους. Ενημερώθηκαν για το απόρρητο των πληροφοριών και τη διαδικασία της ανωνυμοποίησης του υλικού ώστε να αποφευχθεί η ταυτοποίησή τους, για τη φύλαξη των δεδομένων σε ειδικό χώρο όπου μόνο η επόπτρια της έρευνας θα έχει πρόσβαση και την καταστροφή τους μετά το πέρας πέντε ετών. Στο τέλος, υπέγραφαν ένα έντυπο συγκατάθεσης, ώστε να διασφαλιστεί η εκούσια συμμετοχή τους και η επιθυμία τους να μοιραστούν προσωπικές πληροφορίες με την ερευνήτρια. Οι συμμετέχοντες διατηρούσαν σε όλη τη διάρκεια της συνέντευξης το δικαίωμα να διακόψουν τη διαδικασία και να αποχωρήσουν εάν το επιθυμούσαν.

2.4 Διαδικασία ανάλυσης και παραγωγής των δεδομένων

Η DNA δεν αποτελεί μία μέθοδο ανάλυσης με συγκεκριμένους κανόνες και βήματα παρά προσπαθεί να επιτύχει αυτό που ο Frank (2010) αποκαλεί ως «κίνηση

της σκέψης» (Caddick, 2016), να ερμηνεύσει ανοίγοντας διάλογο με άλλες ιστορίες (Barrera, 2019) και δημιουργώντας ένα πρόσφορο έδαφος για περαιτέρω κατανοήσεις και αναπαραστάσεις (Frank, 2012). Μία τέτοια προσέγγιση στα δεδομένα μπορεί να επιτρέψει στον ερευνητή να έρθει σε επαφή με καινούργιες, μη κυρίαρχες ιστορίες (Smith & Monforte, 2020). Συνεπώς, η διαδικασία της ανάλυσης στην παρούσα έρευνα στηρίχθηκε στις βασικές αρχές της DNA και σε ήδη υπάρχουσες μελέτες που έχουν αξιοποιήσει την DNA (π.χ. Caddick et al., 2015), προκειμένου να διαμορφωθεί ένα εξατομικευμένο σχέδιο ανάλυσης.

Το πρώτο βήμα για την ανάλυση ήταν η απομαγνητοφώνηση λέξη-λέξη των ηχογραφημένων συνεντεύξεων. Στη συνέχεια, ακολούθησε η εξοικείωση της ερευνήτριας με το απομαγνητοφωνημένο υλικό, διαβάζοντάς το επαναλαμβανόμενα και προσπαθώντας να εντοπιστούν οι ιστορίες μέσα σε αυτό, όπως ορίζει η DNA. Ωστόσο, η εξοικείωση με το υλικό κατέδειξε την αρκετά δομημένη φύση των συνεντεύξεων, με την ερευνήτρια να έχει πιο ενεργό και ‘κατευθυντικό’ ρόλο σε αυτήν, απ’ ότι απαιτείται ώστε να εκπονηθεί μια αφηγηματική ανάλυση. Οι ερωτήσεις της συνέβαλαν ώστε να μην επιτευχθεί μια απόλυτα αυθόρμητη αφήγηση των συμμετεχόντων, και έτσι οι ιστορίες που ακούστηκαν μέσα σε κάθε συνέντευξη ήταν περιορισμένες. Για το λόγο αυτό, επιλέχθηκε η προσέγγιση και κατανόηση κάθε μιας συνέντευξης ως μια συνολική ιστορία του κάθε ατόμου ξεχωριστά (Caddick, 2016).

Αφού κατανοήθηκε εις βάθος η κάθε ατομική ιστορία, προκειμένου να επιτευχθεί ο διαλογικός χαρακτήρας της ανάλυσης, η ερευνήτρια τις προσέγγισε ως ιστορίες που έχουν κατασκευαστεί από τη συνύπαρξη και τη δράση πολλαπλών διαφορετικών ‘φωνών’. Αυτές οι φωνές είναι εσωτερικευμένες και βρίσκονται σε συνεχή διάλογο μεταξύ τους, αλληλεπιδρούν σαν ‘χαρακτήρες’ μιας ιστορίας και εκφράζουν διαφορετικές, ακόμη και αντικρουόμενες μεταξύ τους, θέσεις. Προσομοιάζοντας μάλιστα στη διαδικασία ενός ‘τυπικού’ διαλόγου που συντελείται έξω από το άτομο, και στον εσωτερικό διάλογο αντίστοιχα ορισμένες φωνές έχουν ισχυρότερη ένταση και μεγαλύτερη επίδραση, ενώ άλλες μπορεί να υπάρχουν αλλά αποσιωπώνται ή καταπιέζονται (Hermans, 2008). Έτσι λοιπόν, η πολυφωνικότητα κάθε ιστορίας ερευνήθηκε στη βάση ενός εσωτερικού διαλόγου μεταξύ διαφορετικών φωνών, οι οποίες προέρχονταν από διαφορετικά συστήματα στο περιβάλλον του ατόμου, αυτό που αποκαλείται στην DNA ως ‘πηγή’ που διαμορφώνει την ιστορία.

Για την κάθε ατομική ιστορία λοιπόν, καταγράφηκαν οι διαφορετικές φωνές που ακούγονταν στα λόγια των συμμετεχόντων και από πού αυτές προέρχονταν (π.χ. από τα θεραπευτικά προγράμματα, απ' το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο, απ' την οικογένεια). Έπειτα, εντοπίστηκαν μεταξύ τους κοινά σημεία αναφορικά με το περιεχόμενο, ποιο θέμα πραγματεύονταν η κάθε φωνή, και οργανώθηκαν σε θεματικές ενότητες που σχετίζονταν με τα ερευνητικά ερωτήματα, για παράδειγμα 'φωνές που μιλούν για την απεξάρτηση'. Με βάση την κυριαρχία ορισμένων φωνών έναντι άλλων, προέκυψε στη συνέχεια μια συλλογική ιστορία για την οικογένεια και την εξάρτηση, η οποία 'αντικρούονταν' στη βάση της από μία μόνο συμμετέχουσα, που έφερε στην ιστορία της εναλλακτικές φωνές για την οικογένεια. Το δεύτερο κομμάτι της ανάλυσης περιλάμβανε μια καταγραφή σχετικά με το πώς δρουν οι παρουσιαζόμενες ιστορίες για τα άτομα και κατά πόσο αυτός ο εσωτερικός διάλογος των φωνών τους επιτρέπει να οραματιστούν τη ζωή τους ως 'καθαροί'.

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Οι ιστορίες που αφηγήθηκαν οι συμμετέχοντες/-ουσες δεν είναι αποκλειστικά δικές τους, αλλά μέσα από αυτές εκφράζονται διαφορετικές ‘φωνές’ οι οποίες διαδίδονται στο άμεσο περιβάλλον του κάθε ατόμου. Η ‘συνομιλία’ αυτών των φωνών στο εσωτερικό του ατόμου, εμφανίζει τα χαρακτηριστικά ενός ‘τυπικού’ διαλόγου, όπου κάποια φωνή μπορεί να υπερισχύσει έναντι άλλων, κάποιες να είναι αντιθετικές μεταξύ τους, κάποιες να υπάρχουν αλλά να αποσιωπώνται εντελώς. Τελικά, αυτός ο διάλογος ανάμεσα στις διαφορετικές φωνές εκφράζεται ως ‘ατομική’ φωνή και αφηγείται μια ιστορία.

3.1 Ποιες ‘φωνές’ ακούγονται σχετικά με την απεξάρτηση στις ιστορίες των συμμετεχόντων;

3.1.1 Πώς κατανοείται και ορίζεται η απεξάρτηση;

Η έννοια της απεξάρτησης αναδείχθηκε σε ορισμένες από τις ιστορίες, με τους συμμετέχοντες να ενσωματώνουν στο λόγο τους ‘φωνές’ από τα διαφορετικά προγράμματα. Παράλληλα, και η ίδια η οικογένεια εκφράζει τη ‘δική’ της οπτική και κατανόηση σε ορισμένες ιστορίες, όπως και το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα του οποίου αποτελούν μέλη του τα άτομα. Μία από τις πιο κυρίαρχες φωνές που καθορίζει την ιστορία της Ουρανίας είναι η φωνή της απεξάρτησης όπως αυτή ακούγεται στο πρόγραμμα του OKANA που παρακολουθεί. Η πλήρης αποχή από τις ουσίες δεν αποτελεί τον κεντρικό προσανατολισμό του οργανισμού, ο οποίος στοχεύει πρωτίστως στη μείωση της βλάβης και στην βελτίωση της ποιότητας της ζωής των ατόμων στη χρήση. Εδώ η έννοια της ‘καθαρότητας’ δε συνεπάγεται απαραίτητη διακοπή του υποκατάστατου και συχνά νοσηματοδοτείται ως συνεχόμενη αποχή από παράνομες ουσίες. Η ίδια η Ουρανία στην ιστορία της περιλαμβάνει αυτή τη φωνή που συνομιλεί μέσα της μαζί με άλλες, και μάλιστα είναι η φωνή της απεξάρτησης που θέλει να αναδείξει και να καταστήσει κυρίαρχη. Όπως αναφέρει *«..εμένα και το απλά ότι είμαι στο υποκατάστατο, για μένα είναι αυτή τη στιγμή, νιώθω καθαρή»*. Η ίδια επαναλαμβάνει την απροθυμία της να επιχειρήσει να διακόψει πλήρως το χάπι, αλλά δεν θεωρεί πλέον τον εαυτό της ως ‘χρήστρια’, έχει κάνει μετάβαση σε μια νέα ταυτότητα αυτή της ‘καθαής’.

Η φωνή αυτή αντιτίθεται στις κοινωνικά προερχόμενες φωνές για την κατανόηση της ανεξάρτησης. Στην κοινωνία επικρατεί η φωνή της πλήρους αποχής του ατόμου από οποιαδήποτε ουσία, είτε παράνομη είτε χορηγούμενη, υιοθετώντας την αφήγηση των στεγνών προγραμμάτων, και τα ίδια τα άτομα σε ανεξάρτηση έχουν αναφέρει ότι βιώνουν έντονη πίεση από τις υψηλές προσδοκίες και τα αυστηρά στάνταρντ που επικρατούν κοινωνικά για το ζήτημα, απαγορεύοντας για παράδειγμα την περιστασιακή χρήση (Dekkers et al., 2020). Όπως προκύπτει και στην έρευνα των Conner & Rosen (2008), μία από τις κυρίαρχες μορφές κοινωνικού στιγματισμού που βίωναν τα άτομα σε πρόγραμμα υποκατάστασης με μεθαδόνη οφείλονταν στη φύση της θεραπείας που είχαν επιλέξει, σύμφωνα με τους ίδιους. Στην ιστορία της Ουρανίας αυτό εκφράζεται μέσα από τις δικαστικές αποφάσεις που της στέρησαν την επιμέλεια του παιδιού της λόγω της συμμετοχής της σε πρόγραμμα υποκατάστασης. Για τον δικαστικό λόγο η συμμετοχή στον OKANA αποτελεί ένδειξη χρήσης όπως μοιράζεται η Ουρανία, γεγονός που επιφέρει συνέπειες στο μητρικό της ρόλο. Ο μόνος τρόπος να αποκτήσει ξανά την επιμέλεια είναι να ολοκληρώσει την επανένταξη και άρα να μην καταφεύγει στη χρήση καμίας ουσίας. Οι δύο αυτές φωνές λοιπόν έρχονται σε σύγκρουση, αφού η υπερίσχυση της μίας συνεπάγεται ‘αποσιώπηση’ της άλλης. Η Ουρανία δε μπορεί να ενισχύσει την φωνή της ανεξάρτησης με χορήγηση υποκατάστατου γιατί έτσι δε μπορεί να έχει το ρόλο της μητέρας, συνεπώς η φωνή της κοινωνίας είναι πολύ πιο ισχυρή παρότι μη επιθυμητή για την ίδια. Μάλιστα εκφράζεται μέσα από αυτήν και ο στιγματισμός που συνοδεύει τους χρήστες στον κοινωνικό χώρο, ο οποίος δεν παύει να υφίσταται ακόμη και όταν έχουν απομακρυνθεί από αυτό τον τρόπο ζωής.

«(..) και πάλι μου αφαιρέσανε τη μικρή γιατί, για το τι ήμουν κάποτε, γιατί κάποτε έκανα χρήση.. άρα αυτό εμένα μου δίνει να καταλάβω ότι εγώ δεν έχω δικαίωμα ή δεν υπάρχει νόημα που σήμερα εε, προσπαθώ να, να χτίσω.. κάτι που δε χτίζεται. Γιατί όταν σου λέει ότι.. είσαι ακατάλληλη να μεγαλώσεις το παιδί, γιατί έκανες (τονίζει) χρήση, ωραία; (..) Ναι να στερηθώ το παιδί μου γιατί; Γιατί το κράτος μου λέει ότι δεν έχω δικαίωμα να ζήσω γιατί; Γιατί έκανα χρήση.»

Η κοινωνία λοιπόν ‘μιλάει’ για την ανεξάρτηση ως μία ολοκληρωτική διαδικασία, χωρίς να αφήνει περιθώρια για εναλλακτικές αφηγήσεις, ενώ την ίδια στιγμή εκφράζει και άλλη μια φωνή που θέλει την εξαρτητική συμπεριφορά ως κάτι ‘μόνιμο’, θα συνοδεύει το άτομο σε όλη τη ζωή του ‘απαγορεύοντάς’ του να ασκήσει

άλλους επιθυμητούς ρόλους, όπως αυτός της μητέρας. Η Ουρανία έχει ενσωματώσει αυτές τις δύο φωνές και τις αντιπαραβάλλει μέσα της με τη φωνή του OKANA, και όλες μαζί διαπνέουν το σύνολο της ιστορίας. Από τη μία η κοινωνία και οι θεσμοί της, της λένε πως η υποκατάσταση δεν συνεπάγεται αλλαγή ούτε είναι ισοδύναμη της απεξάρτησης, και από την άλλη το πρόγραμμα την αντιμετωπίζει σαν απεξαρτημένη και την προετοιμάζει για την ένταξή της στην κοινωνία. Η σύγκρουση αυτή δημιουργεί στον εσωτερικό διάλογο μία νέα φωνή που προσπαθεί να βρει έκφραση και χώρο, αυτήν της μητέρας στο υποκατάστατο.

«Απ' την άλλη κάθομαι σκέφτομαι, γιατί να 'χει γίνει έτσι, ποιον ενοχλούσα και ποιον ενοχλώ; Το 'παιρνα, το είχα στο συρτάρι μου (ενν. χάπι), πήγαινα μια φορά τη βδομάδα δηλαδή, ούτε να είμαι στην πιάτσα, ούτε να κάνω.. κάτι παράνομο, ούτε να ψάχνω για λεφτά, δραστήρια, κρατούσα το σπίτι.. κρατούσα το παιδί, πήγαινα διακοπές, είχα τα λεφτά μου, στο σούπερ μάρκετ, στο φαρμακείο, να πάω το παιδί στο γιατρό, ήμουνα δίπλα στο παιδί μου και στο σπίτι μου.»

Η φωνή αυτή λέει στην Ουρανία πως μπορεί να ανταποκριθεί στους διαφορετικούς ρόλους και υποχρεώσεις της καθημερινότητάς της χωρίς να διακόψει πλήρως το χάπι. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα παρουσιάζει τη λειτουργικότητά της ως μητέρα που φροντίζει τις ανάγκες του παιδιού, φροντίζει το σπίτι της και τη διασκέδασή της και παράλληλα απέχει από δραστηριότητες που σχετίζονται με τη χρήση. Μοιράζεται πως δεν έχει κίνητρο να μηδενίσει στο φάρμακο, όταν μπορεί να είναι τόσο λειτουργική χωρίς το φόβο της υποτροπής, δεν είναι πραγματικά δική της επιθυμία να το κάνει, και ίσως αυτό μπορεί να είναι ακατόρθωτο για αυτήν όπως λέει. Η φωνή αυτή καταλαμβάνει ιδιαίτερη σπουδαιότητα για την Ουρανία και συνάδει με τη φωνή της μείωσης βλάβης. Ειδικότερα, ορισμένοι υποστηρικτές της θεωρούν το στόχο της πλήρους αποχής από τις ουσίες όχι ως πραγματική επιλογή των ατόμων στη χρήση, αλλά ως 'επιβαλλόμενη' πρακτική από την κοινωνία, αφού για πολλούς η διακοπή του υποκατάστατου μπορεί να αποβεί πιο επιβλαβής (Jepsen, 2001 όπως αναφέρεται στις Jarvinen & Andersen, 2009). Τελικά, η φωνή με τη μεγαλύτερη ισχύ στην ιστορία της Ουρανίας είναι αυτή της κοινωνίας που την οδηγεί 'αναγκαστικά' στο στόχο της ολοκλήρωσης του προγράμματος και μοιάζει σαν να περιορίζει και να οριοθετεί τον μεταξύ τους διάλογο, αφού της 'επιβάλλεται' με έναν απόλυτο τρόπο, δε μπορεί να την αποσιωπήσει.

Μία άλλη φωνή που αναδύεται στην αφήγησή της είναι αυτή που εκφράζει η οικογένεια σχετικά με τη φύση της εξάρτησης και την επίτευξη της οριστικής διακοπής της. Η αλληλεπίδραση που συντελείται μεταξύ των προαναφερθέντων φωνών περιλαμβάνει και αυτήν του πατέρα της, στον οποίο κάνει προσωπική αναφορά στην ιστορία. Ο πατέρας συμβάλλει σε αυτό τον εσωτερικό διάλογο με τη ‘δική’ του φωνή η οποία λέει πως η τωρινή αποχή της Ουρανίας από τις ουσίες ανά πάσα στιγμή μπορεί να πάψει να υφίσταται (*«Εε μπορεί να είμαι τόσα χρόνια καθαρή, να έχω κάνει βήματα.. εε να είμαι μόνο στο υποκατάστατο αλλά.. για τους γονείς μου δε θα υπάρξει ποτέ ξανά εμπιστοσύνη και αυτή γκρεμίστηκε στις υποτροπές που είχα κάνει ενδιάμεσα από τότε που καθάρισα»*, *«..και ο πατέρας μου βλέπω ότι υπάρχει αυτή τη στιγμή και λέει είναι καλά, θα είναι όμως καλά, θα είναι και τον άλλο μήνα καλά;»*). Η φωνή αυτή αντανακλά τις αφηγήσεις των προγραμμάτων που θεωρούν το εξαρτημένο άτομο να παραμένει εν δυνάμει εξαρτημένο για πάντα, όπως τα προγράμματα αυτοβοήθειας (NA) με την αρχή ‘μια φορά χρήστης, για πάντα χρήστης’. Έτσι και ο πατέρας της Ουρανίας, ο οποίος είχε υπάρξει μέλος των ομάδων αυτών για χρόνια, εκφράζει αυτή τη φωνή δείχνοντας δυσπιστία στην ικανότητά της να διατηρήσει την ‘καθαρότητα’ και να μην υποτροπιάσει ξανά, αφού η πλήρης απεξάρτηση δεν μπορεί να επιτευχθεί ποτέ ολοκληρωτικά και το άτομο πρέπει να προσπαθεί σε όλη του τη ζωή για να τη διατηρήσει. Παράλληλα, οι προερχόμενες αφηγήσεις από τον θεραπευτικό λόγο που διαπνέει τον Ο.ΚΑ.ΝΑ., αποδίδουν στην εξάρτηση το χαρακτήρα της ‘χρόνιας υποτροπιάζουσας νόσου’, γεγονός που καθιστά τις ιστορίες συνεχών υποτροπών ως κυρίαρχες. Υπό αυτούς τους όρους η επιτυχής απεξάρτηση αποτελεί την εξαίρεση στον «κανόνα». Ο πατέρας λοιπόν αντανακλά όλες αυτές τις φωνές, δηλώνοντας πως η απεξάρτηση μπορεί να μην επιτευχθεί ολοκληρωτικά ποτέ και η Ουρανία να επιστρέψει ξανά πίσω στη χρήση. Σε αντιδιαστολή, η Ουρανία μιλάει για τις υποτροπές σαν αναπόσπαστο κομμάτι της προσπάθειάς της και όχι ως ενδεικτικές της ανικανότητας να πετύχει την διατήρηση της ‘καθαρότητας’, μιλάει επομένως και μέσα από τη ‘φωνή’ των ανθρώπων στην απεξάρτηση. Η υποτροπή δεν εκφράζεται ως απουσία θέλησης στις φωνές των ατόμων που προσπαθούν να διακόψουν αλλά ως ‘φυσιολογική’: *«Διότι πάντα.. για να φτάσεις στο σημείο να καθαρίσεις θα υπάρξουν πολλές υποτροπές. Και υποτροπή είναι το ότι μένεις πολύ καιρό καθαρός και ξαφνικά πίνεις. Και μπορεί να κρατήσει μια βδομάδα, μπορεί να κρατήσει και ένα μήνα, η υποτροπή. (..)σε όλους θα γίνει αυτό, δεν είναι δηλαδή, υπάρχει άνθρωπος που έκοψε τα ναρκωτικά, και δεν ξαναέκανε υποτροπή; Δεν υπάρχει*

όμως. Και όποιος λέει ότι το 'κανε, λέει ψέματα». Συμπεριλαμβάνει στα λόγια της όλους τους ανθρώπους σε απεξάρτηση προκειμένου να ενισχύσει τη θέση της και να αντικρούσει τη φωνή που της λέει ότι δε μπορεί να διατηρήσει την αποχή της, ενώ δίνει και έναν σύντομο ορισμό της υποτροπής έτσι όπως εκφράζεται απ' τη φωνή των προγραμμάτων, η υποτροπή θεωρείται κομμάτι της διαδικασίας απεξάρτησης (Witkiewitz & Marlatt, 2004 όπως αναφέρεται στους Heather, Best, Kawalek, Field, Lewis, Frederick, Rotgers, et al., 2018).

Ένας αντίστοιχος εσωτερικός διάλογος συντελείται και στην ιστορία του Τάσου, όπου αντιπαραβάλλονται δύο φωνές που σχετίζονται με την απεξάρτηση και προέρχονται από τη φιλοσοφία των θεραπευτικών προγραμμάτων. Η μία φωνή είναι αυτή της υποκατάστασης όπου η χορήγηση χαπιού αποτελεί το μέσο για να απομακρυνθεί το άτομο από τις παράνομες ουσίες, ενώ η άλλη φωνή προέρχεται από τα στεγνά προγράμματα που προωθούν την πλήρη αποχή από κάθε ουσία, χωρίς φαρμακευτική υποστήριξη. Στην ιστορία οι δύο αυτές φωνές εκφράζονται από τα οικογενειακά μέλη, με τον Τάσο και τον αδερφό του να τάσσονται 'υπέρ' της υποκατάστασης, ενώ οι γονείς δεν 'εγκρίνουν' αυτή την προσέγγιση. Έτσι, η συμμετοχή του Τάσου στον OKANA επιδοκιμάζεται απ' τον αδερφό (*«Αλλά ο [όνομα αδερφού] έβλεπε ότι δεν είναι πρόβλημα γιατί υπάρχει προσπάθεια ας πούμε»*), ενώ η στάση των γονέων ήταν πιο αρνητική, για αυτούς η χρήση και το υποκατάστατο δεν διέφεραν.

«..αλλά οι γονείς δεν το καταλάβανε ούτε και όταν ήρθα εδώ ότι.. άλλαξε κάτι γιατί για αυτούς συνέχιζε να είναι πρόβλημα. (...)Κοίταξε, το πρόβλημα με τους γονείς ήτανε το ότι έπρεπε να παίρνω χάπι. Δηλαδή αν ήτανε κάτι στεγνό, αν ήταν άλλο πρόγραμμα, πιστεύω δε θα είχανε το ίδιο.. το ίδιο βάσανο να λένε ότι ακόμα αυτός εκεί είναι ρε παιδί μου, ότι με κάτι παιδεύεται. Αν ήταν αλλιώς, πιστεύω θα ήταν αλλιώς και αυτοί αλλά.. νομίζω ότι παρ' όλα αυτά ότι.. με την μετέπειτα πορεία ας πούμε παράλληλα με το χάπι, ότι αντιλήφθηκαν ότι δεν ήτανε και τόσο τραγικό ας πούμε.»

Η φωνή που εκφράζουν οι γονείς του λέει ότι η απεξάρτηση είναι κάτι ολοκληρωτικό, απόλυτο, δεν έχει ενδιάμεσους 'σταθμούς', επιτυγχάνεται με ένα τρόπο και αυτός είναι η πλήρης απομάκρυνση από κάθε χορηγούμενη ουσία. Γι' αυτό και αρχικά δεν αντιλήφθηκαν το πρόγραμμα σαν μια επιθυμητή εξέλιξη που σηματοδοτεί αλλαγή στη χρήση. Σε αντίθεση ο αδερφός φαίνεται να υιοθετεί τον

λόγο του OKANA και αναγνωρίζει τη συμμετοχή στο πρόγραμμα ως ένδειξη επιθυμίας και προσπάθειας για αλλαγή, ως το πρώτο βήμα σε αυτή τη διαδικασία. Στη συνέχεια όμως ο Τάσος προχώρησε σε περαιτέρω προσωπικές αλλαγές που όπως λέει τους έκανε να ‘ησυχάσουνε’, ανεξαρτητοποιήθηκε οικονομικά και έμεινε μόνος του, στοιχεία που συνθέτουν τον ορισμό της επιτυχούς απεξάρτησης και επανένταξης τόσο στα στεγνά όσο και στα προγράμματα υποκατάστασης. Η φωνή της απεξάρτησης δε μιλάει για απλή διακοπή των ουσιών αλλά περιλαμβάνει ένα φάσμα αλλαγών σε επαγγελματικό, σχεσιακό, κοινωνικό επίπεδο, και εκφράζεται πολύ καθαρά στα λόγια του Τάσου.

Οι παραπάνω πληροφορίες φανερώνουν αρχικά τους διαφορετικούς τρόπους κατανόησης και ορισμού της απεξάρτησης όπως εκφράζονται από τον θεραπευτικό λόγο και όπως υιοθετούνται από τα διάφορα κοινωνικά συστήματα και ομάδες (οικογένεια, άτομα στην απεξάρτηση). Ο διάλογος των παραπάνω φωνών απεικονίζει τη ‘συνομιλία’ που συντελείται μεταξύ και των διαφορετικών επιστημονικών προσεγγίσεων στην εξάρτηση. Από τη μία κατανοείται ως ασθένεια γι’ αυτό και χρήζει φαρμακευτικής υποστήριξης. Όπως ορίζεται και στο Brain Disease Model of Addiction, οι τροποποιήσεις σε δομές του εγκεφάλου λόγω της χρήσης είναι αυτές που προωθούν την επαναλαμβανόμενη χρήση και υποτροπή ακόμη και μετά από μεγάλα διαστήματα αποχής (Koob & Volkow 2010, όπως αναφέρεται στους Heather et al., 2018). Από την άλλη, η εξάρτηση αποτελεί μια ‘επιλογή’ που χρήζει ψυχοκοινωνικής παρέμβασης και συνεπώς μπορεί να πάψει να υφίσταται όταν τροποποιηθούν οι συνθήκες που ενίσχυσαν και διατήρησαν αυτήν την ‘επιλογή’ (Miller, 1992).

3.1.2 Παράγοντες που συντελούν στην απεξάρτηση και ακολούθως στην κοινωνική επανένταξη

Σε ορισμένες ιστορίες ακούγεται η φωνή και ο λόγος των θεραπευτικών προγραμμάτων του σήμερα, που έχουν αναγνωρίσει και εμπεριέχουν την οικογένεια στις διαδικασίες απεξάρτησης ως εν δυνάμει υποστηρικτικό δίκτυο, που είναι απαραίτητο στην επίτευξή της. Η απεξάρτηση δεν νοείται πλέον ως μια ατομική διαδικασία, αφού και η ίδια η εξαρτητική συμπεριφορά είναι απόρροια ποικίλων παραγόντων που ξεπερνούν το άτομο. Ωστόσο, κάποιοι συμμετέχοντες παρουσιάζουν την ‘αντίθετη’ θα μπορούσε να υποστηριχθεί φωνή, που μιλάει για την ατομικότητα

σε όλη αυτή την πορεία. Παράλληλα, η κοινωνική επανένταξη ως επακόλουθο της αποχής από τη χρήση περιλαμβάνει συγκεκριμένες πτυχές για τις οποίες μιλούν τα θεραπευτικά προγράμματα και κάποιοι συμμετέχοντες μεταφέρουν τη φωνή τους μέσα στις ιστορίες τους παρακάτω.

Στις φωνές των θεραπευτικών προγραμμάτων ακούγονται οι τρόποι επίτευξης της επιτυχούς απεξάρτησης και πώς αυτή ορίζεται. Κοινή αρχή σε κάθε πρόγραμμα αποτελεί το ότι η διακοπή της χρήσης δε μπορεί να επιτευχθεί χωρίς προσωπική επιθυμία, κανείς δε μπορεί να εξαναγκαστεί σε οριστική αποχή. Ωστόσο, η ύπαρξη ενός περιβάλλοντος που υποστηρίζει αυτή την ατομική απόφαση συνήθως θεωρείται απαραίτητο ‘συστατικό’ για μια επιτυχημένη διακοπή. Οι σχέσεις υποστήριξης και το αίσθημα του ανήκειν συνθέτουν μαζί με άλλα στοιχεία το “recovery capital”, όρος που στη βιβλιογραφία αποτυπώνει τις πηγές (εσωτερικές και εξωτερικές) που διαθέτει το κάθε άτομο στην προσπάθειά του να προσεγγίσει την απεξάρτηση, και που όταν αυτές δεν είναι επαρκείς χρειάζεται να ενισχυθούν για να ξεκινήσει η απεξάρτηση (Granfield & Cloud, 1999 όπως αναφέρεται στους Davidson, White, Sells, Schmutte, O’Connell, Bellamy et al., 2010). Οι κυρίαρχες αφηγήσεις των προγραμμάτων αναδεικνύουν τη μεγάλη δυσκολία των ατόμων που δε διαθέτουν κοινωνικό δίκτυο, που θα υποστηρίξει και θα αποδέχεται, εκτός χρήσης να απεξαρτηθούν. Αυτή η επικρατούσα φωνή εντοπίζεται και στην αφήγηση του Σπύρου αντανακλώντας την αλληλεπίδρασή της εσωτερικά με τις υπόλοιπες.

«Εε αυτό το να.. το λέω γιατί τώρα στην προσπάθεια που κάνω, εε έχω καταλάβει ότι πέρα από χρήστες δεν έχω κανέναν, ούτε καν γνωστό, όχι φίλο και αυτό μου είναι πολύ δύσκολο.. (..) Για μένα τα πιο σημαντικά πράγματα στην απεξάρτηση, είναι η θέλησή σου να απεξαρτηθείς πραγματικά και το υποστηρικτικό πλαίσιο, να έχεις ανθρώπους δίπλα σου. Αμα δεν έχεις ανθρώπους δίπλα σου, όσο και να το θέλεις, το μόνο που καταφέρνεις είναι να κουκουλώσεις ένα πρόβλημα και όχι να το λύσεις».

Στο παραπάνω απόσπασμα διακρίνεται ξεκάθαρα η φωνή των προγραμμάτων ακόμη και στην έκφραση του Σπύρου και αναδεικνύεται η σημαντικότητα αυτής της φωνής για τον ίδιο. Η απουσία ενός δικτύου ‘καθαρών’ όπως τους ονομάζει ανθρώπων περιγράφεται ως μειονέκτημα, το οποίο έρχεται και εξισορροπεί η ύπαρξη της οικογένειας στη ζωή του στο παρόν. Όλες οι συναναστροφές του προέρχονται από το χώρο της χρήσης και πλέον τις έχει απορρίψει γιατί δεν έχουν κοινά

ενδιαφέροντα. Μάλιστα κάνει ειδική αναφορά στις αδερφές του στο σημείο αυτό, με τις οποίες πλέον έχει πολύ καλές σχέσεις και *«ταιριάζουμε πολύ δηλαδή, θα κάναμε παρέα και αδέρφια να μην ήμασταν»*. Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι η φωνή αυτή της σημαντικότητας του υποστηρικτικού δικτύου διαθέτει μέσα του ισχυρή ‘ένταση’. Οι αδερφές του τώρα που ο ίδιος είναι μακριά απ’ τη χρήση λειτουργούν σαν φίλες του, υποκαθιστούν το φιλικό δίκτυο που απουσιάζει, και έτσι μπορεί και ο ίδιος να οραματίζεται την επιτυχή ανεξάρτησή του αφού υπάρχει η δική του θέληση και το απαραίτητο δίκτυο.

Επιπλέον, η φωνή για την επίτευξη της ανεξάρτησης περιλαμβάνει τις ποιοτικές και ειλικρινείς διαπροσωπικές σχέσεις ως βοηθητικό στοιχείο, σε αντίθεση με τις κρυφές και ανειλικρινείς μέσα στη χρήση. Ο Σπύρος φέρνει στην ιστορία του αυτή τη φωνή περιγράφοντας μία συζήτηση που είχε με τη μητέρα του η οποία οδήγησε στη συμφωνία τους να προσπαθήσουν από κοινού για την ανεξάρτηση.

«Ε μέχρι που είχα φτάσει σε ένα σημείο που είχα κουραστεί τόσο πολύ απ’ τη χρήση και είχα πει, είχα κάτσει και μίλησα με τη μάνα μου και έγινα, μία από τις λίγες φορές που έγινα 100% ειλικρινής μαζί της, και της είπα ότι θέλουμε το ίδιο πράγμα, αλλά δε μπορούμε να συγχρονιστούμε. (..) Εε μέχρι που συμφωνήσαμε, δώσαμε τα χέρια και είπαμε από δω και πέρα θα λέμε μόνο αλήθειες και θα δουλέψουμε μαζί για να, για να φτάσουμε το στόχο που θέλουμε. Την ανεξάρτηση δηλαδή. (..)Εε και αυτό τα τελευταία τρία, τέσσερα χρόνια με έχει βγει σε καλό, γιατί.. όπως είπα και στην αρχή οι υποτροπές μου ήτανε πολύ πιο μικρής έντασης πλέον (..)και.. οι σχέσεις μας είναι έτσι μετά από εκείνη τη συζήτηση που κάναμε, που το θυμάμαι πολύ έντονα, είναι πολύ καλύτερες, λέμε μόνο αλήθειες.»

Η συζήτηση αυτή σηματοδοτεί στην ιστορία του την έναρξη των ειλικρινών σχέσεων με τη μητέρα που θα τον φέρει πιο κοντά στην ανεξάρτηση, μετά από πολλούς μη επιτυχημένους χειρισμούς που περιγράφει, είναι η ‘διαφορά’ που αυτή τη φορά θα κάνει το στόχο του να πετύχει. Η οικογένειά του προσπάθησε με το ‘μαλακό’, να τον χτυπήσει στο ‘φιλότιμο’ όπως λέει, και άλλοτε υιοθέτησε πιο σκληρές πρακτικές διώχνοντάς τον από το σπίτι. Τελικά, αυτή η συζήτηση περιγράφεται ως αυτή που επέφερε αλλαγή στις σχέσεις του με τη μητέρα και κατάφεραν να συγχρονιστούν στις επιθυμίες και τις επιδιώξεις τους. Κάτι διαφορετικό συνέβη σε αυτή τη συζήτηση, έδωσαν τα χέρια, χρησιμοποιεί αυτή την

περιγραφή για να ενισχύσει την ένταση και τη σπουδαιότητα της κουβέντας. Επίσης, έγινε 100% ειλικρινής, «ποσοτικοποιεί» την ειλικρίνειά του ώστε να καταδείξει το μέγεθός της. Η προηγούμενη ασυμφωνία τους τώρα επιλύθηκε και θα προσπαθήσουν από κοινού. Αυτή η συζήτηση μνημονεύεται συχνά στην αφήγησή του, καθώς όπως λέει βελτίωσε τις σχέσεις τους, μειώθηκε η ένταση των υποτροπών του και τελικά αυτός και η μητέρα ‘συμμάχησαν’ για την ανεξάρτηση.

Η ιστορία της Ουρανίας επίσης στηρίζεται στις φωνές του προγράμματος για τη σημασία του υποστηρικτικού δικτύου και των σχέσεων εμπιστοσύνης στην ανεξάρτηση. Ο πατέρας σε όλη τη διάρκεια παρουσιάζεται με ενεργό ρόλο και εμπλοκή στη ζωή της μέσα στη χρήση. Ήταν αυτός που πήρε την αναδοχή της πρώτης κόρης της και ο οποίος τη φροντίζει μέχρι σήμερα, αυτός που ανταποκρίνονταν σε κάθε ανάγκη της για βοήθεια, παρείχε οικονομική υποστήριξη, συμμετείχε σε ομάδες γονέων. Για αυτήν είναι *«και φίλος μου, είναι και πατέρας μου, είναι και στήριγμα, είναι όλα»*, δεν έφυγε ποτέ από δίπλα της ακόμη και όταν φυλακίστηκε όπως λέει. Ο ρόλος του και η σημαντικότητά του στη ζωή της λοιπόν επικυρώνεται, αναδεικνύοντας παράλληλα και τις κυρίαρχες κοινωνικά φωνές και αφηγήσεις που θέλουν την οικογένεια ως ένα σταθερό σύστημα που είναι παντού ‘παρών’ στην ατομική ζωή, ανεξαρτήτων συνθηκών. Ταυτόχρονα ωστόσο, όλη αυτή η υποστήριξη που λαμβάνει δε συνοδεύεται από την επιθυμητή και απαραίτητη εμπιστοσύνη από τους γονείς της. Στην καθημερινότητά της περιγράφει γεγονότα που αποδεικνύουν τη δυσπιστία τους λόγω του φόβου της υποτροπής, όπως για παράδειγμα η ανησυχία τους όταν αργεί να επιστρέψει από τη δουλειά, η δυσκολία να της ‘επιτρέψουν’ να κάνει δραστηριότητες για προσωπική της ευχαρίστηση. Όλα αυτά συμβάλλουν στην ύπαρξη μιας διάχυτης ανασφάλειας στο οικογενειακό σύστημα που σύμφωνα με την Ουρανία *«αν υπάρχει αυτή η αβεβαιότητα δεν υπάρχει βοήθεια, δηλαδή δε μπορεί να λέει ο άλλος ότι ναι σε βοηθάω, αλλά δε σου’χω εμπιστοσύνη, γιατί έτσι δε με βοηθάς και δεν το αντιλαμβάνονται»*. Η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης και ο επαναπροσδιορισμός των σχέσεων με το άτομο ως στοιχεία με σημαντικό ρόλο στην ανεξάρτηση εκφράζονται μέσα από τη φωνή των προγραμμάτων που είναι παρούσα στο παραπάνω απόσπασμα. Αντίστοιχα, και στην έρευνα των Dekkers et al. (2020), τα μέλη σε διαδικασία ανεξάρτησης ανέδειξαν το ζήτημα της εμπιστοσύνης από την οικογένεια ως ένα απαραίτητο στοιχείο για μια

επιτυχημένη απεξάρτηση, που όμως αναπτύσσεται με αργούς ρυθμούς και επηρεάζεται έντονα από μια ξαφνική υποτροπή.

Αντίστοιχες φωνές για την απεξάρτηση εντοπίζονται και στην ιστορία του Μάρκου, ο οποίος μεταφέρει με τα λόγια του το οριζόμενο πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί το άτομο να επιτύχει την αποχή. Αρχικά, η προσωπική επιθυμία και απόφαση έρχονται και εδώ στο προσκήνιο και αν δεν υπάρχουν αυτά δε μπορεί να υπάρξει αλλαγή («..όσο και να θέλει ένας γονιός να κάνει το παιδί του ας πούμε να μην πίνει.. εε αν το παιδί δεν το αποβάλλει από μόνο του ας πούμε δεν καταλάβει ότι δεν είναι μαγκιά αυτό που κάνει, ότι είναι μια βλακεία, ένας εε ένας εθισμός που αργότερα θα σου δημιουργήσει πιο σοβαρά προβλήματα..»). Οι γονείς μπορούν να αυξήσουν το κίνητρο στα παιδιά τους, να τους ωθήσουν προς την απεξάρτηση αλλά η αλλαγή αυτή δε μπορεί να συντελεστεί χωρίς να αποτελεί και δική τους επιλογή. Ταυτόχρονα, για να διατηρηθεί η αποχή σε βάθος χρόνου δεν αρκεί η απλή διακοπή του χαπιού, χρειάζεται μια εργασία και μια καθημερινή ‘ρουτίνα’ με δραστηριότητες και προγραμματισμό, όπως θα ακούσει κανείς στα θεραπευτικά πλαίσια. Επαναλαμβανόμενο θέμα στην ιστορία του Μάρκου αποτελεί η επαγγελματική αποκατάσταση, και πως αν υπήρχε μια δουλειά στη ζωή του θα μπορούσε ίσως να σταματήσει οριστικά το υποκατάστατο. Έρχεται έτσι πιο κοντά στη φωνή που μιλάει για την επανένταξη, δεν αρκεί το άτομο να διακόψει και να είναι παθητικό και μη δραστήριο, αλλά μια πτυχή της επιστροφής στην ‘καθαρότητα’ περιλαμβάνει την εμπλοκή του στην αγορά εργασίας. Μάλιστα ο ίδιος κατάφερε στο παρελθόν να διακόψει το χάπι, αλλά η απουσία δραστηριοτήτων και εργασίας στην καθημερινότητά του, τον οδήγησαν να ξεκινήσει ξανά.

«(..) εε το βασικότερο κομμάτι για να βγεις απ’ τη χρήση είναι η δουλειά κατάλαβες; Αν δε δουλεύεις.. είναι.. ή αν κάτι να ασχολείσαι.. δηλαδή να.. δε γίνεται μετά.. είναι πολύ δύσκολο. Εγώ ας πούμε στην πορεία εδώ στο πρόγραμμα, σταμάτησα και 7 μήνες και το.. τη χρήση, εε το Suboxone, δε μπορώ να πω ότι ήμουν καλά και αυτό το διάστημα, πάντως εε, δεν έκανα, εε αν βρισκόταν μια δουλειά η οποία θα μου.. θα με γέμιζε κάπως, θα έκανα κάτι.. εε τώρα μπορεί να ήτανε διαφορετικά τα πράγματα αλλά.. Ας πούμε απ’ τη.. απ’ το να μην κάνω τίποτα, ξαναγύρισα να πω σ’ αυτό το κομμάτι τώρα το.. απ’ το λίγο ξανά δηλαδή στο κομμάτι της χρήσης ξανά του φαρμάκου».

Το παραπάνω απόσπασμα συνάδει με τις φωνές που αναδείχθηκαν από άτομα στη διαδικασία απεξάρτησης και σε άλλες έρευνες, όπου οι ίδιοι τους αναφέρθηκαν στην επιστροφή τους στην κοινωνία ως μία από τις πτυχές που σχετίζονταν με την επιτυχή απεξάρτηση. Η κοινωνική φύση της πορείας απεξάρτησης περιλάμβανε τόσο την ανεύρεση εργασίας, που συνοδεύονταν από έντονο στιγματισμό, όσο και την συμμετοχή σε καθημερινές δραστηριότητες πέραν της εργασίας. Η ύπαρξη δραστηριοτήτων λειτουργούσε για αυτούς τόσο ως μέσον για να λάβουν ικανοποίηση, όσο και ως τρόπος να αποφευχθεί η υποτροπή γεμίζοντας τον ελεύθερο χρόνο των ατόμων (Dekkers et al., 2020), ζητήματα που αναδεικνύει και ο Μάρκος έντονα στην αφήγησή του.

Αναφορικά με την οικογένεια του Μάρκου, αυτή παρουσιάζεται χωρίς προσωπική εμπλοκή στη διαχείριση του ζητήματος, *«μου άφηναν το ελεύθερο να αποφασίσω εγώ το πώς θα διαχειριστώ την κατάσταση γιατί και αυτοί δε γνωρίζανε ας πούμε το τι»*. Ο πατέρας δεν έχει συμπεριληφθεί καθόλου στο ζήτημα από τον ίδιο λόγω της μεγάλης ηλικίας του, ενώ για τη μητέρα κάνει ορισμένες αναφορές όπου προσπάθησε λεκτικά να τον βοηθήσει *(«Ε εκεί πάνω προσπαθούσε αυτή με τις γνώσεις που είχε να μου πει ότι κοίταζε να δεις, σταμάτησε, κάνε, ράνε αλλά.. δεν είχε και τον τρόπο..»)*. Η επιλογή του Μάρκου να μην τους εμπλέξει ενεργά αλλά και η δική τους στάση κάνουν φανερή τη φωνή της οικογένειας απέναντι στο θέμα της εξάρτησης και της διακοπής της, ως μια ατομική διαδικασία, ένα ‘πρόβλημα’ που βαραίνει τον ίδιο το χρήστη, οι γονείς δεν έχουν ενεργό ρόλο σε κανένα στάδιο της απεξάρτησης. Αυτή η φωνή προσομοιάζει με όσες κυριαρχούσαν στο παρελθόν στο επιστημονικό πεδίο της εξάρτησης και εντοπίζονται ακόμη έντονα στις φωνές της κοινωνίας, ότι την αποκλειστική ‘ευθύνη’ της απεξάρτησης τη φέρει το ίδιο το άτομο. Η μητέρα του επίσης μεταφέρει μια φωνή που συμμετέχει στον εσωτερικό διάλογο του Μάρκου και εκφράζει την αποδοκιμασία της για την παρακολούθηση του προγράμματος.

«Σου λέει ντάξει εε σταμάτα ακόμα και το πρόγραμμα ας πούμε και τώρα τι κάνεις ας πούμε που πας και κάθεσαι εκεί ή τι θα πας να μιλήσεις, να συζητήσεις.. εε σταμάτα ας πούμε και θα περάσει λίγος καιρός, θα είσαι καλύτερα, μετά θα είσαι πιο καλά, και τελείωσε μ’ αυτά, ως πότε θα είσαι σε.. ας πούμε σε πρόγραμμα, σε προγράμματα και τέτοια, κατάλαβες. (..)Δηλαδή.. κάνα δυο.. μια φορά που σταμάτησα κιόλας έτσι.. αιφνιδιαστικά το πρόγραμμα, ήτανε και αυτός ο λόγος, που με είχε πρήξει ας πούμε

σταμάτα και κάνε, ράνε, και.. σταμάτησα πολύ απότομα και.. κόντεψε να μου δημιουργηθεί άλλο θέμα.»

Στα λόγια που αποδίδει στη μητέρα γίνεται φανερή η αντίληψη της εξάρτησης ως μια διαδικασία που έχει ορισμένο χρονικό σημείο διακοπής, δε χρειάζεται ο Μάρκος να παρακολουθεί το πρόγραμμα τόσο καιρό μετά. Δεν αναγνωρίζεται η συμβολή του πλαισίου με τις εξειδικευμένες γνώσεις στην επίτευξη της απεξάρτησης, αντίθετα το ίδιο το άτομο από μόνο του μπορεί να απομακρυνθεί από αυτή τη συμπεριφορά χωρίς συγκεκριμένη υποστήριξη. Συνεπώς, η φύση της εξάρτησης παραγνωρίζεται και η αντιμετώπισή της είναι αποτέλεσμα χρόνου και προσωπικής θέλησης στη φωνή της μητέρας, η οποία δεν είχε ποτέ κανέναν εθισμό σύμφωνα με τον Μάρκο και άρα αδυνατεί να τον καταλάβει. Μάλιστα, η στάση της είχε ως αποτέλεσμα την ξαφνική διακοπή του προγράμματος στο παρελθόν, κάτι που έρχεται σε αντίθεση με την επικρατούσα φωνή που θέλει τους γονείς να ‘πιέζουν’ για την εμπλοκή των παιδιών σε θεραπευτικά πλαίσια και αυτό να τους καθησυχάζει. Η άγνοια της μητέρας θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι συμβάλλει στην υιοθέτηση μιας τέτοιας φωνής, που βλέπει την απεξάρτηση ως μια αλλαγή που επέρχεται ‘φυσικά’ με το πέρασμα του χρόνου.

Στη διάρκεια της πορείας του ο Πάνος εκφράζει πως ήθελε και προσπαθούσε να διατηρήσει σταθερή την ύπαρξη κάποιων παραμέτρων στη ζωή του ώστε να τον βοηθήσουν μετά την περίοδο στη χρήση, και αναφέρει σε αυτές την οικογένεια και τη δουλειά του.

«Δηλαδή η δουλειά μου δε μ’ άρεσε, αλλά έπρεπε να την κρατήσω.. Εγώ, τς η οικογένεια μ’ άρεσε και έπρεπε να την κρατήσω, ήταν ένα πράγμα δηλαδή αυτό που είχα μάθει από μικρός, έστω να κρατήσω δυο τρεις σταθερές αν μπορούσα μετά να σηκωθώ, να’ χω κάπου να πατήσω. (..) γιατί αυτό που δεν αγαπάω και το κράτησα και αυτό που αγαπάω και το κράτησα.. γιατί έπρεπε να κρατήσω σταθερές για να πατήσω στα πόδια μου ει και σηκωνόμουν ξανά.»

Η οικογένεια μαζί με τη δουλειά του περιγράφονται ως απαραίτητα στοιχεία για την ανάκαμψή του, για ένα πιθανό μελλοντικό νέο ξεκίνημα, και ήταν κάτι που είχε μάθει όπως λέει από μικρός. Και στα δικά του λόγια αντανακλώνται οι φωνές που ακούγονται στα προγράμματα απεξάρτησης σχετικά με τη σημαντικότητα της ύπαρξης υποστηρικτικών δικτύων στην προσπάθεια του ατόμου να διατηρηθεί

μακριά απ' τη χρήση. Αν δεν υπήρχαν αυτές οι 'σταθερές' στη ζωή του η απεξάρτηση θα έμοιαζε ανέφικτη, γιατί η κυρίαρχη φωνή των προγραμμάτων στρέφεται γύρω από το σημαντικό ρόλο του υποστηρικτικού δικτύου. Και εδώ κατονομάζεται η λειτουργία της εργασίας στην διαδικασία απεξάρτησης, θυμίζοντας τη φωνή της επανένταξης, το άτομο θα διατηρήσει την αποχή του και θα ενσωματωθεί στην κοινωνία, θα 'σηκωθεί ξανά' όπως λέει και ο Πάνος, συμμετέχοντας σε διαφορετικά κοινωνικά συστήματα και ο εργασιακός χώρος είναι ένα από αυτά.

Η οικογένεια του Τάσου φαίνεται να εκφράζει άλλη μια φωνή για την φύση και τον τρόπο κατανόησης της απεξάρτησης. Η φωνή αυτή ανταποκρίνεται στις θέσεις του επιστημονικού λόγου τις προηγούμενες δεκαετίες και παράλληλα στις κοινωνικές αναπαραστάσεις της εξάρτησης ως ένα κατεξοχήν ατομικό φαινόμενο. Η εκδήλωση και η αντιμετώπισή του βαραίνουν το ίδιο το άτομο και έτσι για πολλά χρόνια η οικογένεια αποκλείονταν και από το θεραπευτικό σύστημα. Αυτή η ατομικότητα της εξάρτησης εντοπίζεται και στην παρούσα αφήγηση με τους γονείς να αφήνουν όλη τη διαχείριση του ζητήματος στον ίδιο τον Τάσο, δείχνοντάς του όπως λέει εμπιστοσύνη λόγω δικής τους άγνοιας. Παράλληλα, και αυτός ενστερνίζεται αυτή τη φωνή αφού η οποιαδήποτε εμπλοκή τους ίσως θα έκανε τα πράγματα χειρότερα.

«Οπότε αν ήμουν κάποιος άλλος που θα το άφηνε λίγο και στο φλου να υπήρχε και μέσα σε μια ομίχλη σίγουρα θα ήθελα οι γονείς μου να μάθουνε πέντε πράγματα για να με περιορίσουνε παραπάνω. Αλλά επειδή δεν το είχα αυτό ανάγκη αυτοτιμωρούσα τον εαυτό μου ή του έβαζα όρια από μόνος μου ας πούμε, δεν το είχα ανάγκη. Πιστεύω ότι θα μου έκανε πιο μεγάλο κακό το να είχανε επαφή με το πρόγραμμα και να με βάζανε χέρι ας πούμε σε πράγματα που δεν καταλαβαίνανε. Ίσως. Δηλαδή μπορεί να μ' έβγαине ας πούμε και αλλιώς.. μπορεί να.. σαν αντιρρησίας συνείδησης που είμαι.»

Η προσπάθεια απεξάρτησης λοιπόν αποτελεί μια ατομική διαδικασία, εφόσον οι γονείς δε μπορούν να καταλάβουν θα τον δυσκόλευαν περισσότερο, και αυτό είναι μια κοινή φωνή μέσα στην οικογένεια. Το 'πρόβλημα' λοιπόν είναι ατομικό, απομονώνεται και είναι ανεξάρτητο απ' το περιβάλλον όταν το ίδιο το άτομο μπορεί να αυτοπεριοριστεί. Η γονεϊκή εμπλοκή συνεπάγεται εκμάθηση πληροφοριών για το θέμα ώστε να ενισχυθούν τα όρια και τίποτα περισσότερο, αλλά ενδέχεται να

λειτουργήσει και αντίστροφα γιατί ο ίδιος ξέρει καλύτερα λόγω της εμπειρίας του μέσα στην κατάσταση. Η έλλειψη προσωπικής εμπειρίας των γονέων ως αδυναμία να κατανοήσουν και να βοηθήσουν τα παιδιά τους επίσης είναι μια κοινή ‘φωνή’ που ακούγεται από την κοινότητα των χρηστών, η οποία τους διαχωρίζει κατά ένα τρόπο απ’ το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο και τους φέρνει πιο κοντά μεταξύ τους αφού μοιράζονται κοινά βιώματα.

Συνεπώς, οι φωνές που μετέφεραν με τις ιστορίες τους οι συμμετέχοντες για την απεξάρτηση και τη σταδιακή επανένταξη προέρχονται κατεξοχήν από τον θεραπευτικό λόγο που διαπνέει τα προγράμματα, και αποδίδουν σε αυτά ένα χαρακτήρα που ξεπερνά την ατομικότητα. Η ατομική επιθυμία και προσπάθεια οπωσδήποτε αποτελούν τη βασική προϋπόθεση για να επιτύχει κανείς, ωστόσο αυτή η διαδικασία δε λαμβάνει χώρα εξατομικευμένα αλλά αλληλεπιδρά με περιβαλλοντικούς παράγοντες. Ένας από αυτούς είναι η παρουσία ενός δικτύου με σχέσεις εμπιστοσύνης, η ανταπόκριση στις ανάγκες των ατόμων, αλλά και η επικύρωση μιας νέας ταυτότητας που επιχειρούν να υιοθετήσουν, τον οποίο μπορεί να διαδραματίσει η οικογένεια (Dekkers et al., 2020). Παράλληλα, καταδεικνύεται και η σημαντικότητα ύπαρξης επαγγελματικών ενασχολήσεων ως ευνοϊκός παράγοντας.

3.2 Ποιες ‘φωνές’ ακούγονται σχετικά με την εξάρτηση στις ιστορίες των ατόμων;

3.2.1 Έναρξη χρήσης-αιτιολογία

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων μίλησε για την έναρξη της χρήσης τους κατά κύριο λόγο στην εφηβεία και τέθηκε το πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτή έλαβε χώρα, ενώ κάποιοι κατέφυγαν και σε αιτιολογικές συνδέσεις. Οι φωνές που εκφράζουν τα προγράμματα απεξάρτησης σχετικά με τα παραπάνω θέματα έγιναν ιδιαίτερα εμφανείς, με εστίαση μάλιστα σε μία συγκεκριμένη ‘πτυχή’: τη χρήση ως απόρροια των κοινωνικών συναναστροφών. Ο Πάνος ξεκινάει την ιστορία του με την πρώτη φορά στη χρήση στην ηλικία των 18 περίπου, που συμβαίνει στα πλαίσια κοινωνικών συναναστροφών, ένας φίλος του τον φέρνει σε επαφή με τις ουσίες. Αυτό το γεγονός περιγράφεται σε συνάρτηση με κάποια χαρακτηριστικά της

προσωπικότητάς του με τα οποία τον 'διευκόλυνε' η χρήση, αφού ήταν πολύ ντροπαλός και φοβιτσιάρης και μέσω της χρήσης μπόρεσε να κοινωνικοποιηθεί όπως λέει. Αντηχεί εδώ λοιπόν η φωνή του θεραπευτικού λόγου που εμπλέκει ατομικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες στην έναρξη της χρήσης, ενώ συχνά τα προγράμματα 'μιλούν' για αυτήν ως ένα μέσον δικτύωσης και ενίσχυσης της κοινωνικότητας του ατόμου.

«Εγώ άρχισα, εγώ ήμουνα πολύ κοινωνικός.. Ήμουνα πολύ κοινωνικός; Δεν ήμουν, ήμουν πολύ κοινωνικός μάλλον, αλλά ήμουνα πολύ φοβιτσιάρης. Βασικά ντρεπόμουνα πάρα πολύ. Αυτό υφίσταται και τώρα βέβαια αλλά... Λοιπόν, ένας πολύ καλός τρόπος τότε που μου προτάθηκε από ένα φίλο ήταν όταν πήρα ένα Hypnosedon. Η χαρά μου ήταν απίστευτη, η χαρά μου ήταν απίστευτη. Μιλούσα με όλο τον κόσμο.. Γνώρισα γυναίκες, και μετά άρχισαν τα χάπια, πήγα φαντάρος τα σταμάτησα.»

Μία αντίστοιχη φωνή που εκφράζεται συστηματικά στην ιστορία του Μάρκου μιλάει για τη χρήση και την εξάρτηση και προέρχεται από τα προγράμματα. Μία πτυχή αυτής της φωνής συνδέει την έναρξή της με την εφηβεία, ως ένα μέσον για ένταξη και αποδοχή στα πλαίσια της παρέας αλλά και για πειραματισμό, στοιχείο ενδεικτικό στην εφηβική ηλικία. Με τους ίδιους ακριβώς όρους αποτυπώνει και ο Μάρκος τη δική του εμπλοκή ως 'μαγκιά' και ως 'εφηβική περιέργεια' για να έρθει κανείς σε επαφή με καινούργια πράγματα (*«Και μετά.. ναι σ' εκείνη την ηλικία ας πούμε ήτανε και ο πειραματισμός να' λεγα, και η μαγκιά, αυτή η χαζομαγκιά να τα δοκιμάσουμε ας πούμε το κάθε τι»*). Στη δική του ιστορία οι γονείς δεν έπαιξαν κανένα ρόλο στην χρήση όπως λέει, κόντρα στην κυρίαρχη φωνή που υπογραμμίζει το ρόλο του οικογενειακού συστήματος: *«(..) για τους γονείς ήταν αυτό ότι εμένα δε με πίεσαν καθόλου, δεν υπήρχαν ας πούμε να βλέπω κάποιες καταστάσεις σπίτι που να με επηρεάσουν ώστε να θέλω να κάνω. Εμένα ξεκίνησε καθαρά από θέμα.. μαγκιάς η βλακεία αυτή ας πούμε των ναρκωτικών»*. Ενσωματώνει στα λεγόμενά του συγκεκριμένα στοιχεία της αφήγησης γύρω από το ρόλο της οικογένειας στη χρήση, όπως αυτά ακούγονται γύρω του. Συγκεκριμένες οικογενειακές καταστάσεις μπορεί να λειτουργήσουν επιβαρυντικά για το παιδί και αυτό να του δημιουργήσει την επιθυμία για χρήση, αυτή είναι η φωνή που μιλάει στο θεραπευτικό πλαίσιο και την εκφράζει στο λόγο του για να την αντικρούσει. Στην ιστορία που επιλέγει να μοιραστεί ωστόσο αυτή η φωνή δεν έχει ένταση και ισχύ. Αναφορικά και για τη μετέπειτα πορεία του και μετάβασή του στη χρήση ηρωίνης, και αυτή έγινε στα

πλαίσια φιλικών συναναστροφών, προκειμένου να βοηθήσει όπως λέει μια κοπέλα να διακόψει, μια φωνή που ακούγεται επίσης συχνά στις ιστορίες των ατόμων σε χρήση, η επαφή με την ηρωίνη δεν παρουσιάζεται σαν αποκλειστικά δική τους επιλογή.

Ακούγοντας την ιστορία του Άγγελου, μία φωνή που μιλάει μέσα του για την εξάρτηση, πώς αυτή κατανοείται και πώς επιτυγχάνεται η διακοπή της, προέρχεται από την οικογένειά του. Στην κουβέντα τους ο πατέρας μεταφέρει αυτή τη φωνή περιγράφοντας τη χρήση του γιου του σαν κάποιο ‘πρόβλημα’ που είναι απόρροια έλλειψης υλικών ή άλλων αγαθών από την οικογένεια. Κάτι έλλειψε στο παιδί του και οδηγήθηκε στην ‘αναπλήρωσή’ του μέσα από τις ουσίες, μια φωνή που αντηχεί και σε πολλά θεραπευτικά προγράμματα τα οποία αναζητούν τις πηγές της εξάρτησης στο παρελθόν του ατόμου. Οι γονείς δεν ανταποκρίθηκαν με επάρκεια στο ρόλο τους με αποτέλεσμα να επιλέξει το παιδί αυτή τη συμπεριφορά. Ταυτόχρονα, ο πατέρας εκπροσωπώντας τη φωνή της οικογένειας, αποδίδει στη χρήση το χαρακτήρα μιας ασθένειας που όπως κάθε άλλη θα προκαλέσει συνέπειες σε σωματικό επίπεδο και θα καταστήσει σταδιακά το άτομο άρρωστο. Αυτή η φωνή κινείται πιο κοντά στα προγράμματα όπως ο OKANA που μιλούν για την εξάρτηση ως μια ‘ασθένεια του εγκεφάλου’ και συνεπώς απαιτείται η λήψη φαρμάκου για την αντιμετώπισή της. Οι φωνές αυτές ενώ έχουν τη βάση τους στον επιστημονικό λόγο, στην ιστορία του Άγγελου αποδίδονται και εκφράζονται μέσα από τα λεγόμενα του πατέρα.

«Ρε αγόρι μου, μου λέει, φταίξαμε σε κάτι εμείς; Πες, πες μου λέει αν φταίξαμε να ξέρουμε τι κάναμε λάθος. Λέω όχι ρε πατέρα, τι να φταίξατε εσείς. Σου έχει λείψει κάτι από μας.. αυτά; Λέω όχι.. δε μου έχει λείψει τίποτα (..)Και γιατί ρε αγόρι μου λέει, να σου πω κάτι; Άντε λέει θα το δεχόμουν αν.. κάτι δεν πήγαινε καλά, γεννιόσουν με ένα πρόβλημα. Ωραία; Να ήσουν στραβός, κουτσός, το ένα το άλλο. Θα το δεχόμασταν σαν οικογένεια ότι ναι το παιδί μας δεν είναι καλά, γιατί δε γεννήθηκε καλά. Αλλά τώρα, δε μπορώ να το δεχτώ μου λέει, αυτό το πράγμα που κάνεις. Τι κοιτάς μου λέει; Εσύ στα 20 σου, στα 21 σου να πας να στραβωθείς.. από μόνος σου; Να κουτσαθείς, να.. καταλαβαίνεις; Να αρρωστήσεις με λίγα λόγια.»

Η φωνή αυτή παρότι υπάρχει στον εσωτερικό διάλογο του Άγγελου, δεν εμφανίζει ιδιαίτερη ισχύ αφού από την αρχή της ιστορίας του ανέδειξε μία διαφορετική που δεν αποδίδει στην εξάρτηση το χαρακτήρα κάποιας έλλειψης και ούτε εμπλέκει σε αυτήν το οικογενειακό σύστημα. Αντίθετα, μιλάει εξαρχής για μια

πλήρη οικογένεια που δεν του δημιούργησε κανένα πρόβλημα και αποκαλύπτει την ύπαρξη μιας φωνής που αποδίδει την εμπλοκή στη χρήση στο περιβάλλον του ατόμου. Η φωνή αυτή μοιάζει να προέρχεται από τον θεραπευτικό λόγο των προγραμμάτων, όπου το κοινωνικό δίκτυο αποτελεί έναν από τους περιβαλλοντικούς 'παράγοντες κινδύνου' και ειδικά στην εφηβεία, όπως συμβαίνει και στην ιστορία του Άγγελου. Και όπως εκφράζει *«χρήση.. ηρωίνη έκανα γιατί ήθελαν άλλοι»*, περιγράφοντας διεξοδικά το δικό του δίκτυο που τον οδήγησε εκεί, διευκολύνοντας την πρόσβασή του σε ουσίες.

Μια αντίστοιχη φωνή φέρνει και ο Δημήτρης που όπως αναφέρει ξεκίνησε τη χρήση μόλις μετακόμισαν οικογενειακά στην Ελλάδα, *«εκεί μπήκε το στράβωμα ας πούμε»* και τον πείραξε που έχασε τις παρέες του και έφυγε απ' όλα. Επομένως, μία σημαντική και ανεπιθύμητη αλλαγή σε μια κρίσιμη ηλικία έχει ανιχνευθεί απ' τον ίδιο ως η αιτία που προκάλεσε την επιθυμία του να ξεκινήσει τη χρήση. Αυτή η σύνδεση που κάνει προέρχεται από τις φωνές του προγράμματος, όπου πολύ συχνά ένα μέρος του τωρινού 'προβλήματος' ανιχνεύεται στο παρελθόν του ατόμου ως επιβαρυντικός παράγοντας. Έκτοτε, ο Δημήτρης παρουσίαζε δυσπιστία απέναντι στους δικούς του, απομακρύνθηκε και έβαλε ένα τείχος όπως λέει που δυσκόλευε την επικοινωνία τους. Πολύ συχνά στην αφήγηση αναφέρει φράσεις που υποδηλώνουν τη δική του ευθύνη σε όλα αυτά: *«δικό μου είναι το φταιξιμο πού και πού δηλαδή δεν είναι, δε συνέβαλαν δηλαδή αυτοί καθόλου στο να πάρω ας πούμε το λάθος δρόμο ξέρω γω. Δικό μου είναι»* ή *«Αλλά μάλλον δικό μου είναι το πρόβλημα. Νομίζω»*. Αυτός ήταν που δε μπορούσε να ακολουθήσει την οικογένεια, αυτός έπαιρνε απόσταση και διαχώριζε τον εαυτό του, στοιχεία επίσης χαρακτηριστικά που εκφράζονται στις φωνές των ατόμων στη χρήση. Με αυτό τον τρόπο ο Δημήτρης παρουσιάζει συνολικά στην αφήγησή του τη φωνή που αναπαριστά την εξάρτηση ως ατομικό ζήτημα, όλα στρέφονται γύρω από αυτόν, η οικογένεια δεν ήθελε να τον διαχωρίσει ούτε ευθύνεται για τις επιλογές του.

Άλλη μια φωνή που συνυπάρχει στον εσωτερικό του διάλογο προέρχεται από το πώς 'μιλάει' στην ιστορία του η ίδια η οικογένεια για τη χρήση και τον τρόπο ζωής του Δημήτρη.

«Εε οι ίδιοι.. αδυναμία το θεωρούσανε δηλαδή όλο αυτό που.. που ήμουν ας πούμε, και τοτσιγάρο που δε μπορούσα να το κόψω ή δεν ήθελα ξέρω γω, τα θεωρούσαν όλα

αδυναμία..(.) Και τα θεωρούσαν αδυναμία, δηλαδή θεωρούσαν.. είχαμε στην οικογένεια, γενικά στον περίγυρο ας πούμε ότι άμα θέλεις κάτι μπορείς να το κάνεις, να τα καταφέρεις άμα.. έχει τη δύναμη ας πούμε ο κάθε άνθρωπος να το κάνει. Και τα θεωρούσαν αδυναμία όλα αυτά. Εμένα ήταν επιλογή μου, αυτοκαταστροφή μου ας πούμε, συνειδητά ας πούμε, κατά κάποιο τρόπο. Ε να εκεί ήταν η διαφορά μας η βασική ας πούμε.»

Ο Δημήτρης έχει συμπεριλάβει απ' τη μία την φωνή του προγράμματος που αποδίδει στη χρήση τον χαρακτήρα της 'αυτοκαταστροφής', μιας προσωπικής επιλογής που έκανε εν μέρει συνειδητά και δεν ήθελε να την σταματήσει. Οι δικοί του απ' την άλλη εκφράζονται για αυτό ως ένα ατομικό πρόβλημα, ως αποτέλεσμα μιας προσωπικής αδυναμίας, δεν ήταν ικανός να απέχει απ' τη χρήση. Αποτυπώνεται εδώ μια σύγκρουση ανάμεσα στο 'θέλω' και το 'μπορώ', ο ίδιος δεν επιθυμεί να διώξει τη χρήση απ' τη ζωή του, εξ αρχής μοιράζεται πως ξεκίνησε στο ΚΕΘΕΑ για την οικογένεια και όχι σαν προσωπική επιλογή, και ούτε εκφράζει την επιθυμία να τελειώσει οριστικά απ' το πρόγραμμα του ΟΚΑΝΑ. Απ' την άλλη η φωνή της οικογένειας εκλαμβάνει αυτόν τον τρόπο ζωής σαν ανικανότητα να ξεφύγει από αυτό, γιατί αν υπάρχει η θέληση οποιαδήποτε ατομική αλλαγή μπορεί να επιτευχθεί.

Ο Τάσος ξεκινάει την αφήγηση της ιστορίας του παρουσιάζοντας ως πρώτο 'σταθμό' την επανάστασή του στην ηλικία των 20 ετών, ως αποτέλεσμα της 'απουσίας' παιδικής ηλικίας στη ζωή του όπως λέει, φεύγοντας από την οικογενειακή επιχείρηση. Η πρώτη του επαφή έγινε με τη χρήση κάνναβης και συνέχισε με την ηρωίνη, που «*όμως δεν είχε καμία σχέση το ένα με το άλλο. Δηλαδή πώς να σου εξηγήσω.. δεν είναι δηλαδή ότι πάτησα εκεί και μετά πήγα κάπου αλλού*». Αντανακλάται στα λόγια του η φωνή που προέρχεται από τον φορέα και τον θεραπευτικό λόγο που τον διαπνέει, ότι η χρήση της κάνναβης μπορεί να λειτουργήσει σαν το πρώτο 'βήμα' που θα διευκολύνει τη μετάβαση του ατόμου στη χρήση και άλλων ουσιών, αλλά όχι με απόλυτο και καθολικό τρόπο. Ωστόσο, το δικό του πέρασμα στην ηρωίνη έγινε στα πλαίσια φιλικών του συναναστροφών:

«Έκανα κάποια βήματα στη μουσική και μετά.. για κακή μου τύχη γνώρισα να πούμε την ηρωίνη. Με.. με τον τρόπο.. να.. ήταν ένας φίλος ας πούμε ήδη στη χρήση, που είχε φτάσει στο σημείο να θέλει να κόψει (..)Ε.. για κακή μου τύχη ο άνθρωπος αυτός έψαχνε να πούμε να ισορροπήσει την κατάσταση μέσα του, με το να αρρωστήσει άλλους

γύρω του, οπότε.. αντί να μας προφυλάξει από το πρόβλημα μας το έκανε πιο.. πιο βατό για να μπούμε εμείς μέσα. Όχι ότι του ρίχνω, του καταλογίζω κάτι αλλά θεωρώ ότι αν δεν το έκανε αυτός, δε θα το 'κανα ποτέ ας πούμε. Γιατί και σ' αυτόν ας πούμε το πρώτο τρίμηνο προσπαθούσαμε και εγώ κυρίως, ας πούμε να τον βοηθήσω να...»

Τα λόγια του Τάσου 'υπενθυμίζουν' αρχικά τις φωνές των ανθρώπων στη χρήση, οι οποίοι πολύ συχνά αποδίδουν την 'αιτία' στο κοινωνικό τους δίκτυο. Άτομα του φιλικού περιβάλλοντος ακούγονται να διευκολύνουν ή και να 'προκαλούν' την επαφή των ίδιων με τις ουσίες, ενώ μια ακόμα κοινή φωνή μιλάει για την εμπλοκή τους στη χρήση ως προσπάθεια βοήθειας σε κάποιο άτομο. Ταυτόχρονα, η φωνή των προγραμμάτων εμπεριέχει περιβαλλοντικούς παράγοντες, όπως είναι η διαθεσιμότητα της ουσίας στο πλαίσιο του ατόμου, ως διευκολυντικούς για την έναρξη της χρήσης. Εδώ ο Τάσος δίνει ένταση σε ένα μέρος μόνο αυτής της φωνής, όλοι οι υπόλοιποι παράγοντες αποσιωπώνται, και τελικά η χρήση είναι αποτέλεσμα ανθρώπων του περιγύρου του. Όπως λέει μάλιστα, αν δεν συναντούσε το συγκεκριμένο άτομο η ηρωίνη δε θα έμπαινε ποτέ στη ζωή του, αν και αφήνει να εννοηθεί ίσως και μια ατομική 'ευθύνη' μιλώντας για την προσωπική του επανάσταση, για μια δίψα της παιδικής ηλικίας, για το ότι *«ήμουν επιρρεπής στο να γεμίζω το κεφάλι μου από πολύ νωρίς»* κάνοντας χρήση αλκοόλ.

Μια αντίθετη 'φωνή' θα προκύψει στην ιστορία του Σπύρου, ο οποίος δεν θα αναφερθεί καθόλου στις φιλικές του συναναστροφές, αλλά θα κάνει κάποιες σύντομες αναφορές στην οικογένειά του, η οποία αποτελεί από τους πλέον εξέχοντες 'παράγοντες κινδύνου' για την εκδήλωση της εξάρτησης. Οι σχέσεις με τους γονείς και διάφορα οικογενειακά μοτίβα που εκδηλώνονται έχουν συνδεθεί με την εξάρτηση ως εν δυνάμει αιτιακοί παράγοντες. Οι φωνές αυτές είναι ιδιαίτερα ισχυρές σε ορισμένα θεραπευτικά προγράμματα στα οποία ο ίδιος έχει συμμετάσχει επανειλημμένα, όπως είναι το ΚΕ.Θ.Ε.Α. που έχει διαμορφώσει την αφήγησή του για την αιτιολογία και την αντιμετώπιση της εξάρτησης σε μεγάλο βαθμό γύρω από το οικογενειακό πλαίσιο. Η φωνή αυτή ανιχνεύεται και στην ιστορία του Σπύρου, ο οποίος θα χαρακτηρίσει την εμπλοκή του στη χρήση ως *«η δικιά μου επανάσταση απέναντι στον πατέρα μου»*, στον οποίο αποδίδει χαρακτηριστικά αυστηρότητας, *«είναι της παλιάς σχολής»*. Το προφίλ του αυστηρού πατέρα, που παρέχει υλικά αγαθά αλλά είναι απών από την οικογενειακή ζωή, εντοπίζεται συστηματικά στις φωνές του θεραπευτικού λόγου που ακούγονται στο πεδίο των εξαρτήσεων,

παράλληλα με την αναπαράσταση της χρήσης ως εφηβική επανάσταση και απελευθέρωση από την οικογένεια. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά ακούγονται στην ιστορία του Σπύρου και φανερώνουν την ύπαρξη της ‘επιστημονικής’ φωνής μέσα του. Ο πατέρας του δεν τον ενθάρρυνε, *«πάντα να με καυτηριάζει τα λάθη»*, ήταν αυστηρός στις μεταξύ τους σχέσεις και φαίνεται να μην ενέκρινε το παρελθόν του Σπύρου. Δεν τον επισκέφθηκε ποτέ στη φυλακή, γεγονός που τον *«πείραζε πολύ»*, αλλά πλέον ο Σπύρος εκφράζει μια αποδοχή στο ποιος είναι ο πατέρας του και στο πώς νιώθει απέναντί του (*«έτσι είναι ο πατέρας μου»*, *«ξέρω όμως ότι πονούσε, ότι με σκεφτότανε, δεν είναι ότι με ξέχασε ή ότι εε με διέγραψε σαν παιδί»*). Τελικά, η πατρική αγάπη ‘επικυρώνεται’ στην ιστορία, είναι δεδομένη ακόμη και αν δεν εκφράζεται. Ο πατέρας δεν τον ξέχασε απλά ήταν απελπισμένος και παραφέρονταν όπως κάθε άνθρωπος σε μια δύσκολη στιγμή, σύμφωνα με τα λόγια του Σπύρου.

3.2.2 Αναπαράσταση της εξάρτησης

Ο Πάνος φανερώνει σε ένα σημείο της ιστορίας του τη φωνή της κοινωνίας σχετικά με τη χρήση ουσιών, που υιοθετείται και εκφράζεται μέσα στην οικογένεια. Το ζήτημα συνοδεύεται από στιγματισμό, είναι κάτι ‘απαγορευτικό’ που αποκρύπτεται απ’ τον περίγυρο γιατί προκαλεί αισθήματα ντροπής όπως λέει. Παρομοιάζει τη χρήση με καταστάσεις όπως ο καρκίνος, ο χωρισμός που θεωρούνται ζητήματα ταμπού για την κοινωνία. Αντίστοιχα οι γονείς του σαν *«άνθρωποι από χωριά»* έχουν υιοθετήσει αυτή την οπτική και για να μην στιγματιστούν, να μη σχολιαστούν, να *«μη φανούν στον κόσμο»* δεν συμμετέχουν στο πρόγραμμα του ΟΚΑΝΑ για υποστήριξη. Έτσι η χρήση παραμένει εντός της οικογένειας ώστε να διατηρηθεί ένας κρυφός χαρακτήρας, που για τον ίδιο τον Πάνο είναι *«η βλακεία του κόσμου»*, δεν αποδέχεται αυτή τη φωνή που ήταν πολύ διαδεδομένη στην εποχή του. Τα αποδεκτά κοινωνικά πρότυπα εκφράζονται και σε άλλο σημείο στην αφήγησή του, όταν μιλάει για τους στόχους του σχετικά με το πρόγραμμα. Εκφράζει την επιθυμία να διακόψει και τη χρήση χασίς που κάνει και να ζήσει μια ζωή *«νορμάλ»*. Αντιπαραβάλλει τις δραστηριότητές του μέσα στη χρήση με μία δράση της θεραπευτικής ομάδας στον κινηματογράφο τώρα που είναι στη φάση της επανένταξης και αναδεικνύει έτσι τη φωνή της κοινωνίας που αποδίδει όρους φυσιολογικού και μη στον ατομικό τρόπο ζωής.

«..για εμένα αυτό.. να πάω με παρέα, χωρίς να χρειαστεί να πιούμε, να κάνουμε πες το προετοιμασία για να το πω, γιατί όλα είναι, η ζωή μου γινόταν έτσι. Προετοιμασία για να πάω στη δουλειά, για να πάω στο πάρτι, για να πάω στη συναυλία, για να πάω να βρω την κοπέλα μου (...). Όλα προετοιμασία για κάτι. Και τώρα μαζευτήκαμε, πήγαμε, πήραμε μια κοκα-κόλα και ποπκόρν και περάσαμε και ωραία, κατάλαβες; Για μένα είναι μεγάλη υπόθεση αυτό. Ντάξει.. και αυτό.. και το βασικό.. τα κανονικά παιδιά που λέμε, οι νορμάλ, και μεγαλύτερη μαστούρα απ' το να είσαι νορμάλ δεν υπάρχει ρε φίλε»

Ο Πάνος εδώ αντιπαραβάλλει στον εσωτερικό του διάλογο δύο φωνές, της κοινωνίας που του λέει πώς να είναι 'νορμάλ', με τι τρόπο να συμμετέχει στις καθημερινές δραστηριότητες, και απ' την άλλη τη φωνή της κοινότητας των χρηστών όπου εκεί το 'φυσιολογικό' συνεπάγεται προετοιμασία πριν από κάθε συμπεριφορά με τη βοήθεια της χρήσης. Η δεύτερη φωνή ήταν αυτή που κυριαρχούσε μέχρι σήμερα στη ζωή του αλλά τώρα εκφράζει πως θέλει να την αποδυναμώσει και να ενισχύσει τη φωνή της 'κανονικότητας' που επικρατεί στην κοινωνία, να κάνει περισσότερα πράγματα χωρίς να χρειάζεται την υποστήριξη της χρήσης. Θέλει να γίνει ένα με όλα αυτά τα «κανονικά παιδιά που λέμε», και αυτό πλέον είναι γι' αυτόν η μεγαλύτερη «μαστούρα» σε αντιδιαστολή με την προηγούμενη περίοδο στη ζωή του που αυτό το πετύχαινε μέσω της χρήσης.

Την ίδια στιγμή, μέσα στην ιστορία και της Μαρκέλλας υπάρχει άλλη μία φωνή που εκφράζεται από το οικογενειακό και το κοινωνικό σύστημα και 'μιλάει' για τον αποδεκτό τρόπο ζωής. Η οικογένειά της την απομάκρυνε, την έχρισε το 'μαύρο πρόβατο' όπως λέει, λόγω των επιλογών της και από τότε δεν την υποστήριξε σε καμία φάση της ζωής της.

«Ξέρεις εγώ ήμουν το μαύρο πρόβατο (γελάει) της οικογένειας που έμπλεξε με τον αλήτη, τον ναρκωμανή, που μπαίνει-βγαίνει στις φυλακές, που κατέστρεψε τη ζωή μου, και και και.. Και έτσι δεν.. δεν τα πηγαίναμε καλά.(..) Δεν ανακατεύτηκαν ούτε στα καλά, ούτε στα άσχημα.. εε.. περνούσα ζόρια, δεν παίρνανε θέση.. εε το μόνο που λέγανε είναι ότι εσύ φταις, δικιά σου επιλογή, τώρα βγάλ' τα πέρα μόνη σου. Εσύ τον ήθελες, πάρτονα, τέλος, εμείς δεν ξέρουμε τίποτα».

Η οικογενειακή φωνή που είναι εσωτερικευμένη λέει στη Μαρκέλλα πως πρέπει να διακόψει τις σχέσεις με το σύζυγο λόγω χρήσης, πως δεν είναι αποδεκτή όσο ακολουθεί αυτό τον τρόπο ζωής και συνεπώς δεν 'αξίζει' υποστήριξης αφού ήταν

δικές της επιλογές. Η μια αδερφή της στο παρόν εξακολουθεί να την αποφεύγει λόγω του παρελθόντος της, δεν την επισκέπτεται στο σπίτι για να μην στιγματιστεί. Το γεγονός της δικής της χρήσης δεν έγινε ποτέ ξεκάθαρα παραδεκτό στην οικογένεια, απλά το υπέθεταν λόγω του συζύγου της. Συνεπώς στην ιστορία δεν εντοπίζεται η ‘φωνή’ τους για το θέμα, οι γονείς δεν είχαν καμία ανάμειξη ή εμπλοκή σε αυτό, είχαν αφήσει τη διαχείρισή του στην ίδια, σαν να αποτελεί ένα ατομικό ‘πρόβλημα’. Η ευρύτερη οικογένεια του συζύγου της από την άλλη, που ενσωματώνεται συχνά στην ιστορία, παρουσιάζει επίσης την ίδια στάση περιθωριοποίησης. Η Μαρκέλλα γίνεται ο αποδέκτης των ευθυνών για τη χρήση του συζύγου, τους έχουν απορρίψει και δεν τους υποστηρίζουν λόγω των επιλογών τους. Όσο λοιπόν μέσα της το οικογενειακό (και ταυτόχρονα και το κοινωνικό) πλαίσιο ‘φωνάζει’ για αλλαγή, η φωνή του προγράμματος της λέει για αποδοχή και την εμπεριέχει, της παρέχει εξατομικευμένη όπως λέει υποστήριξη χωρίς να την ‘τιμωρεί’ για το παρελθόν της. Μπορεί να είναι στο πρόγραμμα ως ο εαυτός της με το παρελθόν και τους στόχους για το μέλλον, με τη χρήση και το υποκατάστατο. Αυτή η άνευ όρων αποδοχή τελικά υπερσχύει και εκφράζεται στα λόγια της Μαρκέλλας, η οποία παλιότερα δεν ένιωθε εντάξει με τη χρήση της κάτι που τώρα έχει αλλάξει: *«Στην αρχή δεν το είχα αποδεχτεί εγώ. Οπότε τώρα το ’χω αποδεχτεί ότι ναι, έκανα χρήση, είμαι αυτή, σ’ όποιον αρέσω. Δεν έδωσα δικαίωμα σε κανέναν.(..) Ότι έκανα, το κανα για την πάρτη μου, για τον εαυτό μου, στο σπίτι μου. Εεε.. και τώρα κάνω μια καινούργια αρχή. Και όποιος θέλει να ’ναι κοντά μου, είναι, όποιος δε θέλει, κανένα πρόβλημα».*

Από τη μία λοιπόν εκφράζονται φωνές της κοινωνίας και της οικογένειας για το τι εστί ‘φυσιολογικός’ και αποδεκτός τρόπος ζωής, πώς η χρήση αποτελεί γεγονός στιγματισμού και περιθωριοποίησης του ατόμου που δεν ανταποκρίνεται στα υποστηριζόμενα πρότυπα. Από την άλλη, το θεραπευτικό πρόγραμμα εκφράζει στο λόγο του την αποδοχή, εμπεριέχει τα άτομα και τα αντιμετωπίζει πιο συνολικά, όχι αποκλειστικά ως χρήστες.

3.3 Ποιες ‘φωνές’ ακούγονται για το οικογενειακό σύστημα στις ιστορίες;

3.3.1 Τι ορίζεται ως οικογένεια;

Μία φωνή που ακούγεται και διαπνέει στο σύνολο την ιστορία της Μαρκέλλας προέρχεται από το κοινωνικό πλαίσιο και το πώς αυτό δίνει τον ορισμό

και το ρόλο του οικογενειακού συστήματος στην ατομική ζωή. Η κυρίαρχη κοινωνικά φωνή αναπαριστά την οικογένεια ως το ‘απόλυτο’ σύστημα, αυτό που έχει εξέχοντα ρόλο και υπάρχει για να υποστηρίζει, να ενδιαφέρεται, να αποδέχεται τα άτομα που εντάσσονται σε αυτό. Μέχρι και σήμερα στην ελληνική κοινωνία ιδιαίτερα, ως οικογένεια εκλαμβάνονται τα άτομα που σχετίζονται κατεξοχήν με βιολογικούς όρους και δεν αποτελούν προσωπική ‘επιλογή’. Αντίθετα, μία εναλλακτική φωνή που δίνει έμφαση στις συναισθηματικές σχέσεις για να ορίσει την οικογένεια είναι πολύ λιγότερο διαδεδομένη και ισχυρή θα έλεγε κανείς, δεν διαμορφώνει την κυρίαρχη αφήγηση για τον ορισμό της οικογένειας. Στην παρούσα ιστορία εντοπίζονται και οι δύο αυτές φωνές και φαίνεται να βρίσκονται σε συνεχή εσωτερικό διάλογο, επικρατώντας πότε η μία και πότε η άλλη.

Από τη μία η κυρίαρχη φωνή λέει στην Μαρκέλλα πως οι γονείς και οι αδερφές αποτελούν την οικογένειά της αφού συνδέονται με δεσμούς αίματος και είναι το πλαίσιο στο οποίο παρέχεται υποστήριξη και αποδοχή με αμοιβαίο τρόπο. Η φωνή αυτή εκφράζεται μέσα στα γεγονότα που φέρνει η Μαρκέλλα για τη στάση της απέναντι στις αδερφές και στη μητέρα της, όπου φρόντιζε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους και να τις βοηθάει. Για παράδειγμα, περιγράφει την επιστροφή της στο πατρικό της μαζί με τον σύζυγό της για να φροντίσει τη μητέρα της, την υποστήριξη της αδερφής της σε προβλήματα υγείας. Αναφέρει επίσης και εκτεταμένα παραδείγματα που εμπλέκουν την ευρύτερη οικογένεια του συζύγου της, στους οποίους παρείχε ανιδιοτελή υποστήριξη χωρίς να λάβει το αντίστοιχο ενδιαφέρον και ανταπόκριση στις δικές της δυσκολίες όπως θα ήθελε. Όπως αναφέρει: *«Όταν έχουν την ανάγκη μου ξέρουν το τηλέφωνό μου. Όταν έχω εγώ ανάγκη, δεν ξέρω το τηλέφωνό τους. Αλλά παρ’ όλα αυτά όταν με έχουν ανάγκη τρέχω»*. Η Μαρκέλλα λοιπόν ‘ακούει’ αυτή την εσωτερική φωνή που της μιλάει για τον ρόλο και τη στάση της μέσα στο οικογενειακό σύστημα, υιοθετώντας συμπεριφορές σταθερής και ανιδιοτελούς προσφοράς και βοήθειας. Από την άλλη, η οικογένειά της δεν ανταποκρίθηκε στο ρόλο που της αποδίδεται κοινωνικά, δεν έδειχνε ενδιαφέρον, αγάπη, υποστήριξη στις δύσκολες αλλά και στις εύκολες στιγμές, ακόμη και στην παιδική της ηλικία θυμάται να μην την επιβράβευε ή την ενίσχυε. Τα λόγια αυτά καθιστούν φανερή την ύπαρξη αυτής της φωνής στον εσωτερικό της διάλογο, που της λέει τι ‘οφείλουν’ να κάνουν τα μέλη μιας οικογένειας.

«..και στο σχολείο να φανταστείς δημοτικό ήμουνα η καλύτερη μαθήτριά, σημαιοφόρος από την τετάρτη μέχρι την έκτη τάξη.. εε πρόεδρος στο.. στο σχολείο... εε κάμναμε παρέλαση, εγώ σημαιοφόρος, και δεν ήρθε μια φορά να με δει. Το διανοείσαι; Τι να σου πω, μια απόσταση από δω μέχρι το ΑΧΕΠΑ. Εδώ ήταν το σπίτι μας και εκεί ήταν ο δρόμος που γινόταν η παρέλαση. Αυτό δηλαδή μέχρι τώρα το 'χω μεγάλο.. το, το, το σκέφτομαι, το συζητάω και.. πονάει μέσα μου. Που δεν ήρθε μια φορά να με καμαρώσει.»

Η ιστορία αυτή που μοιράζεται αποτελεί μια πολύ συνηθισμένη και τυπική 'στιγμή' από την παιδική ηλικία ενός ατόμου, για να καταδείξει την 'ασυμφωνία' ανάμεσα στη στάση της δικής της οικογένειας και της οικογένειας των κυρίαρχων αφηγήσεων. Παράλληλα, μεταφέρει και την μη υποστηρικτική στάση τους στις δικές της σχολικές επιτυχίες. Στις κυρίαρχες φωνές της κοινωνίας οι γονείς καμαρώνουν τα παιδιά τους στην παρέλαση, τα επιβραβεύουν στα κατορθώματά τους, βρίσκονται κοντά τους σε ξεχωριστές στιγμές.

Στο παρόν αυτή η φωνή συνδιαλέγεται με μία αντίθετή της, που λέει πως η οικογένεια δεν ορίζεται απόλυτα και αποκλειστικά με βιολογικούς όρους. Η Μαρκέλλα στην ιστορία της έχει δώσει σημαντική ισχύ σε αυτή τη φωνή λέγοντας: *«Και ύστερα σου λέει αδέρφια, ποια αδέρφια; (..) Τι επειδή έχουμε το ίδιο αίμα; Δε μου λέει τίποτα. Και με σένα μπορεί να έχω ίδια ομάδα αίματος, δε σημαίνει τίποτα για μένα αυτό»*. Χαρακτηρίζει τις οικογενειακές σχέσεις ως *«τυπικές, όπως έχεις με μια γειτόνισσα»* και αφού έχει καταδείξει την 'ασυμφωνία' τους με την κυρίαρχη φωνή, κάνει ακόμα περισσότερο έκδηλη την εναλλακτική αφήγηση. Το προσωπικό του προγράμματος στον ΟΚΑΝΑ περιγράφεται με όρους οικογένειας, οι μεταξύ τους σχέσεις περιγράφονται ως 'αδελφικές' και η στάση τους προσομοιάζει σε αυτήν του οικογενειακού συστήματος.

«Αυτό που δεν βρήκα από τις, αυτό που δεν βρήκαμε από τις οικογένειές μας, την προσοχή, την αγάπη, το ενδιαφέρον, εε το βρήκαμε εδώ μέσα. (..) Δηλαδή χρωστάω.. να τη ζωή μου σ' αυτούς τους ανθρώπους. Εκτός ότι τους εκτιμάω, τους αγαπάω, την [υπεύθυνη μονάδα] και τη ζωή μου να ζητήσει θα τη δώσω για την [υπεύθυνη]. Τη λατρεύω. (..) Αλλά σου λέω φερθήκανε και αυτοί καλύτερα από αδέρφια. Καλύτερα από γονείς, δε, δε.. δεν υπάρχουν λέξεις».

Οι δύο φωνές μέσα της συγκρούονται, απ' τη μία η οικογένεια με βιολογικούς όρους, απ' την άλλη με συναισθηματικούς. Ενσωματώνει στην αφήγησή της παραδείγματα που ενισχύουν τη δεύτερη φωνή, όπως είναι η διαθεσιμότητα του προσωπικού στις ανάγκες της, η συνεχής επικοινωνία τους ως ένδειξη ενδιαφέροντος, η παρουσία τους ακόμη και σε στιγμές εκτός προγράμματος όταν έκανε χειρουργείο. 'Χρωστάει τη ζωή της σε αυτούς τους ανθρώπους' σε αντίθεση με τους γονείς που μπορεί να τη γέννησαν αλλά δεν ενεπλάκησαν στη ζωή της, 'δεν ξέρει πού θα βρίσκονταν αν δεν είχε έρθει στο συγκεκριμένο πρόγραμμα'. Ωστόσο, αυτός ο εσωτερικός διάλογος που συντελείται αμφισβητεί τις κυρίαρχες αφηγήσεις και η Μαρκέλλα θεωρεί ότι αυτό είναι μη 'φυσιολογικό' ή παράλογο

«Εγώ νιώθω σαν ξένη. Δεν ξέρω αν είναι νορμάλ αυτό το πράγμα. Εγώ έτσι νιώθω. Ότι θα πάω στη γειτόνισσα να πιω ένα καφέ. Όχι ότι είναι η αδερφή μου. Μπορεί να ακούγεται λίγο παράλογο αυτό που λέω. Η λίγο κάπως, δεν ξέρω πώς ακούγεται αλλά.. έτσι νιώθω.»

Η Μαρκέλλα λοιπόν στην ιστορία της δείχνει μία ξεκάθαρη σύγκρουση και αμφισβήτηση της κυρίαρχης φωνής για το οικογενειακό σύστημα, έχει αποδυναμώσει μέσα της αυτή τη φωνή και έχει ενισχύσει μια εναλλακτική που της 'επιτρέπει' να θεωρεί οικογένειά της το πρόγραμμα. Ωστόσο, η κυρίαρχη φωνή δεν έχει εντελώς αποσιωπηθεί αφού βρίσκει έκφραση και θέση στην ιστορία της, όταν περιγράφει τη δική της υποστήριξη σε ανθρώπους της βιολογικής οικογένειας και την προσδοκία της να λάβει αντίστοιχη αντιμετώπιση από αυτούς.

3.3.2 Ποια είναι η 'θέση' της οικογένειας στην ατομική ζωή;

Μία από τις κυρίαρχες φωνές που διαπνέουν την ιστορία του Σπύρου προέρχεται από το κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο και είναι αυτή που 'μιλάει' για τη θέση και το ρόλο που διαδραματίζει το οικογενειακό σύστημα στην ατομική ζωή. Η οικογένεια στις δημόσιες αφηγήσεις αναπαρίσταται ως το πιο εξέχον σύστημα στο οποίο μπορεί να συμμετάσχει κανείς, αυτό μέσα στο οποίο αρχίζει και αναπτύσσεται η ατομική ζωή και το οποίο διατηρεί αναλλοίωτη τη σημαντικότητά του στο πέρασμα του χρόνου. Η επικρατέστερη φωνή τοποθετεί την οικογένεια 'πάνω απ' όλα', από οποιοδήποτε υλικό αγαθό, από κάθε ατομική επίτευξη. Ιδιαίτερα στην ελληνική κοινωνία ο θεσμός της οικογένειας ανέκαθεν διατηρούσε αυτό το ρόλο, του

αποδίδεται μάλιστα και ένας ‘ιερός’ χαρακτήρας. Στην ιστορία του Σπύρου αυτή η φωνή της οικογενειακής ‘υπεροχής’ ακούγεται αρκετά και μοιάζει να διατηρεί μία σημαντική θέση στο διάλογό της με τις υπόλοιπες. Ο ίδιος μοιράζεται καταστάσεις και γεγονότα που καταδεικνύουν την εσωτερική ανάδειξη αυτής της φωνής, που παλιότερα φαίνεται να μην ακούγονταν. Ειδικότερα, περιγράφοντας τις διαφορετικές φάσεις στην οικογενειακή ζωή και τη διαχείριση της εξαρτητικής του συμπεριφοράς αναφέρει:

«Και είχαμε φάσεις που πραγματικά έλεγα να ανέβουνε και οι τέσσερις σ’ ένα αεροπλάνο και να πέσει το αεροπλάνο.. και το ευχόμουνα αυτό. Και έλεγα θα τα πάρω όλα εγώ και θα κάνω ότι γουστάρω και δε θα δίνω και λογαριασμό και σε κανέναν. Τώρα άμα με ρωτήσεις πάνω σ’ αυτό ξες τι σου λέω, τι θα έλεγα; Ότι τα υλικά αγαθά μπροστά στα αδέρφια και στην οικογένεια, δεν έχουν καμία αξία. [Μμμ] Δηλαδή προτιμώ με αδέρφια παρά με λεφτά, άμα έπρεπε κάτι απ’ τα δύο να διαλέξω. Και είμαι πολύ χαρούμενος που είμαστε τρία αδέρφια. Ναι.»

Στο συγκεκριμένο σημείο ο Σπύρος κάνει μία σύγκριση ανάμεσα στο παρελθόν του μέσα στη χρήση και στο παρόν του στην προ-επανένταξη ως προς την αναπαράστασή του και τη στάση του απέναντι στην οικογένεια. Σε εκείνες τις φάσεις που περιγράφει, η οικογένεια ήταν ένα μη επιθυμητό σύστημα, εύχονταν μάλιστα ακόμα και να χαθεί οριστικά από τη ζωή του με ένα ‘σκληρό’ τρόπο και τελικά να είναι εντελώς ελεύθερος να ζήσει όπως ο ίδιος επιθυμεί. Αυτή η παρελθοντική επιθυμία αντιπαραβάλλεται στο τώρα με την απόλυτη επικράτηση της οικογένειας στη ζωή του, τώρα πλέον δεν έχουν σημασία τα χρήματα και τα υλικά αγαθά, αφού η οικογένεια έχει αναδειχθεί πιο σημαντική από όλα αυτά, δε θα επέλεγε τη ζωή μακριά από αυτήν. Γίνεται λοιπόν φανερό πως η φωνή αυτή της κοινωνίας ακούγεται μέσα του στο παρόν και ασκεί επίδραση τόσο στη στάση του απέναντι στην οικογένεια όσο και στη διαμόρφωση της παρούσας ιστορίας. Παράλληλα, εκφράζει την απόρριψή του σε οποιοσδήποτε άλλες κοινωνικές σχέσεις, συντροφικές, φιλικές, που σε δύσκολες στιγμές δεν διατηρούνταν, δεν αποδείχθηκαν το ίδιο επαρκείς, σε αντίθεση με την οικογένεια: *«Και σε σχέσεις ξέρω ότι δεν μπορείς να βασιστείς (..) γιατί στα πρω-, στις πρώτες δυσκολίες έχω άσχημες εμπειρίες από σχέσεις μου. Με φίλιες το ίδιο, με ξαδέρφια το ίδιο. Ε γι’ αυτό και πλέον είμαι έτσι λίγο σκληρός απέναντι σε όλους τους άλλους πέρα απ’ την οικογένειά μου».*

Η κοινωνικά προερχόμενη φωνή για την οικογένεια περιλαμβάνει στοιχεία και για τη λειτουργία της, για τους τρόπους με τους οποίους υπάρχει και δρα για το άτομο. Η φωνή αυτή της αποδίδει τα χαρακτηριστικά ενός πλαισίου που είναι εκεί για να υποστηρίζει και να εκπληρώνει ατομικές ανάγκες, να προστατεύει και να αποδέχεται θα έλεγε κανείς ‘άνευ όρων’. Οι γονείς είναι αυτοί που θα έκαναν ‘τα πάντα’ για τα παιδιά τους και η αγάπη τους θεωρείται δεδομένη στο κοινωνικό πλαίσιο και δύσκολα αμφισβητείται. Η φωνή αυτή διακατέχει το σύνολο της ιστορίας του Σπύρου και φαίνεται να έχει ισχυρή ‘ένταση’ στον εσωτερικό της διάλογο με τις υπόλοιπες. Ειδικότερα, επιλέγει να παρουσιάσει τη μητέρα του σαν μια σταθερή φιγούρα στην πορεία του, που ήταν δίπλα του ακόμη και στις πιο δύσκολες στιγμές, τον φρόντιζε και τον υποστήριζε.

«Όταν ήμουν φυλακή εε η μητέρα μου έμπαινε στο αεροπλάνο από Θεσσαλονίκη, ερχότανε μέχρι το [όνομα πόλης] 2.500 χιλιόμετρα, εντυχώς κάναμε διπλό επισκεπτήριο, όχι 45 λεπτά, μιάμιση ώρα, και μετά τη μιάμιση ώρα επισκεπτήριο ξαναέμπαινε στο αεροπλάνο και γύριζε Θεσσαλονίκη, δηλαδή έκανε 5.000 χιλιόμετρα, για να με δει μιάμιση ώρα. Και αυτό με έκανε σούπερ χαρούμενο. Ήξερα ότι έχω κάποιον ο οποίος με σκέφτεται, γιατί εε.. φίλοι, ξαδέρφια που είχα εγώ στη [όνομα χώρας] και ήτανε 20 χιλιόμετρα από την πόλη που ήμουν εγώ φυλακή, δεν ήρθανε να με δούνε μία φορά.»

Το παραπάνω απόσπασμα αποτελεί ένα από τα πολλά σημεία που φανερώνουν την ανιδιοτελή αγάπη της μητέρας προς το γιο της, που την οδηγούσε μέχρι το εξωτερικό για να τον δει για μια μέρα όταν αυτός είχε φυλακιστεί, σε αντίθεση με άλλους σημαντικούς του ανθρώπους που βρίσκονταν κοντά του αλλά δεν τον επισκέφθηκαν ποτέ. Δεν τον άφησε μόνο του, δεν σταμάτησε να του εκδηλώνει το ενδιαφέρον και την αγάπη της, ούτε η μακρινή απόσταση την εμπόδιζε απ’ το να τον επισκέπτεται. Για τη μητέρα θα αναφέρει σε άλλο σημείο της αφήγησης ότι «μια φορά με γέννησε, εκατό φορές με ανέστησε», όταν τον φρόντιζε σε περιόδους που προσπαθούσε να διακόψει και εκδήλωνε στερητικά συμπτώματα. Κάθε φορά που βρίσκονταν στην επανένταξη του παρείχε υλική υποστήριξη, δικό του σπίτι, για να τον ενισχύσει στο νέο ξεκίνημα, «η γυναίκα ήτανε απίκο (...) ήτανε δηλαδή βράχος, δε μπορώ να πω τίποτα για τη μητέρα μου». Σήμερα στην προ-επανένταξη ζουν μαζί και τον υποστηρίζει στο πρόβλημα υγείας του, προσπαθώντας να τον ενεργοποιήσει όποτε αυτός παραιτείται από την προσπάθεια. Όλα αυτά τα στοιχεία συντελούν στη

δημιουργία αυτής ακριβώς της αφήγησης που εντοπίζεται κοινωνικά για το ρόλο του οικογενειακού συστήματος στην ατομική πορεία. Μια μητέρα με πλήρη ‘αφοσίωση’ στο παιδί της, τίποτα δεν επηρεάζει τη στάση και τα συναισθήματά της, μόνο αυτή η φωνή ακούγεται μέσα του στο παρόν για το ρόλο της.

«Εε περάσαμε διάφορες φάσεις, δηλαδή προσπαθήσανε με το μαλακό, με γλυκό τρόπο, να με χτυπήσουν στο φιλότιμο για να κάνω κάτι, μετά.. εε το αλλάζανε πήγανε στη σκληρή αγάπη αυτό που λέμε.. εε έτυχε να με βγάλουν και απ’ το σπίτι έξω να μην βγαίνω, να μου φέρνουνε την αστυνομία σπίτι και να αναγκαστώ μετά να σηκωθώ να φύγω απ’ το σπίτι.»

Εδώ ο Σπύρος κάνει αναφορά και σε περιόδους που η μητέρα εφάρμοζε την τακτική της «σκληρής αγάπης» και τον έδιωξε απ’ το σπίτι ή δεν τον εμπιστεύονταν στην προσπάθειά του. Αναφορικά με τον όρο αυτόν, συναντάται συχνά σε θεραπευτικές κοινότητες και η χρήση του εκφράζει πιθανώς την επίδραση της θεραπευτικής κοινότητας «Ιθάκη» την οποία έχει ολοκληρώσει στο παρελθόν. Η σκληρή αγάπη αναφέρεται στην υιοθέτηση μιας στάσης που επιφέρει συνέπειες για τη μη αποδεκτή ατομική συμπεριφορά. Δεν απορρίπτεται το άτομο, αλλά εκφράζεται αποδοκιμασία στη συμπεριφορά που θεωρείται αρνητική και έτσι καθίσταται ικανό να αναγνωρίσει και να αναλάβει την ευθύνη του εαυτού του (Cassuto, 1981 όπως αναφέρεται στον Kooyman, 1992). Αντίστοιχα ο Σπύρος βιώνει αρνητικές συνέπειες της χρήσης του όταν η οικογένεια επιλέγει να τον απομακρύνει από το σπίτι, ωστόσο η στάση τους αυτή δεν ήταν ενδεικτική της συμπεριφοράς τους, αφού χρησιμοποιεί λέξεις όπως «έτυχε». Οι δικοί του δεν έπαψαν να τον αγαπούν, αλλά έθεσαν και εφάρμοσαν πιο αυστηρά όρια απέναντι στη συμπεριφορά της χρήσης, όπως προτείνεται συχνά στα θεραπευτικά προγράμματα μεταξύ αυτών και το ΚΕ.Θ.Ε.Α. Παράλληλα, η παροχή οικογενειακής υποστήριξης και βοήθειας διαφέρει μεταξύ των δύο γονέων και φαίνεται να αποδίδονται διαφορετικά χαρακτηριστικά στη μητέρα και διαφορετικά στον πατέρα. Η μητέρα του Σπύρου έχει τον ρόλο του ‘φροντιστή’, που επιδεικνύει σταθερότητα, πίστη και αφοσίωση στο οικογενειακό σύστημα, ανταποκρινόμενη θα μπορούσε να υποστηριχθεί στον στερεοτυπικό ρόλο που της αποδίδεται κοινωνικά ως γυναίκα (Latina, 2010).

Οι φωνές της κοινωνίας που μιλούν για την οικογένεια και τον ρόλο της αντανακλώνονται και στην ιστορία του Άγγελου, που την παρουσιάζει ως ένα σταθερό

σύστημα στη ζωή του που δεν τον εγκατέλειψε ποτέ, δεν τον απέρριψε, δεν τον απομάκρυνε ακόμη και στην πιο δύσκολη συνθήκη, τη σύλληψή του. Δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον ρόλο του πατέρα, διαμορφώνοντας το προφίλ του ως πολύ αυστηρού, που φοβάται για την αντίδρασή του, πιστεύει ότι *«θα γίνει πόλεμος στο σπίτι»* μόλις μάθει για τη χρήση του. Φροντίζει να δημιουργήσει αυτή την προσδοκία και στον ακροατή της ιστορίας επαναλαμβάνοντας συχνά αυτό το χαρακτηριστικό του και περιλαμβάνοντας παραδείγματα από τη στάση του, μέχρι να φτάσει στη στιγμή της αποκάλυψης. Τελικά, αυτό ανατρέπεται και ακόμη και αυτός ο τόσο αυστηρός πατέρας παρείχε οικονομική υποστήριξη για να μην φυλακιστεί ο γιος του, χωρίς να συγκρουστεί μαζί του, χωρίς να τον ‘αγριέψει’ όπως λέει, αλλά προσπαθώντας με τα λόγια του να τον κινητοποιήσει. Αυτή η αντίδρασή του μάλιστα ήταν η ‘αιτία’ που ο Άγγελος απομακρύνθηκε απ’ τη χρήση για πρώτη φορά. Ταυτόχρονα, δεν τον έδιωξαν ποτέ από το σπίτι γεγονός που θα χειρότερευε όπως λέει την κατάσταση. Πέρα από την διαρκή παρουσία τους στη ζωή του μέσα στη χρήση ο Άγγελος μιλάει για μια οικογένεια που ανέκαθεν δεν του στέρησε τίποτα, παρά τις οικονομικές της δυσκολίες του παρείχε όλα τα υλικά αγαθά (*«Μπορεί να μην ήταν πλούσιος ο πατέρας μου, να ήταν στη βιοπάλη αλλά στο σπίτι δεν έλλειπε το παραμικρό. (...)Μας τα παρείχε όλα με το παραπάνω.. μπορώ να πω»*). Η πληρότητα και η επάρκεια της οικογένειας ενισχύονται από αυτό το στοιχείο, δεν έκανε τίποτα ‘λάθος’, ανταποκρίθηκε στις υποχρεώσεις και το ρόλο της ακριβώς όπως ορίζει αυτή η δημόσια φωνή της κοινωνίας. Παρότι δεν εμβαθύνει ιδιαίτερα σε αυτά τα χαρακτηριστικά, ωστόσο δεν αφήνει και να φανεί στην ιστορία του η ύπαρξη μιας αντίθετης φωνής σε διάλογο, που μπορεί για παράδειγμα να ‘υποβαθμίζει’ την οικογένεια, συνεπώς μοιάζει αυτή να είναι η κυρίαρχη.

Στη διάρκεια της δικής του αφήγησης ο Πάνος περιγράφει χωρίς ιδιαίτερη έκταση την οικογένεια ως σταθερή παρουσία στη ζωή του απ’ το παρελθόν μέχρι και το μέλλον που θεωρεί ότι αυτό δεν θα αλλάξει. Οι γονείς του ήταν ανέκαθεν ανοιχτοί άνθρωποι όπως λέει και παρατίθεται μια στάση αποδοχής και όχι απόρριψής του. Ποτέ δεν τον έδιωξαν απ’ το σπίτι, του έδειχναν ότι δεν έχει αλλάξει τίποτα για αυτούς όσο υπήρχε η χρήση στη ζωή του, απλά βίωναν ‘στεναχώρια’ και ‘φόβο’. Χάρη στη δική τους βοήθεια *«τόσα χρόνια και μπόρεσα και άντεξα»*, ωστόσο δεν εμβαθύνει περαιτέρω με πιο συγκεκριμένα γεγονότα.

«Εγώ, η οικογένειά μου ήτανε, είναι και θα είναι πιστεύω πάντα δίπλα μου, δε με άφησε ποτέ ακόμα και σε φάσεις πολύ δύσκολες, ακόμα και πριν από δικαστήρια και και.. και σε κρατητήρια, και σε ψυχιατρεία. Δε με άφησαν ποτέ. (..) Αλλά η οικογένειά μου σου λέω ήτανε πάντα μαζί μου. Μία μάνα και ένας πατέρας δηλαδή εεντάξει.. ξέρω γω πιο ανοιχτοί από αυτούς δεν ξέρω.. να έχει.»

Η στάση της οικογένειας ανταποκρίνεται στη φωνή της δημόσιας αφήγησης σχετικά με την σταθερότητα της παρουσίας της στην ατομική ζωή. Η στάση της θεωρείται τόσο 'δεδομένη' ώστε ο Πάνος αναφέρεται και στη μελλοντική υποστήριξη που θα λαμβάνει από αυτήν, είναι ένας δεσμός που δεν 'σπάει', η οικογένεια δεν εγκαταλείπει ποτέ το άτομο ότι και αν συμβεί. Αυτή η φωνή φαίνεται να εκφράζεται στο σύνολο της ιστορίας του Πάνου, καταδεικνύοντας πως ο λόγος των προγραμμάτων που μιλάει για συνέπειες, απομάκρυνση ή προβλήματα στο οικογενειακό σύστημα εξαιτίας της εξάρτησης δεν έχει ισχύ στην παρούσα αφήγηση, έχει αποσιωπηθεί. Η μοναδική αναφορά του Πάνου περιλαμβάνει τις 'φασαρίες' και τις 'κουβέντες' που είπαν μεταξύ τους και τα αρνητικά συναισθήματα των γονιών του (φόβος, αγωνία) που όμως δεν εκφράζονταν στον ίδιο, η στάση τους ήταν πολύ 'διακριτική'.

3.3.3 Οικογενειακοί ρόλοι και σχέσεις

Περιγράφοντας τη στιγμή που ο πατέρας του εμφανίστηκε στο δικαστήριο ο Άγγελος παραθέτει μια πολύ παραστατική εικόνα η οποία μεταδίδει ακόμη πιο έντονα το συναίσθημά του εκεί.

«Συγκεκριμένα, δε μπορούσα να τον κοιτάζω, από ντροπή; Από ζες.. γιατί τον είχα δει χίλια κομμάτια.. χίλια κομμάτια. Ειδικά όταν δηλαδή.. το θυμάμαι, το έχω εικόνα, με σταματήσανε μπροστά στο, στα δικαστήρια και είχαν 30 σκαλιά για να ανέβω και ο πατέρας μου ήταν πάνω και εμένα με τις χειροπέδες πίσω, και με τραβολογούσαν στα σκαλιά τρέχοντας ζες να με πάνε πάνω.. εγώ τον πατέρα μου, ο πατέρας μου με κοιτούσε, και εγώ όταν έφτασα κοντά έσκυψα το κεφάλι και πέρασα δίπλα του, δεν γύρισα ούτε βλέμμα να του ρίξω, τόσο πολύ.»

Το παραπάνω απόσπασμα αναδεικνύει τις κοινωνικά προερχόμενες φωνές που μιλούν για τον ρόλο του ως γιου απέναντι στην οικογένεια και συγκεκριμένα για την

‘αποδεκτή’ σχέση του με τον πατέρα. Ο Άγγελος μοιράζεται έντονα συναισθήματα ντροπής όπως λέει απέναντι στο πρόσωπο του πατέρα συγκεκριμένα. Δεν είχε ούτε θάρρος να τον αντικρίσει κατάματα, παρουσιάστηκε δίπλα του με σκυμμένο κεφάλι, γιατί τον είδε συντετριμμένο. Η έντονη αντίθεση στην εικόνα, ο πατέρας επάνω στη σκάλα και ο γιος κάτω μεταδίδει και συμβολικά τη θέση εξουσίας του πατέρα μέσα στην οικογένεια. Έτσι λοιπόν φανερώνεται η εσωτερικευμένη φωνή που του λέει πως ‘οφείλει’ να δείχνει σεβασμό προς την πατρική φιγούρα, την οποία νιώθει πως ντρόπιασε με τη συμπεριφορά του. Η δική του στάση έρχεται σε αντίθεση με τον πατέρα που τα δίνει όλα και δεν αποκλίνει απ’ το ρόλο του, ενισχύοντας έτσι τη θέση στην οποία βρίσκεται. Στη συνέχεια αναφέρει ένα αντίθετο παράδειγμα που αποτυπώνει την ικανότητά του να διατηρήσει τον σεβασμό του απέναντι στην οικογένεια, αφού ποτέ «δεν σήκωσα χέρι στο σπίτι εκεί», δεν έκλεψε ποτέ χρήματα για τη χρήση του γεγονός που καθιστά και τους γονείς του και τον ίδιο περήφανους όπως λέει. Παρά το ότι άλλαξε ο εαυτός του «360 μοίρες αλλιώς» λόγω χρήσης και παρά το ότι οι περισσότεροι στη χρήση καταφεύγουν σε αυτή τη συμπεριφορά, ο ίδιος διαχωρίζει τον εαυτό του και η οικογένεια νιώθει περήφανη για αυτό, σε αντιδιαστολή με τα προηγούμενα συναισθήματα. Ο Άγγελος λοιπόν έχοντας μέσα του ισχυρή τη φωνή της κοινωνίας που του λέει πως σαν γιος οφείλει να μη δυσαρεστεί την οικογένεια και να συμμορφώνεται με τους εσωτερικούς κανόνες που αυτή έχει ορίσει, νιώθει ντροπή για τη συμπεριφορά του στη χρήση, την οποία προσπαθεί να εξισορροπήσει φέρνοντας το παράδειγμα της εντιμότητάς του προς την οικογένεια, από την οποία ποτέ δεν έκλεψε χρήματα για τη χρήση του.

Ο Μάρκος ζει τα τελευταία χρόνια με τους γονείς και τον αδερφό του και μοιράζεται πως έχει αναλάβει τη φροντίδα τους. Παρά τις δικές του δυσκολίες και τις προσπάθειες να διακόψει το χάπι και να βρει εργασία, επέλεξε να επιστρέψει στο πατρικό του σε μια αρκετά βεβαρυσμένη κατάσταση όπως λέει, αφού οι γονείς του είναι μεγάλοι σε ηλικία και ο αδερφός του αντιμετωπίζει προβλήματα ψυχικής υγείας. Στις αναφορές που κάνει για το συγκεκριμένο θέμα αντανακλάται μια κοινωνική φωνή που του μιλάει για τον ρόλο του μέσα στην οικογένεια. Αυτή η φωνή υπαγορεύει την παραμονή του στο πλευρό της, τη φροντίδα και υποστήριξή της ως ένδειξη αγάπης του γιου προς τους γονείς. Διακρίνεται μάλιστα η ‘ένταση’ που έχει αυτή η φωνή στον εσωτερικό του διάλογο, αφού καθορίζει τελικά τη δράση του.

«(..) αλλά το θέμα είναι ότι υπήρχε μεγάλο σοβαρό πρόβλημα στο σπίτι, γιατί ας πούμε και η μάνα μου έχει προβλήματα υγείας. Ο πατέρας μου ας πούμε είναι υπερήλικας. Ο αδερφός μου σ' αυτή την κατάσταση που σου περιέγραψα. Δηλαδή ακόμα και για ένα τηλέφωνο ας πούμε για να πάρουνε κάπου, πρέπει να.. συνεννοηθώ κάπως εγώ πώς να σου πω. (..) Και.. αναγκαστικά επειδή και εγώ τους αγαπάω όπως μ' αγαπάν και αυτοί, απ' το να φύγω και να απομακρυνθώ και να πω ότι εντάξει εγώ έχω τη ζωή μου, έχω τα προβλήματά μου αφήστε με.. εε κάθισα μαζί τους για να βοηθήσω όσο μπορώ, παρά τα.. και τα δικά μου ας πούμε προβλήματα.»

Ο Μάρκος εδώ παρουσιάζει δύο φωνές, τη μία που του 'μιλάει' για το ρόλο του μέσα στην οικογένεια και την άλλη που εκφράζει την ατομικότητα στη ζωή του. Απ' τη μία ακούγεται η ανταπόκρισή του στη θέση του γιου που αγαπάει και φροντίζει την οικογένεια, επιλέγει το συνολικό έναντι του ατομικού 'καλού', και απ' την άλλη αυτή αντικρούεται από την προώθηση των προσωπικών αναγκών και επιθυμιών. Η στάση του αποτελεί ένδειξη αγάπης και δεν το θεωρεί όπως λέει σωστό να μην συμπαρασταθεί στην οικογένεια τη στιγμή που τον χρειάζεται τόσο πολύ. Η επιστροφή του στο σπίτι συνοδεύεται από την ανάληψη όλων των ευθυνών, όλα εξαρτώνται απ' τη δική του διαχείριση και έτσι *«έχω φορτωθεί και προβλήματα ας πούμε άλλα»* γιατί η κατάσταση είναι όπως λέει πολύ δύσκολη. Παράλληλα, η φωνή που ηχεί στα προγράμματα και αναδεικνύει τη σπουδαιότητα του υποστηρικτικού δικτύου στην ανεξάρτηση ενώ υπάρχει στον εσωτερικό του διάλογο, δε μπορεί να βρει ικανή έκφραση, αφού έχει επιλέξει να επιτελέσει αυτός τον ρόλο που θα περίμενε ενδεχομένως από την οικογένεια, να υποστηρίξει και όχι να υποστηριχθεί.

«Αντί οι γονείς μου, ήμουν σε μια κατάσταση εγώ που πολεμούσα τα δικά μου ας πούμε θέματα, και είχα και τον αδερφό μου σπίτι ας πούμε να παραμιλάει και να.. δηλαδή, όχι δε μπορώ να, είναι η χειρότερη κατάσταση ας πούμε που μπορείς να.. (..)Ε και τώρα οτιδήποτε ας πούμε πρέπει να γίνει για το σπίτι, όλα περνάνε από μένα ας πούμε, και πρέπει και εγώ να είμαι όσο μπορώ καλύτερα για να..»

Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι η φωνή της κοινωνίας που μιλάει για το ρόλο και τη θέση του ως γιου σε ένα οικογενειακό σύστημα λαμβάνει μεγαλύτερη ισχύ και αντηχεί περισσότερο στην ιστορία του από τις φωνές του προγράμματος που εξαίρουν την ύπαρξη ενός υποστηρικτικού δικτύου στην ανεξάρτηση με κυρίαρχο την οικογένεια. Ο Μάρκος βιώνει σε μεγάλο βαθμό δυσκολίες σε αυτή τη συνθήκη,

είναι για αυτόν η ‘χειρότερη κατάσταση’ να προσπαθεί με τα δικά του προβλήματα χωρίς να έχει κάποιον να τον υποστηρίξει όπως του λέει η κυρίαρχη φωνή της ανεξάρτησης. Παράλληλα, αναδεικνύεται και σε αυτή την περίπτωση το πώς κατανοείται η ανεξάρτηση από την οικογένειά του, ως ένα καθαρά δικό του ζήτημα, η δική τους εμπλοκή είναι περιττή.

Οι κοινωνικές φωνές και αφηγήσεις που αντανακλούν τη στάση και συμπεριφορά του ατόμου ως μέλος ενός οικογενειακού συστήματος εντοπίζονται και στην ιστορία του Τάσου. Αρχικά, περιγράφει πως ήταν ιδιαίτερα προσεκτικός στο σπίτι, *«ήμουν σε υπερβολικό βαθμό εντάξει απέναντι σε όλα, οπότε δεν έδινα δικαιώματα»*. Δεν ήθελε οι γύρω του να γνωρίζουν για τη χρήση του και έτσι ποτέ δεν έγινε ακραίος όπως λέει και φρόντισε κανείς να μην καταλάβει τίποτα μέχρι να το αποκαλύψει. Λαμβάνει επομένως υπ’ όψιν του την οικογένεια, ανταποκρίνεται στο ‘ρόλο’ του καλού γιου και δεν τους στεναχωρεί.

«Οπότε ήταν ένας απ’ τους κύριους λόγους που ήθελα να κόψω, ότι δε μπορούσα να προσφέρω.. τς ζες αυτό το βάσανο ειδικά στο μπαμπά μου που ήτανε.. τι να σου πω τώρα, τι να σου εξηγήσω. ‘Παναγιώτης’ όνομα και πράγμα να πούμε. Γι’ αυτόν κυρίως. Ντάξει και για τη μαμά μου, αλλά ο μπαμπάς μου επειδή ήτανε περήφανος, όχι από τους ανθρώπους ρε παιδί μου που.. αλλά περήφανος ότι.. προσπαθώ να δώσω ότι καλύτερο μπορώ και στα παιδιά μου, και στους γύρω μου, δηλαδή. Ήταν αλητεία από μένα ας πούμε να κάνω κάτι τέτοιο. Εσωτερικά μιλάω έτσι, το πώς ένιωθα.»

Εσωτερικά όπως λέει βιώνει τη συμπεριφορά του στη χρήση ως ‘αλητεία’ και συγκεκριμένα απέναντι στον ‘περήφανο’ πατέρα του που ήταν εκεί για όλους, έδινε τα πάντα. Έχει αναδειχθεί λοιπόν η φωνή που του λέει τι ‘πρέπει’ να κάνει σαν γιος μιας οικογένειας με έναν πατέρα τόσο εντάξει στις υποχρεώσεις του, ‘πρέπει’ να αλλάξει για να ανταποκρίνεται στο πρότυπο του καλού γιου της δημόσιας αφήγησης, που σέβεται και εκτιμάει την οικογένεια και ειδικά τον πατέρα. Αυτές οι φωνές μάλιστα υπάρχουν έντονα και σήμερα, μετά το θάνατο του πατέρα, όπου ο Τάσος προσπαθεί να ανταποκριθεί στις προσδοκίες που είχε από αυτόν, να στρώσει τη ζωή του όπως λέει, να διακόψει οριστικά, να αποκτήσει τη δική του οικογένεια (*«Αλλά φαντάζομαι ότι από κει που με βλέπει, ελπίζω να περιμένει λίγο ακόμα. Να στρώσουν τα πράγματα.»*). Να ακολουθήσει επομένως μια ζωή σύμφωνη με τα κοινωνικά πρότυπα. Με αυτό τον τρόπο ο Τάσος δεν ‘κλείνει’ την ιστορία του αφού έχει ακόμα

το κίνητρο να προσπαθεί, αφού ο πατέρας του ‘τον βλέπει’ και θέλει να του προσφέρει, ακόμη και χωρίς τη φυσική παρουσία του στη ζωή του, την ικανοποίηση ότι τα κατάφερε.

Η ζωή μέσα στη χρήση λοιπόν, φαίνεται να προκάλεσε στα άτομα αρνητικά συναισθήματα λόγω των κυρίαρχων φωνών που υπαγορεύουν το ρόλο τους μέσα στο οικογενειακό σύστημα, τους έκανε να νιώσουν ότι ντροπιάζουν και απογοητεύουν τους σημαντικούς άλλους. Η εσωτερική ένταση σε αυτές τις φωνές καθόρισε σημαντικά τη συμπεριφορά τους, με τον Άγγελο και τον Τάσο να επιλέγουν να διακόψουν τη χρήση ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν στο ρόλο τους, και με τον Μάρκο να επιλέγει το οικογενειακό έναντι του ατομικού ‘συμφέροντος’ ώστε να μην εγκαταλείψει την οικογένειά του αβοήθητη.

Όλα τα παραπάνω δεδομένα συνηγορούν στην πολυφωνικότητα των ιστοριών που μοιράστηκαν οι συμμετέχοντες αλλά και στην ύπαρξη διαφορετικών ‘πηγών’ από τις οποίες άντλησαν φωνές για να συνθέσουν την ιστορία τους. Στην παρούσα έρευνα, όλοι οι συμμετέχοντες αποτελούσαν μέλη του θεραπευτικού προγράμματος του ΟΚΑΝΑ για αρκετά χρόνια, ενώ ορισμένοι έχουν εμπειρία και από άλλα πλαίσια απεξάρτησης. Μία άμεση ‘πηγή’ λοιπόν αποτελεί το θεραπευτικό πρόγραμμα. Στο πλαίσιο αυτό κυρίαρχη φωνή είναι ο θεραπευτικός λόγος που αφορά στο φαινόμενο της εξάρτησης, ο οποίος διαπνέει το προσωπικό και την φιλοσοφία του οργανισμού. Αυτή η φωνή ‘μιλάει’ για το πώς ορίζεται η εξάρτηση και πώς μπορεί να επιτευχθεί η επιτυχής απεξάρτηση του ατόμου από τις ουσίες. Ο ΟΚΑΝΑ ως οργανισμός εκφράζεται μέσα από τη φωνή της ‘μείωσης της βλάβης’ που συνεπάγεται χρήση υποκατάστατου αλλά και ψυχοκοινωνική υποστήριξη των ατόμων, ενώ ‘μιλά’ για την εξάρτηση ως μία ‘χρόνια υποτροπιάζουσα νόσο’. Μια άλλη φωνή που ακούγεται στο θεραπευτικό πλαίσιο αφορά στην αιτιολογία εκδήλωσης του φαινομένου, με την επικρατέστερη να το αναπαριστά ως ‘πολυ-παραγοντικό’. Μέσα σε αυτούς τους παράγοντες περιλαμβάνεται και το οικογενειακό πλαίσιο ως ικανό να συμβάλλει στην έναρξη της εξαρτητικής συμπεριφοράς. Στην αφήγηση του προγράμματος για την εξάρτηση συνεπώς, περιλαμβάνονται φωνές που μιλούν για την αιτιολογία, τη φύση και την αντιμετώπισή της καθώς και για τις συνέπειες που τη συνοδεύουν. Οι φωνές αυτές εντοπίστηκαν στο σύνολο των ιστοριών που μοιράστηκαν οι συμμετέχοντες, με διαφορετικό βαθμό και έκφραση.

Μία άλλη διαθέσιμη πηγή αποτελεί για τα άτομα το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον. Οι φωνές του, που ακούγονται μέσα στις ‘ατομικές’ ιστορίες, αφορούν αρχικά στην κατανόηση και αναπαράσταση του συστήματος της οικογένειας. Για παράδειγμα, η κοινωνία στην Ελλάδα ‘μιλάει’ για την οικογένεια με βιολογικούς όρους, αυτή είναι η κυρίαρχη φωνή, ενώ παράλληλα περιλαμβάνονται μέσα σε αυτή την αφήγηση και ‘φωνές’ που καθορίζουν τους ρόλους του κάθε μέλους μέσα στην οικογένεια. Επίσης, οι πολιτισμικές ‘φωνές’ της αποδίδουν συγκεκριμένους ρόλους και λειτουργίες στην ατομική ζωή και συμπεριφορά, και οι φωνές αυτές επίσης αναδείχθηκαν σε μεγάλο μέρος των ιστοριών. Πέρα από τα προγράμματα απεξάρτησης, και η ίδια η κοινωνία απαρτίζεται από αφηγήσεις σχετικά με την εξάρτηση και τα άτομα που την εκδηλώνουν, τους τρόπους διαχείρισής της, τις επιδράσεις που μπορεί να ασκήσει στη ζωή του ατόμου. Μάλιστα οι πιο διαδεδομένες ‘φωνές’ στο περιβάλλον κατανοούν την εξάρτηση ως μια ατομική ‘δυσλειτουργία’, ως ένα ‘πρόβλημα’, που ο μοναδικός τρόπος για να πάψει να υφίσταται είναι η πλήρης αποχή από κάθε παράνομη ουσία. Κοινωνικά λοιπόν υιοθετούνται κατεξοχήν οι αφηγήσεις των στεγνών θεραπευτικών προγραμμάτων, που δεν ενστερνίζονται τη χορήγηση φαρμάκου, ενώ η ατομική συμπεριφορά και προσωπικότητα αναφέρονται ως ο κύριος ‘υπεύθυνος’ της εξάρτησης.

Στην κοινωνία εμπεριέχονται και όλα τα μικρότερα συστήματα στα οποία εμπλέκεται το κάθε άτομο, με την οικογένεια και τους ομοτίμους να ‘μιλούν’ μέσα στις ιστορίες των συμμετεχόντων. Το κάθε μέλος ξεχωριστά, οι γονείς ή τα αδέρφια, αποτελούν μία διακριτή φωνή στον εσωτερικό διάλογο που συντελείται στους συμμετέχοντες, μία επιπλέον φωνή για την εξάρτηση και τη θεραπεία της, μια φωνή για τους ρόλους και τις σχέσεις μέσα στην οικογένεια. Παράλληλα, τα άτομα στην απεξάρτηση ως ένα διακριτό σύνολο διαθέτουν και αυτά μια ‘δική’ τους φωνή και αποτέλεσαν άλλη μια πηγή που συνεισέφερε στη δόμηση των παρόντων ιστοριών.

3.4 Η συλλογική ιστορία που προέκυψε για την οικογένεια και την εξάρτηση

Από την παραπάνω ανάλυση των ιστοριών που μοιράστηκαν οι συμμετέχοντες προέκυψε μία ‘κυρίαρχη’ αφήγηση που ανταποκρίνεται στην πλειοψηφία αυτών. Η επαφή με τις ουσίες και η έναρξη της χρήσης συνέβη εκτός

οικογενειακού πλαισίου, με την οικογένεια να μη φέρει καμία ‘ευθύνη’ ή εμπλοκή σε αυτό. Η χρήση ήταν αποτέλεσμα των φιλικών συναναστροφών, της εφηβικής ‘μαγκιάς’ και περιέργειας για πειραματισμό με κάτι άγνωστο, ενώ η μετέπειτα επαφή με την ηρωίνη προέκυψε για ορισμένους σε μια προσπάθεια να ‘βοηθήσουν’ ένα φιλικό πρόσωπο να διακόψει από αυτήν. Η χρήση λοιπόν τοποθετήθηκε χρονικά στην εφηβεία ως ένα μέσον για ένταξη σε μια παρέα, και ήταν κάτι ξεχωριστό από την οικογένεια, η οποία δεν την αντιλήφθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η προσεκτική στάση των ίδιων των ατόμων που δεν έδιναν δικαιώματα στο σπίτι, η γονεϊκή άγνοια για το ζήτημα, η απουσία τους απ’ το σπίτι και η επαφή με την οικογένεια μόνο όταν δεν ήταν υπό την επήρεια, αποτέλεσαν τους παράγοντες που συνέβαλαν στη διατήρηση της χρήσης ως ένα κρυφό γεγονός απ’ την οικογενειακή ζωή. Η μετέπειτα γνωστοποίηση και ύπαρξή της στο οικογενειακό σύστημα έφερε ορισμένες συνέπειες, όπως εντάσεις, καβγάδες, αρνητικά συναισθήματα στους σημαντικούς άλλους (φόβος, αγωνία), αποστασιοποίηση και τυπικότητα στις σχέσεις, αλλά τελικά η οικογένεια παρέμεινε με σταθερότητα δίπλα στα άτομα. Η οικογένεια ήταν αυτή που στήριζε, που έδειχνε υπομονή, που φρόντισε σε δύσκολες στιγμές, που δεν απέρριψε. Οι σημαντικοί άλλοι (γονείς, παιδιά) αποτέλεσαν και έναν από τους λόγους που τα άτομα αποφάσισαν να ξεκινήσουν την προσπάθεια απεξάρτησης. Αυτή είναι η οικογένεια της κυρίαρχης αφήγησης που προκύπτει από την πλειοψηφία των ιστοριών και που συνάδει με την ‘καλή’ οικογένεια της δημόσιας αφήγησης στην κοινωνία. Που ήταν παρούσα στο παρελθόν, στο παρόν και θα είναι και στο μέλλον. Σε αυτή την κεντρική ιστορία, η εξάρτηση και η απεξάρτηση κυριάρχησαν ως ένα ατομικό ζήτημα, που υπάρχει μέσα στην οικογένεια αλλά ως επιλογή και ευθύνη του ίδιου του ατόμου. Το ‘άρρωστο’ άτομο είναι αυτό που θα συμμετάσχει στο πρόγραμμα, αυτό που θα κάνει αλλαγές σε προσωπικό επίπεδο, για να συμβαδίσει και να συνυπάρξει με τους κανόνες της οικογένειας και της κοινωνίας.

Η εναλλακτική ιστορία, που ήρθε σε αντίθεση με την κεντρική της ‘καλής’ οικογένειας, διαμορφώθηκε από μία συμμετέχουσα, τη Μαρκέλλα, η οποία αμφισβήτησε την παρουσία της βιολογικής οικογένειας στη ζωή της κυρίως μετά τη χρήση. Ο τρόπος ζωής της στάθηκε η αιτία για να ‘αποκλειστεί’ από το οικογενειακό σύστημα, να απορριφθεί χωρίς να λαμβάνει υποστήριξη και επέφερε την τυπικότητα στις σχέσεις τους. Η ιστορία αυτή ανέδειξε τη σημαντικότητα του θεραπευτικού πλαισίου ως υποστηρικτικό δίκτυο στη ζωή μέσα στην απεξάρτηση, αφού αυτό πλέον

λειτουργεί ως οικογένεια για την Μαρκέλλα. Υποστηρίζει, βοηθάει, αποδέχεται, πιστεύει σε αυτήν, είναι εκεί για οποιαδήποτε ανάγκη της.

3.5 Πώς δρουν οι ιστορίες που μοιράστηκαν οι συμμετέχοντες;

Η εστίαση και το ενδιαφέρον της DNA είναι να καταδείξει πέρα από τον εσωτερικό διάλογο των διαφορετικών φωνών μιας ιστορίας, τη δράση αυτών των ιστοριών για τους αφηγητές, πώς τους εξυπηρετούν ή τους παρεμποδίζουν στους στόχους τους. Μέσα από τις ιστορίες τους τα άτομα ‘δοκιμάζουν’ νέες επιθυμητές ταυτότητες, μία από τις οποίες είναι αυτή της ‘καθαρότητας’.

Για τον Σπύρο, οι φωνές που αναδύονται και επικρατούν στην ιστορία του φαίνεται να τον εξυπηρετούν στο στόχο του να ανεξαρτηθεί. Όλη του η αφήγηση έχει δομηθεί έτσι ώστε να καταδείξει την επικράτηση του οικογενειακού συστήματος στη ζωή του, το οποίο λειτουργεί ως το υποστηρικτικό δίκτυο που είναι απαραίτητο στην ανεξάρτηση όπως λέει. Παράλληλα έχει παρουσιάσει σημαντικές μεταβολές στις οικογενειακές σχέσεις, έχει έρθει πλέον κοντά με τη μητέρα και τις αδερφές του, έχει αποφασίσει να είναι ειλικρινής απέναντί τους. Φέρνει λοιπόν στην επιφάνεια την ύπαρξη αυτών των φωνών, ενώ αποδυναμώνει άλλες, όπως αυτές που μιλούν για αρνητικές συνέπειες της εξάρτησης στην οικογενειακή ζωή, ή αυτές που εμπλέκουν το ρόλο της στην εκδήλωση της εξαρτητικής συμπεριφοράς. Έχοντας την οικογένεια στο πλευρό του και στο μέλλον όπως αναμένει, μπορεί να οραματίζεται την ολοκλήρωση του προγράμματος όπως επιθυμεί.

Οι φωνές που κυριαρχούν στην ιστορία της Ουρανίας κατά βάση την εμποδίζουν να διατηρήσει την ταυτότητά της ως ‘καθαρή’, είτε επειδή της επιβάλλεται μια πορεία στο πρόγραμμα που δεν επιθυμεί, είτε επειδή γίνεται αποδέκτης δυσπιστίας και δε χαίρει της εμπιστοσύνης των γονέων της αλλά ούτε και της ευρύτερης κοινωνίας. Από τη μία η φωνή της κοινωνίας τη θέλει μητέρα πλήρως ανεξαρτημένη και της ζητάει να ολοκληρώσει την επανένταξη, από την άλλη το πρόγραμμα της επιτρέπει να χορηγείται το υποκατάστατο σε χαμηλή δοσολογία για όσο χρόνο επιθυμεί, αντιμετωπίζοντάς την πλέον ως ‘καθαρή’. Ταυτόχρονα, και η φωνή που εκφράζεται απ’ την οικογένειά της τη δυσκολεύει να δει τον εαυτό της μακριά απ’ τη χρήση, αφού την αντιμετωπίζουν με δυσπιστία και φόβο για μελλοντικές υποτροπές. Ενώ η ίδια θέλει να ενισχύσει τη φωνή της υποκατάστασης

ως επιθυμητή και ενδεικτική της καθαρότητας, αφού την προστατεύει από ενδεχόμενα πισωγυρίσματα στη χρήση, η επικράτηση αυτή δε βρίσκει χώρο και έτσι δυσκολεύει την Ουρανία να συμβαδίσει με αυτές τις αντικρουόμενες φωνές.

Αντίστοιχα, στην ιστορία του ο Μάρκος παρουσιάζει έναν εσωτερικό διάλογο μεταξύ φωνών που μάλλον εμποδίζουν παρά διευκολύνουν τη διατήρηση της αποχής από τη χρήση. Οι φωνές της ανεξάρτησης και επανένταξης εμπεριέχουν την επαγγελματική αποκατάσταση και μετάβαση στην αγορά εργασίας αλλά και τη σημαντική δράση του υποστηρικτικού δικτύου. Ο ίδιος επιθυμεί να δει τον εαυτό του ως ‘καθαρό’ ωστόσο το εξέχον πρόβλημά του να βρει εργασία στο παρόν τον κρατάει πίσω, έχοντας ήδη μια εμπειρία επιστροφής στο υποκατάστατο λόγω έλλειψης απασχόλησης όπως λέει. Από την άλλη, η κατάσταση στο σπίτι δεν παρουσιάζεται ευνοϊκή για αυτόν, αφού δε λαμβάνει υποστήριξη στην προσπάθειά του, ούτε έγκριση για την επιλογή του να παρακολουθεί το πρόγραμμα του OKANA, αντίθετα πιέζεται από τη μητέρα ώστε να το σταματήσει ακόμη και αν δεν είναι έτοιμος.

Ο Τάσος επιθυμεί να ολοκληρώσει τη χορήγηση υποκατάστατου και οι φωνές που καθορίζουν την αφήγησή του μοιάζει να τον βοηθούν σε αυτό. Η φωνή των προγραμμάτων υποκατάστασης που εμπεριέχουν τη χορήγηση φαρμάκου έχει καταστεί πλέον αποδεικτική στους γονείς του, που στην αρχή την απέρριπταν και προωθούσαν τη φωνή της ‘στεγνής’ φιλοσοφίας. Την ίδια στιγμή, η εμπιστοσύνη τους στο πρόσωπό του αποκαταστάθηκε ως ένα βαθμό όπως λέει, ενισχύοντας έτσι την φωνή που του λέει πως η ανεξάρτηση μπορεί να επιτευχθεί και είναι ικανός να το καταφέρει με ατομική προσπάθεια.

Η Μαρκέλλα επίσης έχει ως στόχο της να διακόψει πλήρως το υποκατάστατο που ήδη χορηγείται σε πολύ χαμηλή δοσολογία. Οι φωνές που μιλούν μέσα της για αυτό ακούγονται από την οικογένεια προέλευσής της που διατηρεί μια στιγματιστική και απορριπτική στάση για τον τρόπο ζωής της. Ωστόσο, αυτή η φωνή δε φαίνεται να έχει ιδιαίτερη ισχύ στον εσωτερικό της διάλογο, αφού η ίδια εκφράζει τα σχέδιά της για το μέλλον ως ‘καθαρή’, σκέφτεται τον εαυτό της σε ένα νέο περιβάλλον με το σύζυγό της και καινούργιο κοινωνικό δίκτυο μακριά απ’ τη χρήση. Κυριαρχεί λοιπόν η φωνή του προγράμματος, που έχει πιστέψει ιδιαίτερα σε αυτήν και την έχει βοηθήσει έτσι ακριβώς όπως το είχε ανάγκη, την έχει αντιμετωπίσει ως ένα άτομο ικανό να ανεξαρτηθεί.

Για τον Δημήτρη, η ολοκλήρωση του προγράμματος δεν εκφράζεται ως στόχος. Σε όλη την αφήγησή του ακούγεται έντονα μια φωνή που μιλάει για την ατομική ευθύνη στην πορεία του μέσα στη χρήση και μετέπειτα, αυτός ήταν που δε μπορούσε να ενταχθεί στην οικογένεια, αυτός αποτραβήχτηκε και φέρθηκε άσχημα, αυτός έβαζε εμπόδια στην επικοινωνία τους κατά κύριο λόγο. Το βάρος λοιπόν και της ανεξάρτησής του αποδίδεται στον ίδιο, χωρίς ωστόσο να υπάρχει κάποια τέτοια επιδίωξη, αφού η συμμετοχή του στα προγράμματα γινόταν κυρίως ‘αναγκαστικά’ από επιθυμία της οικογένειας.

Οι φωνές στην ιστορία του Πάνου του μιλούν για την οικογένεια ως μια από τις σταθερές που χρειάζεται κανείς για να ανεξαρτηθεί, την οποία ο ίδιος κατάφερε να διατηρήσει κοντά του στη διάρκεια της πορείας του. Την ίδια στιγμή μέσα του έχει ενισχυθεί η φωνή της κοινωνίας για τον ‘φυσιολογικό’ όπως λέει τρόπο ζωής, για μια καθημερινότητα μακριά από τις ουσίες, την οποία τώρα έχει στο προσκήνιο, έτσι θέλει να ζει στο εξής. Και μπορεί πλέον να οραματίζεται την ολοκλήρωση του προγράμματος, αφού έχει μια οικογένεια και μια εργασία που λειτουργούν ενισχυτικά, αλλά και την επιθυμία να ενσωματωθεί στην κοινωνία ως ένα μέλος όπως όλοι οι άλλοι.

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η παρούσα ποιοτική έρευνα επιχείρησε να προσεγγίσει το ρόλο που διαδραματίζει το οικογενειακό σύστημα στην πορεία ανεξάρτησης και επανένταξης των ατόμων στο πρόγραμμα υποκατάστασης του ΟΚΑΝΑ, που βρίσκονται στη φάση της κοινωνικής επανένταξης. Πιο συγκεκριμένα, τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν ήταν τα εξής: ποιες ιστορίες αφηγούνται τα άτομα για να μιλήσουν για το ρόλο της οικογένειάς τους στην πορεία τους από τη χρήση μέχρι και σήμερα· μέσα από ποιες ιστορίες μιλούν για τη δική τους χρήση και την ανεξάρτηση; Προκειμένου να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά πραγματοποιήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις με μέλη του προγράμματος, που εντάσσονταν στη φάση της προ-επανένταξης, μια φάση προετοιμασίας δηλαδή προκειμένου να διακοπεί πλήρως η χορήγηση υποκατάστατου. Οι συνεντεύξεις είχαν στόχο να αφηγηθεί το κάθε άτομο την ‘δική’ του ιστορία, η οποία τοποθετείται σε ένα ορισμένο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο και κατανοείται ως ένα κομμάτι αυτού, όχι ανεξάρτητη.

Η κάθε συνέντευξη αποτέλεσε μια ξεχωριστή ιστορία, που προσεγγίστηκε και αναλύθηκε συνολικά και σύμφωνα με τις βασικές αρχές της DNA η οποία ενδιαφέρεται για αυτό το συγκεκριμένο είδος λόγου που χρησιμοποιούν τα άτομα, τις ιστορίες. Οι ιστορίες για την DNA αποτελούν προϊόν συν-κατασκευής, δεν είναι ποτέ αυθεντικές, ούτε ανήκουν ολοκληρωτικά στο άτομο που τις αφηγείται. Αντίθετα, αποτελούν ένα συνονθύλευμα διαφορετικών φωνών που δεν προέρχονται από το άτομο, αλλά συνδιαλέγονται στο εσωτερικό του και εκφράζονται μέσα από αυτό, δίνοντας έτσι την εντύπωση ότι πρόκειται για μια ατομική αφήγηση. Η κάθε ιστορία λοιπόν προσεγγίστηκε στη βάση της πολυφωνικότητας που τη χαρακτηρίζει και εντοπίστηκαν αυτές οι φωνές και η πηγή προέλευσής τους, όπως ορίζει η DNA. Παράλληλα, εντοπίστηκε και η λειτουργία που επιτελεί η μοιρασμένη ιστορία για το κάθε άτομο και αν το εξυπηρετεί στο στόχο του σε σχέση με την ανεξάρτηση.

Οι ιστορίες των συμμετεχόντων ήταν πολυφωνικές, και ο καθένας τους ανέδειξε διαφορετικές φωνές για να τις αφηγηθεί. Οι φωνές που εντοπίστηκαν προέρχονταν σε μεγάλο βαθμό από το κοινωνικό σύστημα και τα διάφορα θεραπευτικά προγράμματα, πηγές στις οποίες όλοι τους έχουν πρόσβαση. Ειδικότερα, οι κοινωνικές ‘φωνές’ που κυριάρχησαν στις ιστορίες ήταν αυτές που προέρχονται από τις δημόσιες αφηγήσεις για την ‘καλή’ οικογένεια. Αυτή που τοποθετείται πάνω από κάθε υλικό αγαθό, που παραμένει με συνέπεια και σταθερότητα στο πλευρό των

ατόμων ανεξάρτητα από τις επιλογές τους, που είναι εκεί για να παρέχει υποστήριξη και αποδοχή άνευ όρων. Δεν είχε σε όλους τους συμμετέχοντες την ίδια έκταση στην ιστορία τους αυτή η φωνή, κάποιoi ήταν ιδιαίτερα σύντομοι στις αναφορές τους, ωστόσο αυτή ήταν η μοναδική φωνή που ανέδειξαν για το ρόλο της οικογένειας στην ιστορία τους. Δε μίλησαν για καμία άλλη πτυχή της οικογενειακής ζωής, πέρα από τις συμπεριφορές υποστήριξης. Ακόμα και τα δύο άτομα που έκαναν λόγο για κάποιες διαφοροποιήσεις στη στάση τους, όταν η οικογένεια τους απομάκρυνε από το σπίτι, αυτό παρουσιάστηκε ως μη ενδεικτικό της συνολικής της συμπεριφοράς, ή ως ένα σημαντικό μάθημα για το άτομο. Παράλληλα, εντοπίστηκε σε ορισμένες ιστορίες και η φωνή που μιλάει για τον ‘καλό’ γιο της δημόσιας αφήγησης, αυτόν που προσπαθεί να μην παρεκκλίνει από τους αποδεκτούς κανόνες του συστήματος, διαφορετικά βιώνει αρνητικά συναισθήματα και τελικά επιλέγει να αλλάξει τρόπο ζωής. Αυτή η φωνή, παρότι δεν κατονομάστηκε από τους ίδιους τους συμμετέχοντες, μπορεί να σχετιστεί με την έννοια του ‘φιλότιμου’ που κυριαρχεί στην ελληνική κοινωνία και υπαγορεύει την αποδεκτή ατομική συμπεριφορά απέναντι στο οικογενειακό σύστημα. Όπως έγινε φανερό και στην έρευνα της Fotopoulou (2013), το αίσθημα των ατόμων ότι ντρόπιαζαν ή απογοήτευαν την οικογένειά τους εξαιτίας της χρήσης τους, που αναφέρθηκε ως το αίσθημα του φιλότιμου, ήταν ένας από τους λόγους που επιθυμούσαν να διακόψουν.

Αναφορικά με τις φωνές του προγράμματος για το οικογενειακό σύστημα, επικράτησαν ορισμένες από αυτές, με πρωταρχική αυτήν που μιλάει για το ρόλο της ως υποστηρικτικού δικτύου στη διαδικασία ανεξάρτησης, όπως καταδεικνύεται και στη βιβλιογραφία (Bradshaw et al., 2016). Οι συμμετέχοντες μοιράστηκαν τη σημαντικότητα της βοήθειας που έλαβαν όποτε το είχαν ανάγκη, που ήταν κατεξοχήν υλικές και οικονομικές παροχές. Για παράδειγμα, αναλάμβαναν τα έξοδά τους σε περιόδους που δεν εργάζονταν και προσπαθούσαν να διακόψουν, παρείχαν στέγη, ενώ λίγοι μόνο αναφέρθηκαν και σε μια ψυχολογική βοήθεια, όπως η κινητοποίηση όταν το άτομο παραιτούνταν από την προσπάθεια. Αυτού του είδους η υποστήριξη χαρακτηρίστηκε από ορισμένους ως σημαντική και καθοριστική ώστε να μην έρθουν αντιμέτωποι με χειρότερες καταστάσεις. Όπως έχει φανεί και σε σχετικές έρευνες (π.χ. Ayón & Carlson, 2014· Adejoh et al., 2018· England Kennedy & Horton, 2011), το οικογενειακό σύστημα έχει συμβάλλει στην θεραπεία και ανεξάρτηση του ατόμου με θετικό τρόπο, παρέχοντας τόσο πρακτική όσο και ψυχολογική βοήθεια,

ανταποκρινόμενο στις ανάγκες του. Ωστόσο, πέρα από την επιθυμητή λειτουργία του, στη βιβλιογραφία καταδεικνύεται και μια επιβλαβής στάση, που μπορεί να δυσχεράνει την ατομική προσπάθεια και περιλαμβάνει σε μεγάλο βαθμό την έλλειψη εμπιστοσύνης στο πρόσωπο του ατόμου λόγω του παρελθόντος του και τη μη επικύρωση μιας νέας ταυτότητας ως ‘καθαρού’ (π.χ. Gideon, 2007· Gunn & Samuels, 2018· Tracy, Munson, Peterson & Floersch, 2010). Σε αντιστοιχία με αυτά τα ευρήματα, μία μόνο συμμετέχουσα στην παρούσα έρευνα έθιξε το θέμα της απουσίας γονεϊκής εμπιστοσύνης, που την περιόριζε στην καθημερινότητά της, αλλά κατονομάζονταν ως απαραίτητο και ουσιαστικό στοιχείο στην προσπάθειά της. Καμία άλλη φωνή δεν ακούστηκε σχετικά με τον τρόπο που η οικογένεια μπορεί να λειτουργήσει υπονομεύοντας την διαδικασία απεξάρτησης.

Όσον αφορά στο ζήτημα της χρήσης τους η κυρίαρχη φωνή που αναδείχθηκε προέρχονταν από το λόγο των θεραπευτικών προγραμμάτων και αφορούσε στην αιτιολογία έναρξής της, τοποθετώντας το κοινωνικό δίκτυο σε εξέχουσα θέση. Πιο συγκεκριμένα, οι φιλικές συναναστροφές στην ηλικία της εφηβείας έθεσαν το κατάλληλο πλαίσιο για να εμπλακούν τα άτομα για πρώτη φορά με τη χρήση. Όπως υποστηρίζεται και ερευνητικά, η χαρακτηριστική εφηβική περιέργεια, η διαθεσιμότητα των ουσιών στο περιβάλλον και η επιθυμία του εφήβου να ενταχθεί σε ομάδες ομηλικών αποτελούν από τους πιο συνηθισμένους παράγοντες κινδύνου για στο κοινωνικό δίκτυο του ατόμου (Schenker & Minayo, 2005 όπως αναφέρεται στους Santos, Camargo, & Domingos-Souza, 2018). Μόνο ένας από τους συμμετέχοντες της παρούσας έρευνας έκανε μία μικρή αναφορά στο ρόλο της οικογένειας σε αυτό. Η φωνή του επιστημονικού λόγου λοιπόν η οποία συνδέει το οικογενειακό πλαίσιο με την εξάρτηση αποσιωπήθηκε πλήρως από τους συμμετέχοντες, με ορισμένους μάλιστα να αναφέρονται σε αυτήν και να την αντικρούουν.

Σχετικά με το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, που αφορά στη διαδικασία της απεξάρτησης οι συμμετέχοντες εκφράστηκαν μέσα από δύο φωνές, αυτήν του προγράμματος υποκατάστασης και αυτή των στεγνών προγραμμάτων. Η φιλοσοφία των στεγνών που προασπίζονται την πλήρη αποχή από κάθε ουσία εκφράστηκε από τις οικογένειες ορισμένων συμμετεχόντων που δεν ενέκριναν τη συμμετοχή τους σε πρόγραμμα υποκατάστασης, καθώς και από τους κοινωνικούς θεσμούς (δικαστήριο) σε μία ιστορία, όπου η συμμετοχή στον ΟΚΑΝΑ αποτέλεσε επιβαρυντικό παράγοντα και μπορεί να στερήσει ακόμη και την επιμέλεια του παιδιού. Η συμμετοχή της

οικογένειας για την πλειοψηφία των συμμετεχόντων περιλάμβανε αποκλειστικά παροχή βοήθειας χωρίς περαιτέρω ανάμειξη σε άλλες διαδικασίες, εναποθέτοντας την ευθύνη στα ίδια τα άτομα, πρόκειται λοιπόν για έναν ‘ανεπίσημο’ τρόπο συμβολής της στην απεξάρτηση (Townsend, Biegel, Ishler, Wieder, & Rini, 2006). Όπως βρέθηκε και στην έρευνα των Duffy and Baldwin (2013), η οικογενειακή εμπλοκή στο πρόγραμμα δε συνέβη λόγω μη δυνατότητας, αλλά λόγω μη επιθυμίας και από τις δύο πλευρές, αλλά και λόγω δυσπιστίας της οικογένειας. Αναδεικνύεται έτσι η ατομική οπτική της αποκατάστασης, όπου το περιβάλλον δε λαμβάνεται υπ’ όψιν για τη διαδικασία, αλλά συντελείται στο εσωτερικό του ατόμου, εξαρτάται από τις δικές του αλλαγές σχετικά με τη χρήση (Rose, 2014). Αντίθετα, τρεις συμμετέχοντες μίλησαν για την εμπλοκή των γονέων τους σε ομάδες υποστήριξης και στις θεραπευτικές διαδικασίες, γεγονός που έφερε αλλαγές στη διαχείριση των συμπεριφορών τους προς τα παιδιά, όπως για παράδειγμα επιβολή πιο αυστηρών ορίων.

Συνεπώς, η εξάρτηση και απεξάρτηση παρουσιάστηκαν ως πιο ατομικές διαδικασίες, σε αντίθεση με τις θεωρίες που τη θέλουν ως μία σχεσιακή κατάσταση (Adams, 2008 όπως αναφέρεται στους Selbekk et al., 2014). Η εικόνα της οικογένειας που παρουσιάστηκε, αλλά όχι εις βάθος, ανταποκρίνεται θα έλεγε κανείς καλύτερα στις τωρινές συνθήκες ζωής των συμμετεχόντων, όπου η χρήση πλέον είναι απύσχα, αλλά και στις μελλοντικές επιδιώξεις τους. Το εύρημα αυτό μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητό υπό το πρίσμα της θεωρίας του Mead για τον εαυτό και τον χρόνο, η οποία συγκλίνει σε αρκετά σημεία με τις μεταμοντέρνες θεωρίες και την αφηγηματική ανάλυση. Κατά τον Mead, ο εαυτός χαρακτηρίζεται από μια ρευστότητα και μια προσωρινότητα, δεν υπάρχει σταθερός και ανεξάρτητος από την κοινωνικότητα. Αντίθετα, αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο και διαμορφώνεται σε μια διαδικασία ‘διαλόγου’ ανάμεσα στον εαυτό και τους άλλους (Mead, 1934 όπως αναφέρεται στην Jackson, 2010). Η προσωρινότητα του εαυτού αφορά τόσο το παρελθόν όσο και το μέλλον του ατόμου και σύμφωνα με τον Mead (1932/1959), οι ιστορίες που αφηγούνται τα άτομα για το παρελθόν τους καθορίζονται από την τωρινή τους κατάσταση αλλά και τις μελλοντικές τους επιδιώξεις. Το παρόν επιδρά με έναν μοναδικό τρόπο στις περιγραφές του παρελθόντος και του μέλλοντος, και ‘καθορίζει’ ποιες εμπειρίες θα επιλεγθούν από το άτομο και θα ενσωματωθούν σε αυτή τη μοναδική αφήγηση, που σε μια άλλη στιγμή θα μπορούσε να είναι εντελώς

διαφορετική (όπως αναφέρεται στους Jarvinen & Ravn, 2015). Παράλληλα, «ένα νέο παρελθόν είναι πάντα ένα κριτήριο για έναν νέο εαυτό» όπως υποστηρίζει η θεωρία του (1938/1972: 72, όπως αναφέρεται στους Jarvinen & Ravn, 2015). Αντίστοιχα, οι συμμετέχοντες της παρούσας έρευνας έδωσαν ενδεχομένως μια μεγαλύτερη ένταση στις φωνές εκείνες που έχουν σημαντικό ρόλο στη ζωή τους στο παρόν, και με βάση αυτές αφηγήθηκαν τις ιστορίες τους από το παρελθόν μέχρι και το επιθυμητό μέλλον.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα έρευνα εστίασε στις αφηγήσεις των συμμετεχόντων της κοινωνικής επανένταξης σε δομή του OKANA, αναφορικά με τις οικογένειές τους και την παρουσία τους στη διαδικασία απεξάρτησης. Η κάθε μία αφήγηση έγινε αντιληπτή ως μια ιστορία και προσεγγίστηκε συνολικά, ώστε να εντοπιστούν οι διαφορετικές φωνές που τη συνθέτουν, σύμφωνα με τις αρχές της DNA. Η ανάλυση των ιστοριών κατέδειξε την ύπαρξη φωνών που προέρχονταν από τα θεραπευτικά προγράμματα αλλά και το κοινωνικό πλαίσιο σχετικά με την εξάρτηση και απεξάρτηση, αλλά και ως προς το ρόλο και τη λειτουργία του οικογενειακού συστήματος στις διαδικασίες αυτές. Οι φωνές που κυριάρχησαν στις ιστορίες έκαναν φανερή μια συλλογική ιστορία στην οποία η οικογένεια και η απεξάρτηση ‘συμβαδίζουν’ ως ένα βαθμό. Η οικογένεια αναδείχθηκε ως ένα σταθερό σύστημα υποστήριξης και βοήθειας, χωρίς να δημιουργεί προβλήματα στα άτομα. Ωστόσο, η εμπλοκή της στη θεραπευτική διαδικασία δεν ήταν ιδιαίτερα συχνή, αφού για την πλειοψηφία των συμμετεχόντων η οικογένεια ήταν ανεξάρτητη από την πορεία απεξάρτησης.

6. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η παρούσα έρευνα εμφανίζει κάποιους περιορισμούς που πρέπει να ληφθούν υπ’ όψιν και να αναφερθούν. Οι συμμετέχοντες αποτελούν ένα πολύ ειδικό δείγμα και συνεπώς τα δεδομένα δεν είναι εύκολο να γενικευθούν για οποιοδήποτε πληθυσμό. Ειδικότερα, τα μέλη που συμμετείχαν προέρχονταν όλα από τη φάση της

προ-επανάταξης, που δημιουργήθηκε στο θεραπευτικό πλαίσιο λαμβάνοντας υπ' όψιν τον πληθυσμό και τις ανάγκες του, 'επιτρέποντας' έτσι τη χρήση του υποκατάστατου αλλά και τη χρήση κάνναβης μέχρι το πέρασμα στην φάση της επανάταξης. Συνεπώς, ο πληθυσμός που έλαβε μέρος ανταποκρίνονταν στο μοντέλο απεξάρτησης των προγραμμάτων υποκατάστασης και διέφερε σημαντικά από τους ανθρώπους που συμμετέχουν για παράδειγμα σε στεγνό πρόγραμμα, οπότε το πλαίσιο πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν για την κατανόηση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

Μια πρόταση για μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να αποτελέσει η πραγματοποίηση συνεντεύξεων με τα άτομα μετά από ένα χρονικό διάστημα της ολοκλήρωσης του προγράμματος, όπου έχει επιτευχθεί η διακοπή των ουσιών και έχουν επιστρέψει στη ζωή απαλλαγμένοι από κάθε χρήση, ώστε να μιλήσουν για τις οικογένειές τους στην καθημερινότητα μετά το πρόγραμμα. Επίσης, η φιλοσοφία του προγράμματος είναι διακριτή σε σχέση με άλλα, κάποιιοι από τους συμμετέχοντες για παράδειγμα δεν είχαν προηγούμενη συχνή επαφή με το θεραπευτικό προσωπικό και η ομάδα της προ-επανάταξης αποτελεί για αυτούς ένα ξεκίνημα θα έλεγε κανείς στη θεραπεία, τη στιγμή που βρίσκονται ένα βήμα πριν την επανάταξη. Συνεπώς, θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί αντίστοιχη έρευνα σε διαφορετικό πλαίσιο και να αναδειχθούν οι φωνές στις ιστορίες των ατόμων εκεί. Τέλος, διαχρονικές μελέτες που θα εκπονούνται παράλληλα με τη φάση της θεραπείας στην οποία θα βρίσκονται τα άτομα μπορούν να ενισχύσουν την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων και να δώσουν μια πιο αντιπροσωπευτική εικόνα της εξέλιξης του οικογενειακού συστήματος στο πέρασμα από την εξάρτηση στην απεξάρτηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adejoh, S. O., Temilola, O. M., & Adejuwon, F. F. (2018). Rehabilitation of drug abusers: the roles of perceptions, relationships and family supports. *Social Work in Public Health*, 33(5), 289-298.
- Anderson, H., & Gehart, D. (2007). *Collaborative Therapy, Relationships and Conversations that make a Difference*. New York: Routledge. Ελληνική Έκδοση: *Συνεργατική Θεραπεία, Σχέσεις και συζητήσεις που κάνουν τη διαφορά*. Σαμαρά, Ε. (Επιμ.) (2014), Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Αγόν, C., & Carlson, B. E. (2014). A Family Affair: Latinas' Narratives of Substance Use and Recovery. *Journal of Ethnic And Cultural Diversity in Social Work*, 23(1), 55-77.
- Barrera, D. J. (2019). Doing Dialogical Narrative Analysis: Implications for Narrative Criminology. In J. Fleetwood, L. Presser, S. Sandberg, & T. Ugelvik (Eds), *The Emerald Handbook of Narrative Criminology* (pp. 367-388). United Kingdom: Emerald Group Publishing.
- Best, D., Andersson, C., Irving, J., & Edwards, M. (2017). Recovery Identity and Wellbeing: Is It Better to be 'Recovered' or 'in Recovery'? *Journal of Groups in Addiction & Recovery*, 12(1), 27-36.
- Bradshaw, S. D., Shumway, S. T., Wang, E. W., Harris, K. S., Smith D. B., & Austin-Robillard, H. (2016). Family Functioning and Readiness in Family Recovery From Addiction. *Journal of Groups in Addiction & Recovery*, 11(1), 21-41.
- Breheny, M., & Stephens, C. (2015). Approaches to Narrative Analysis: Using Personal, Dialogical and Social Stories to Promote Peace. In D. Bretherton & S. Fang Law (Eds), *Methodologies in Peace Psychology* (pp. 275-291). Springer.
- Brunelle, N., Bertrand, K., Landry, M., Flores-Aranda, J., Patenaude, C., & Brochu, S. (2015). Recovery from substance use: Drug-dependent people's experiences with sources that motivate them to change. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 22(3), 301-307.

- Caddick, N. (2016). Doing narrative analysis. In E. Lyons, & A. Coyne (Eds.), *Analyzing qualitative data in psychology* (2nd ed., pp. 222–239). London: Sage.
- Caddick, N., Phoenix, C., Smith, B. (2015). Collective stories and well-being: Using a dialogical narrative approach to understand peer relationships among combat veterans experiencing posttraumatic stress disorder. *Journal of Health Psychology*, 20(3), 286-299.
- Carroll, K. M., & Onken, L. S. (2005). Behavioral therapies for drug abuse. *American Journal of Psychiatry*, 162(8), 1452-60.
- Conner, K. O., & Rosen, D. (2008). “You’re Nothing But a Junkie”: Multiple Experiences of Stigma in an Aging Methadone Maintenance Population. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 8(2), 244–264.
- Copello, A. G., Velleman, R. D., & Templeton, L. J. (2005). Family interventions in the treatment of alcohol and drug problems. *Drug and Alcohol Review*, 24, 369 – 385.
- Copello, A., & Orford, J. (2002). Addiction and the family: is it time for services to take notice of the evidence? *Addiction*, 97, 1361-1363.
- da Silva Souza, K., e Silva, I. F., Batista, S.H., & de Almeida, R. J. (2016). Social reintegration of drug-addicted individuals living in therapeutic communities. *SMAD, Rev. Eletrônica Saúde Mental Álcool Drog*, 12(3), 171-177.
- Davidson L., White, W., Sells, D., Schmutte, T., O'Connell, M., Bellamy, C., et al. (2010). Enabling or Engaging? The Role of Recovery Support Services in Addiction Recovery. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 28(4), 391-416
- de Siqueira, D. F., Backes, D. S., Moreschi, C., Terra, M. G., Soccol, K. L., & Souto, V. T. (2015). SOCIAL REINTEGRATION OF CRACK ADDICTS: ACTIONS TAKEN BY THE FAMILY. *Text Context Nursing*, 24(2), 548-553.

- Dekkers, A., De Ruyscher, C., & Vanderplasschen, W. (2020). Perspectives on addiction recovery: focus groups with individuals in recovery and family members. *Addiction Research & Theory*, 1-11.
- Dell Orto, A. E. (1974). The Role and Resources of the Family During the Drug Rehabilitation Process, *Journal of Psychoactive Drugs*, 6(4), 435-445.
- Drugscope & Adfam (2009). Recovery and drug dependency: A new deal for families. Retrieved from <http://www.drugwise.org.uk/wp-content/uploads/adfam-drugscope-recovery-agenda-new-deal-for-families.pdf>.
- Duffy, P., & Baldwin, H. (2013). Recovery post treatment: plans, barriers and motivators. *Substance Abuse Treatment, Prevention and Policy*, 1-12.
- Edwards, M., Best, D., Irving, J., & Andersson, C. (2018). Life in Recovery: A Families' Perspective. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 36(4), 437-458.
- EMCDDA (2012). Social reintegration and employment: evidence and interventions for drug users in treatment. Retrieved from https://www.emcdda.europa.eu/publications/insights/social-reintegration_en
- England Kennedy, E. S., & Horton, S. (2011). 'Everything that I thought that they would be, they weren't:' Family systems as support and impediment to recovery. *Social Science & Medicine*, 73, 1222-1229.
- Fals-Stewart, W., Lam, W. K., & Kelley, M. L. (2009). Learning sobriety together: Behavioural couples therapy for alcoholism and drug abuse. *Journal of Family Therapy*, 31(2), 115-125.
- Fotopoulou, M. (2013). Reasons behind Greek problem drug users' decisions to quit using drugs and engage in treatment of their own volition: sense of self and the Greek filotimo. *Addiction*, 109, 627-634.
- Frank, A. W. (2012). Practicing dialogical narrative analysis. In Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (Eds.), *Varieties of narrative analysis* (pp. 33-52). SAGE Publications, Inc.

- Friedemann, M. L. (1996). Effects of ALANON Attendance on Family Perception of Inner-City Indigents. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 22(1), 123-134.
- Georgas, J. (1989). Changing family values in Greece: from collectivist to individualist. *Journal of cross-cultural psychology*, 20 (1), 80-91.
- Gideon, L. (2007). Family Role in the Reintegration Process of Recovering Drug Addicts A Qualitative Review of Israeli Offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 51(2), 212-226.
- Gruber, K. J., & Taylor, M. F. (2006). A Family Perspective for Substance Abuse: Implications from the Literature. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 6(1), 1-29.
- Gunn, A., & Samuels, G. M. (2018). Promoting Recovery Identities Among Mothers with Histories of Addiction: Strategies of Family Engagement. *Family Process*, 1-17.
- Heather, N., Best, D., Kawalek, A., Field, M., Lewis, M., Rotgers, F., et al. (2018). Challenging the brain disease model of addiction: European launch of the addiction theory network. *Addiction Research & Theory*, 26(4), 249-255.
- Hermans, H. (2008) How to Perform Research on the Basis of Dialogical Self Theory? Introduction to the Special Issue. *Journal of Constructivist Psychology*, 21(3), 185-199.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Jackson, S. (2010). Self, Time and Narrative: Re-thinking the Contribution of G. H. Mead. *Life Writing*, 7(2), 123-136.
- Jarvinen, M., & Andersen, D. (2009). Creating Problematic Identities: The Making of the Chronic Addict. *Substance Use & Misuse*, 44, 865–885.
- Jarvinen, M., & Ravn, S. (2015). Explanations and expectations: drug narratives among young cannabis users in treatment. *Sociology of Health & Illness*, 37(6), 870–887.

- Johnson, B., & Ray, W. (2016). Family Systems Theory. 10.1002/9781119085621.wbef130.
- Kaldi-Koulikidou, T. (2007). The Family Strengths in Greece Then and Now. *Marriage & Family Review*, 41(3-4), 393-417.
- Kaslow, F. W. (2010). A Family Therapy Narrative. *The American Journal of Family Therapy*, 38(1), 50-62.
- Kooyman, M. (1992). *The therapeutic community for addicts: Intimacy, parent involvement and treatment outcome*. S.l: s.n: Rotterdam.
- Kougiالي, Z. G., Fasulo, A., Needs, A., & Van Laar, D. (2017). Planting the seeds of change: Directionality in the narrative construction of recovery from addiction. *Psychology & Health*, 1-26.
- Laudet, A. (2012). "Life in Recovery": Report on the Survey Findings. Retrieved from <https://facesandvoicesofrecovery.org/blog/resource/life-in-recovery-report-on-the-survey-findings/>
- Leamy, M., Bird, V., Le Boutillier, C., Williams, J., & Slade, M. (2011). Conceptual framework for personal recovery in mental health: Systematic review and narrative synthesis. *The British Journal of Psychiatry*, 199(6), 445–452.
- Menicucci, L. D., & Wermuth, L. (1989). Expanding the family systems approach: Cultural, class, developmental and gender influences in drug abuse, *American Journal of Family Therapy*, 17(2), 129-142.
- Miller, N. S. (1992). Drug and Alcohol Addiction as a Disease. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 8(4), 43-55.
- Mitcheson, L., Maslin, J., Meynen, T., Morrison, T., Hill, R., & Wanigaratne, S. (2012). Applied Cognitive and Behavioural Approaches to the Treatment of Addiction: A Practical Treatment Guide. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 40(3), 381 – 382.
- Molina-Fernandez, A. (2017). HANDBOOK ON SOCIAL REINTEGRATION OF RECOVERED DRUG USERS.

- Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών (2012). *Πλαίσιο λειτουργίας των θεραπευτικών δομών του OKANA*. Ανακτήθηκε Οκτώβριο 2020, από ιστοσελίδα <http://www.okana.gr/2012-02-03-13-07-06/therapeutikes-monades-farmakeutikhs-antimetwpishs-ths-eksarthshs>
- Orford, J., Copello, A., Velleman, R., & Templeton, L.. (2010). Family members affected by a close relative's addiction: The stress-strain-coping-support model. *Drugs: Education Prevention and Policy*, 17, 36-43.
- Orford, J., Velleman, R., Copello, A., Templeton, L., & Ibanga, A. (2010). The experiences of affected family members: A summary of two decades of qualitative research. *Drugs: Education Prevention and Policy*, 17, 44-62.
- Prest, L. A., & Protinsky, H. (1993). Family systems theory: A unifying framework for codependence. *American Journal of Family Therapy*, 21(4), 352-360.
- Price-Robertson, P., Obradovic, A., & Morgan, B. (2016). Relational recovery: beyond individualism in the recovery approach. *Advances in Mental Health: Promotion, Prevention, and Early Intervention*, 1-13.
- Rose, D. (2014). The mainstreaming of recovery. *Journal of Mental Health*, 23(5), 217–218.
- Roth, J. D. (2010). Addiction as a family disease. *Journal of Groups in Addiction & Recovery*, 5, 1–3.
- Rowe, C. L. (2012). Family Therapy for Drug Abuse: Review and Updates 2003-2010. *Journal of Marital and Family Therapy*, 38(1), 59–81.
- Santos, J., Camargo, E., & Domingos-Souza, G. (2018). The Impact of Treatment on the Social Reintegration of Adolescent Drug Users: Systematic Review. *Journal of Dentistry Forecast*, 1-3.
- Schweitzer, R. D., & Lawton, P. A. (1989). Drug abusers' perceptions of their parents. *British Journal of Addiction*, 84(3), 309–314.
- Searight, H. R., & Merkel, W. T. (1991). Systems theory and its discontents: Clinical and ethical issues. *American Journal of Family Therapy*, 19(1), 19-32.

- Selbekk, A. S., Sagvaag, H., & Fauske, H. (2014). Addiction, families and treatment: A critical realist search for theories that can improve practice. *Addiction Research & Theory*, 23(3), 196-204.
- Smith, B., & Monforte, J. (2020). Stories, new materialism and pluralism: Understanding, practising and pushing the boundaries of narrative analysis. *Methods in Psychology* 2, 1-8.
- Smith, B. (2016). Narrative analysis. In E. Lyons & A. Coyle (Eds.). *Analysing qualitative data in psychology* (2nd ed.) (pp. 202-221). London: Sage.
- Stanton, M. D., Todd, T. C., Heard, D. B., Kirschner, S., Kleiman, J. I., Mowatt, D. T., et al. (1978). Heroin Addiction as a Family Phenomenon: A New Conceptual Model. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 5(2), 125-150.
- Stephens, C. (2011). Narrative analysis in health psychology research: personal, dialogical and social stories of health. *Health Psychology Review*, 5(1), 62-78.
- Stolorow, R. D. (2013). Intersubjective-systems theory: A phenomenological-contextualist psychoanalytic perspective. *Psychoanalytic Dialogues*, 23(4), 383-389.
- Straussner, A. L. (1994). The impact of alcohol and other drug abuse on the American family. *Drug and Alcohol Review*, 13(4), 393-399.
- Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Tew, J., Ramon, S., Slade, M., Bird, V., Melton, J., & Le Boutillier, C. (2012). Social factors and recovery from mental health difficulties: A review of the evidence. *British Journal of Social Work*, 42(3), 443-460.
- Thurgood, S., Crosby, H., Raistrick, D., & Tober, G. (2014). Service user, family and friends' views on the meaning of a 'good outcome' of treatment for an addiction problem. *Drugs: Education, Prevention, and Policy*, 21(4), 324-332.

- Townsend, A. I., Biegel, D. E., Ishler, K. J., Wieder, B., & Rini, A. (2006). Families of Persons With Substance Use and Mental Disorders: A Literature Review and Conceptual Framework. *Family Relations*, 55, 473-486.
- Tracy, E. M., Munson, M. R., Peterson, L. T., & Floersch, J. F. (2009). Social support: A mixed blessing for women in substance abuse treatment. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 10, 257–282.
- UK Drug Policy Commission (2008). *A vision of recovery: UKDPC recovery consensus group*. London, UK: Author.
- Vassiliou, V., & Vassiliou, G. (1973). The implicative meaning of the Greek concept of philotimo. *Journal of Cross-Cultural psychology*, 4(3), 326-341.
- Velleman, R., Bennett, G., Miller, T., Orford, J., Rigby, K., & Tod, A. (1993). The families of problem drug users: A study of 50 close relatives. *Addiction*, 88(9), 1281–1289.
- Wampler, K. S., & Patterson, J. E. (2020). The Importance of Family and the Role of Systemic Family Therapy. *The Handbook of Systemic Family Therapy*, 1, 1-32.
- Φωτόπουλος, Δ. (2019). *Νέες θεραπευτικές προσεγγίσεις και πολιτικές του ΟΚΑΝΑ στις εξαρτήσεις*. Παρουσιάστηκε στο 27^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχιατρικής. Ηράκλειο Κρήτης, Ελλάδα, 18-21 Απριλίου.
- Ζαφειρίδης, Φ. (2009). *Εξαρτήσεις και Κοινωνία: Θεραπευτικές κοινότητες, ομάδες αυτοβοήθειας*. Αθήνα: ΚΕΔΡΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ

(1) Ποιοτική έρευνα: Ατομικές συνεντεύξεις με άτομα που παρακολουθούν ή έχουν ολοκληρώσει τη Μονάδα Κοινωνικής Επανάταξης

Το Εργαστήριο Ψυχολογίας των Εξαρτήσεων του Τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης σε συνεργασία με τον Οργανισμό κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ) διεξάγει μελέτη με τίτλο «Παράγοντες που εμπλέκονται στη χρήση και κατάχρηση ψυχοτρόπων ουσιών, οικογένειες και θεραπεία: Αναζητώντας τις βέλτιστες συστημικές θεραπευτικές πρακτικές». Η παρούσα μελέτη έχει εγκριθεί από τον Οργανισμό κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ) (αρ. πρωτ.,16431 22/4/2019) και την Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Πανεπιστημίου Κρήτης (αρ. πρωτ. 113/20.06.2019). Στόχος της μελέτης είναι η διερεύνηση των απόψεων και των εμπειριών των ατόμων που παρακολουθούν ή έχουν ολοκληρώσει τη Μονάδα Κοινωνικής Επανάταξης του ΟΚΑΝΑ γύρω από τη θεραπευτική τους προσπάθεια. Η συμμετοχή σας στην έρευνα αυτή είναι απολύτως εθελοντική. Μπορείτε να αρνηθείτε να συμμετάσχετε χωρίς καμία αιτιολογία. Αν όμως δεχτείτε να συμμετάσχετε σας παρακαλούμε να διαβάσετε προσεκτικά το έντυπο αυτό.

Στο πλαίσιο της έρευνας αυτής θα γίνουν κάποιες συνεντεύξεις. Αν δεχτείτε να παραχωρήσετε μια συνέντευξη θα κληθείτε να απαντήσετε σε ερωτήσεις που αφορούν την πορεία σας στη Μονάδα, την προσπάθεια που έχετε κάνει για να φτάσετε στην φάση της κοινωνικής επανάταξης, τις δυσκολίες και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζετε στη φάση αυτή, με εστίαση στο ρόλο της οικογένειάς σας και στις μεταξύ σας σχέσεις σε όλη αυτή την πορεία. Είναι σημαντικό να γνωρίζετε ότι δεν προβλέπεται χρηματική αμοιβή ή κάποιο άλλο υλικό κίνητρο για τη συμμετοχή σας στην έρευνα. Η καταγραφή των απόψεων και των εμπειριών σας, ωστόσο, είναι πολύ σημαντική γιατί με τη συμμετοχή σας θα συμβάλετε στο να γίνουν οι υπηρεσίες του ΟΚΑΝΑ πιο αποτελεσματικές και χρήσιμες για τους ανθρώπους που θα απευθυνθούν στον φορέα στο μέλλον.

Η συνέντευξη θα πραγματοποιηθεί από την κ. Κετικίδου Ζωή, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Ψυχολογίας και θα έχει διάρκεια περίπου μια ώρα. Θα πραγματοποιηθεί δε, στον χώρο της Μονάδας Κοινωνικής Επανάταξης του ΟΚΑΝΑ. Η συνέντευξη θα ηχογραφηθεί και θα απομαγνητοφωνηθεί από μέλος της ερευνητικής ομάδας. Πρόσβαση στο ηχητικό αρχείο της συνέντευξης, στο απομαγνητοφωνημένο κείμενο και σε όλα τα έντυπα που σας αφορούν θα έχουν μόνο τα μέλη της ερευνητικής ομάδας, τα οποία δεσμεύονται για την εμπιστευτικότητα όλων των πληροφοριών που θα μας δώσετε. Είναι σημαντικό επίσης να γνωρίζετε ότι στο ενδεχόμενο μιας μελλοντικής δημοσίευσης ή παρουσίασης της έρευνας, όλα εκείνα τα στοιχεία που θα μπορούσαν να μαρτυρήσουν την ταυτότητά σας ή την ταυτότητα τρίτων προσώπων θα ανωνυμοποιηθούν κατά τρόπο που να μην είναι αναγνωρίσιμα. Τα αρχεία της έρευνας/δεδομένα που σας αφορούν θα διατηρηθούν για 5 χρόνια σε κατάλληλα φυλασσόμενο χώρο του Εργαστηρίου Ψυχολογίας των Εξαρτήσεων (Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης) και μετά το πέρας αυτού του διαστήματος θα καταστραφούν.

Σας ευχαριστούμε προκαταβολικά για τον χρόνο σας. Εάν έχετε απορίες μπορείτε να απευθυνθείτε οποιαδήποτε στιγμή κατά την διάρκεια της συμμετοχής σας στην ερευνητική ομάδα του Τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Συγκεκριμένα, μπορείτε να

μιλήσετε με την Επιστημονικά Υπεύθυνη κ. Σοφία Τριλίβα, Καθηγήτρια Κλινικής Ψυχολογίας, Διευθύντρια του Εργαστηρίου των Εξαρτήσεων (τηλέφωνο 28310-77542, ηλεκτρονική διεύθυνση: triliva@uoc.gr) ή με την Προϊστάμενη του Τμήματος Έρευνας και Αξιολόγησης του ΟΚΑΝΑ, την Δρ. Παρασκευή Καρακούλα, Στέλεχος Τμήματος Έρευνας και Αξιολόγησης ΟΚΑΝΑ (τηλέφωνο: 2108898225, ηλεκτρονική διεύθυνση: pkarakoula@okana.gr).

Για τυχόν παράπονα ή καταγγελίες σχετικά με οποιοδήποτε στοιχείο της διαδικασίας παρακαλούμε επικοινωνήστε με την Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Πανεπιστημίου Κρήτης στην ηλεκτρονική διεύθυνση: ehde@uoc.gr, ενώ για τυχόν παράπονα ή καταγγελίες σχετικά με τη διαχείριση προσωπικών δεδομένων παρακαλούμε επικοινωνήστε με την υπεύθυνη προστασίας δεδομένων του Πανεπιστημίου Κρήτης στην ηλεκτρονική διεύθυνση: dpo@uoc.gr και σε κάθε περίπτωση στην Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (complaints@dpa.gr).

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ

Εγώ ο/η .....
(ονοματεπώνυμο)

Επιβεβαιώνω ότι

(Παρακαλούμε συμπληρώστε με V τα αντίστοιχα τετραγωνίδια για να δηλώσετε συναίνεση)

Έχω διαβάσει και έχω κατανοήσει το περιεχόμενο του Εντύπου Πληροφόρησης NAI OXI

Μου δόθηκε αρκετός χρόνος για να αποφασίσω αν θέλω να λάβω μέρος στην έρευνα NAI OXI

Έχω λάβει ικανοποιητικές εξηγήσεις για τη διαχείριση των προσωπικών μου δεδομένων NAI OXI

Καταλαβαίνω ότι η συμμετοχή μου είναι εθελοντική και μπορώ να αποχωρήσω οποιαδήποτε στιγμή χωρίς να δώσω εξηγήσεις και χωρίς καμία συνέπεια. NAI OXI

Κατανοώ ότι αν αποχωρήσω από την έρευνα τα δεδομένα μου θα καταστραφούν. NAI OXI

Κατανοώ ότι μπορώ να ζητήσω να καταστραφούν οι πληροφορίες που έδωσα στο πλαίσιο της έρευνας μέχρι και το 2024 NAI OXI

Γνωρίζω με ποιόν μπορώ να επικοινωνήσω αν επιθυμώ περισσότερες πληροφορίες για την έρευνα NAI OXI

Γνωρίζω σε ποιόν μπορώ να απευθυνθώ για παράπονα ή καταγγελίες NAI OXI

Γνωρίζω με ποιόν μπορώ να απευθυνθώ για να ασκήσω τα δικαιώματά μου. NAI OXI

Θα λάβω το πλήρες αντίγραφο του εντύπου συγκατάθεσης μετά από την ενημέρωση που αναφέρεται πιο πάνω, συμπεριλαμβανομένης της υπογεγραμμένης δήλωσης.

Όνοματεπώνυμο συμμετέχοντος:	
Υπογραφή	Ημερομηνία
Όνοματεπώνυμο ερευνητή:	
Υπογραφή	Ημερομηνία

Ερωτήσεις Συνέντευξης:

- ❖ Θα ήθελα να σου ζητήσω να μου αφηγηθείς σαν μια ιστορία την πορεία σου από τη χρήση μέχρι σήμερα. Σε ποια σημεία αυτής της ιστορίας θα ήθελες να σταθείς;

Για το κάθε ένα από αυτά τα σημεία- σταθμούς της χρήσης:

- ❖ Ποια ήταν η στάση της οικογένειάς σου σε αυτή την περίοδο που περιγράφεις; Πώς αντιμετώπιζαν την κατάσταση; Πώς ήταν για εσένα αυτό;
- ❖ Θα ήθελες να μου μιλήσεις λίγο για τις οικογενειακές σχέσεις σε αυτό το σημείο στο οποίο αναφέρεσαι; Πώς ήταν αυτές; Πώς λειτούργησε αυτό για εσένα/ Πώς τις βίωσες;
- ❖ Θα ήθελα να μου πεις λίγα πράγματα για την εμπλοκή της οικογένειάς σου στη θεραπευτική διαδικασία και πώς ήταν αυτή για εσένα. Ποια ήταν η πορεία της;
- ❖ Πώς βίωσες το ρόλο της οικογένειάς σου σε όλη αυτή την πορεία σου; Υπήρχε κάποιο στοιχείο που θα χαρακτήριζες ως το πιο βοηθητικό για εσένα σε αυτή τη φάση; Κάποιο που θεωρείς ότι σε επιβάρυνε/ δυσκόλεψε; Μίλησέ μου λίγο για αυτά.